

ISSN: 2148-8177

Kafkas University
Faculty of Divinity Review

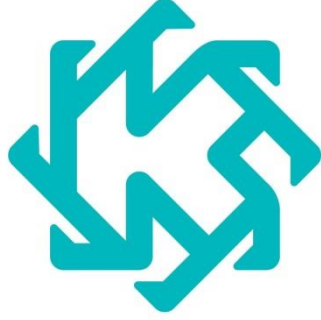
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

YIL 2018 • CİLT 5 • SAYI 10
KARS

DOI: 10.17050

DOI: 10.17050

ISSN: 2148-8177

KAFKAS
ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

***KAFKAS UNIVERSITY
FACULTY OF DIVINITY REVIEW***

YIL / YEAR 2018 • CİLT / VOLUME 5 • SAYI / ISSUE 10

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAFKAS UNIVERSITY FACULTY OF DIVINITY REVIEW

DOI: 10.17050

ISSN: 2148-8177

YIL / YEAR: 2018

SAYI / ISSUE: 10

CİLT / VOLUME: 5

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Hakemli Bir Dergi Olup Her Yıl Ocak ve Temmuz Aylarında Yayımlanmaktadır.

Kafkas University Faculty of Divinity Journal is Semiannual (January and July) Publication, Operates with a Blind Peer Referee System

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi EBSCO Databases, İSAM, ASOS, CROSSREF, SOBIAD ve EKUAL Keşif Veri Tabanlarında Dizinlenmektedir.

Kafkas University Faculty of Divinity Journal has been indexed in EBSCO Databases, ISAM, ASOS, CROSSREF, SOBIAD and EKUAL Kesif indexes.

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - 36000 / Kars-TÜRKİYE

Tel: 0474 225 12 83 Faks: 0474 225 12 84

e-mail:kafkasilahiyatdergi@gmail.com

DergiPark
AKADEMİK

YAYIN SAHİBİ / PUBLISHER

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına / *On Behalf of Kafkas University Faculty of Divinity*

Prof. Dr. Sami ÖZCAN (Dekan/Dean)

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Dr. Öğr. Üyesi Habib ŞENER

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan HIRA

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	İlahiyat
Prof. Dr. Erdoğın ERBAY	Edebiyat
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Eğitim
Prof. Dr. İsmail DEMİR	Arapça
Prof. Dr. Ali Osman ENGİN	İngilizce

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Dr. Öğr. Üyesi Habib ŞENER
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan HIRA
Dr. Öğr. Üyesi Alparslan KARTAL
Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin ÇALIK
Dr. Öğr. Üyesi Ercan CENGİZ
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ABBASOĞULLARI
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih KALIN
Arş. Gör. Fatma SAĞLAM
Arş. Gör. Mahmut ÜSTÜN
Arş. Gör. Yusuf ÇINAR

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah AYDINLI

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mevlüt ALBAYRAK

Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU

Bayburt Üniversitesi

Prof. Dr. Ramazan ERTÜRK

Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Sayın DALKIRAN

Uşak Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Turan KOÇ

İstanbul S. Zaim Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar AYDINLI

Uludağ Üniversitesi

DİZGİ VE TASARIM / DESIGN

Dr. Öğr. Üyesi Habib ŞENER

KAPAK TASARIMI / COVER DESIGN

Dr. Öğr. Üyesi Habib ŞENER

BASKI TARİHİ / PUBLICATION DATE TEMMUZ / JULY 2018

HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES*

Prof. Dr. Abbas ÇELİK	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ	Bayburt Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Abdullah AYDINLI	Sakarya Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Abdulmecit OKÇU	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet BEŞE	Atatürk Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet ÇELİK	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL	N. Erbakan Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Saim KILAVUZ	Uludağ Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN	Kastamonu Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniversitesi	Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Davut YAYLALI	Atatürk Üniversitesi.	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU	KTÜ	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	Atatürk Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Fazlı POLAT	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Halil İbrahim ACAR	Uludağ Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hüseyin HANSU	İstanbul Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. İsa ÇELİK	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Kemal POLAT	Amasya Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK	Atatürk Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ	Erciyes Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU	Ankara Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. M. Kazım ARICAN	Yıldırım B. Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. M. Kazım YILMAZ	Harran Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet DAĞ	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Muhammed ÇELİK	Dicle Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi

* Dergimize verilen yazılar, üniversitelerin çeşitli birimlerinde görev yapıp adları yukarıda geçen değerli bilim adamlarımıza, Bilim dalına göre tetkik ettirilerek yayın kurulunun onayıyla bastırılmaktadır. Hakem Kurulu'nun oluşturulmasında öğretim üyeleri arasında herhangi bir ayırım yapılmamakta, ihtiyaca göre temas kurulabilenlerden kabul edenler bu kurula alınmaktadır. Böylece dergimiz hem hakemli nitelik kazanmakta, hem de bu sayede farklı akademik birimler ve üniversiteler arasında bilimsel temelli bir iletişim zemini hazırlanmaktadır. Yayımlanacak makalelerin karakteristiğine göre Hakem Kuruluna ekleme yapılabilmektedir.

Prof. Dr. Muhammet YAZICI	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Musa BİLGİZ	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa BAKTIR	Erciyes Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa MACİT	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU	Bayburt Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nevzat Hafız YANIK	Atatürk Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nevzat TARTI	Yüzüncüyıl Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nihat YATKIN	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM	Atatürk Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN	Bingöl Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Osman TÜRER	Kilis 7 Aralık Üniversitesi	Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Ömer AYDIN	İstanbul Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ömer KARA	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Sadık KILIÇ	Ordu Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	Uşak Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Seyfullah KARA	Karabük Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Sinan ÖGE	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ	Erzincan Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Şamil DAĞCI	Ankara Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Şehmus DEMİR	Gaziantep Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Turan KOÇ	S. Zaim Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Vahdettin BAŞCI	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ali İPEK	Iğdır Üniversitesi	Fen-Edb. Fakültesi
Doç. Dr. Faiz KALIN	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Gencer ELKILIÇ	Kafkas Üniversitesi	Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Halil BALTACI	Erzincan Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Hasan YILMAZ	Atatürk Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT	Gazi Üniversitesi	Polatlı İlahiyat Fak.
Doç. Dr. Hüsnü AYDENİZ	Erzincan Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Nurhan AYDIN	Kafkas Üniversitesi	Fen-Edb. Fakültesi
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi	Fen-Edb. Fakültesi

Doç. Dr. Osman KARA	Namık Kemal Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ömer ÖZPINAR	Necmettin Erbakan Üniv.	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet E. SEYHAN	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Alparslan KARTAL	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan HIRA	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin ÇALIK	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun ZEKİ	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan CENGİZ	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ABBASOĞULLARI	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Habib ŞENER	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil CELEP	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin DOĞAN	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih KALIN	Kafkas Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan Özgür GÜNGÖR	Kafkas Üniversitesi	Fen-Edb. Fakültesi

KARS KAFKAS ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ YAYIM İLKELERİ

1. Bu Dergi, Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nin yayımıdır.
2. Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 2014 yılından itibaren hakemli dergi olarak yayımlanır ve yılda iki kez (Ocak-Temmuz) çıkar. Derginin yayım dili Türkçe olup İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. Dergide yayımlanacak yazılar sosyal bilimler alanıyla alakalı bilimsel ve ilgili alana katkı sağlayacak mahiyette olmalıdır. Ayrıca her sayıda makale formatında olması koşulu ile derleme, çeviri ve kitap tanıtımına da yer verilebilir.
3. Dergide yer alan yazıların şekil ve içerik yönünden ön incelemesi yayın kurulu tarafından yapılır. Uygun görülen çalışmalar, bilimsel yönden değerlendirilmek üzere, yayın kurulu tarafından belirlenen "çift-kör, bağımsız ve önyargısız hakemlik" ilkelerine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Makalenin yayımlanması hususunda son karar yayın kuruluna aittir. Yayın kurulu hakem kurulu tarafından yayım kurallarına uygun bulunmayan yazıları yayımlamamak, düzeltmek üzere yazara geri vermek, biçimce düzenlemek ve düzeltmek ya da kısaltmak yetkisine sahiptir. Gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın, yazarlara iade edilmez.
4. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilecek yazıların daha önce başka bir dergide yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekmektedir. Dergide yer alan yazıların yayın hakları saklı olup tamamı veya bir kısmı kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.
5. Üniversiteler Yayın Yönetmeliğinin 6. Maddesi uyarınca yazıların, dil, üslup ve içerik yönünden ilmî ve hukukî her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Açıklanan görüşler, Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayın Kurulunu herhangi bir şekilde bağlamaz.
6. Dergimizin **yazım kuralları** dergi park sistemi duyurular bölümünde yer almaktadır.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS EDITION

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ali COŞKUN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir TATLI	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK	Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin HANSU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALICI	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Veli ATMACA	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ŞENEL	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TEKİN	Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan CENGİZ	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Habib ŞENER	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil AKÇAY	Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih KALIN	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ	Karabük Üniversitesi

Dergimizin 10. sayısında yer alan makalelerin değerlendirilmesinde hakemliklerine başvurduğumuz öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergi Editörlüğü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**MAKALELER**

KAMİL ÇAKIN

Fiten Rivayetleri Bağlamında Topluların Çöküşü.....1-29*Decline of Societies in Islamic Apocalyptic Reports (Fitan)*

HALİL UZDU

“2012” Filmi Örneğinde Kıyamet Günü ve Pozitivist Bir Öngörü.....30-40*In The Example of “2012” Movie The Day of Resurrection and A Positivist Prediction*

MUSTAFA IŞIK

Bir Hadis: İki Kuşak.....41-69*One Hadith: Two Generations*

MUSTAFA GÖREGEN / GÖNÜL TURAN

Yahudilik’te Zina Suçunun Karşılığı Olan Recm’in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi.....70-92*Stoning (Rajm) As A Punishment for The Crime of Adultery in Judaism: An Examination in The Context of Human Life and The Sanctity of The Family*

AHMET EMİN SEYHAN

Ebu'l-Hasan el-Harakâni'nin Düşünceye Verdiği Önem.....93-108*The Importance Abu'l-Hasan Al-Kharakani Gives to The Thought*

ŞENOL SUSOY

Tarihi Camisi ve Sûfileri İle Küre-i Hadid (Demirli) Köyü.....109-123*Kure-i Hadid (Demirli) Village with Its Historical Mosque and Sufis***TOPLANTI ÖZETİ**

MUSLİHİDDİN ADİL TAYLAN / EMİNE ÖZTÜRK

Beynelmîlel İctimaiyat Kongresi Ve İntibalarım.....124-145*International Sociology Congress and my Impressions*

FİTEN RİVAYETLERİ BAĞLAMINDA TOPLUMLARIN ÇÖKÜŞÜ

KAMİL ÇAKIN^a

Öz

Fiten rivayetlerinin önemli bir kısmını kıyamet alametleri ile ilgili haberler oluşturmaktadır. Kıyamet kavramı, zamanın ve dünya hayatının sonunu anlatmaktadır. İlahi dinlere göre, dünya hayatı bir gün sona erecek ve tüm insanlar dünyada yaptıklarının hesabını vermek üzere yeniden diriltileceklerdir. İslam'a göre, kıyametin ne zaman kopacağı Allah'tan başka kimse tarafından bilinmemektedir. Ancak kıyametin yaklaştığını gösteren birtakım alametler vardır. Bu alametler Hz. Muhammed tarafından bildirilmiştir. Kıyamet inancı, geleneksel İslam akaidinde, dünya hayatının sonunu ifade edecek şekilde anlaşılmış ve Müslümanlar tarafından bu anlamda kullanılmıştır. Oysaki rivayetler incelendiğinde, fiten edebiyatı içerisinde yer verilen bu haberlerin büyük bir kısmının, toplumların çöküşlerine ve tarih sahnesinden çekilmelerine delalet eden alametlerden ibaret oldukları görülecektir. Başka bir deyişle, kıyamet alametlerinin önemli bir miktarı, Müslümanları İslam toplumlarının çöküşüne neden olacak olaylar ve gelişmelere karşı uyarı niteliğindedir. Bu tip rivayetlerin dünya hayatının sonu demek olan büyük kıyamet ile bir ilgisi yoktur. Buradan hareketle, denebilir ki fiten rivayetleri genellikle sosyolojik çözümleme örnekleridir. Bu makalenin amacı, fiten rivayetlerin birçoğunun toplumsal kıyamete işaret etmekte olduklarını örneklerle göstermektir. Konu ile ilgili binlerce hadis taranmış, ancak tezimizi göstermemize yarayacak nitelikte ve sınırlı sayıda rivayete yetinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fiten, Kıyamet, Gayb, Küçük Alametler, Büyük Alametler, Sosyolojik Kıyamet, Toplumsal Kıyamet, Bireysel Kıyamet.*

DECLINE OF SOCIETIES IN ISLAMIC APOCALYPTIC REPORTS (FITAN)

Abstract

Reports about the portents of the Qiyama, or the Doomsday, constitutes a significant portion of fitan narrations in hadith literature. The concept 'qiyama' refers to the end of time and the end of the world life as we know it. According to the divine religions, the worldly life will end one day and all humans will be resurrected in order to be questioned regarding what they have done on earth. Muslims believe that noone but God knows when the Doomsday will arrive, but there are certain signs for the the coming of the Hour and these signs were foretold by the Prophet Muhammad. The belief in the Doomsday, in traditional Islamic creed, is understood as the end of the world life and has been used in this sense by Muslims. Nevertheless, when the fitan narrations are examined closely, one observes that majority of the reports quoted in eschatological literature (fitan) are in fact the signs of

^a Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi
(kmlckn@hotmail.com)

the decline and demise of societies and their disappearance from the scene of history. In other words, many of the portents of the end of time as told in hadiths can be taken as warnings for Muslim societies against the reasons of the decline and decay of societies. These reports do not seem to have any relation to the events of the Doomsday that will mark the end of this life. Rather, these narrations can arguably be shown to be examples of sociological analysis. This article aims at showing with examples that many of the fitan narrations are about a sociological doomsday rather than an eschatological one. All the relevant hadiths have been taken into consideration for the preparation of this essay but only an amount that would prove my point are discussed in it.

Key Words: Qiyama, Doomsday, Fitan, Decline of Societies.

Kıyamet Alametlerinin Sınıflandırılmasına Dair

Müslüman toplulukların belalarla sınanması anlamına gelen Fiten, İslami ilimlerin ve özellikle de Hadis ilminin önemle üzerinde durduğu alanlardan birini teşkil etmektedir. Bu önemine binaen, muhaddisler rivayet türü hadis eserlerinde Fiten konusuna ayrı bir yer ayırmışlar, Fiten ile ilgili müstakil eserler kaleme almışlar ve başta şerhler olmak üzere birçok kitapta Fiten meselelerini tartışmışlardır. Fiten kavramının anlam boyutlarıyla ilgili düşüncelerimizi daha önceki bir çalışmamızda ortaya koymuştuk¹.

Bu çalışmamızda ise daha çok “Kıyamet Alametleri” kavramı üzerinde duracak ve Kıyamet Alametleri ile ilgili nakledilen haberlerin daha önce yapılmamış yeni bir tasnifini yapmaya gayret edeceğiz.

Söz konusu makalede de değindiğimiz gibi, geleneksel edebiyatımızda Kıyamet kavramı üç farklı anlamda kullanılmaktadır: “Bireyin Kıyameti/Kıyamet-i Suğra”², “Toplumların Kıyameti” ve “Âlemin Kıyameti/Kıyamet-i Kübra”³. İslami literatürde ve halk arasında Kıyamet denilince kastedilen, zamanın sonu ve âlemin yıkılıp yeniden kurulması demek olan “Büyük Kıyamet”tir. Dolayısıyla hadislerde ve Kur’an’da haber verilen Kıyamet Alametleri, büyük kıyametin habercisi olarak anlaşılmıştır.

Kıyamet alametleri, dinlerin ana konularından birini oluşturmaktadır. Çünkü dünya hayatının sona ereceği ve insanların yaptıklarından hesaba çekilecekleri dinler tarafından haber verilmiştir. Bundan dolayıdır ki kıyamet, ahiret, hesap, cennet ve cehennem gibi konular dinlerin ana konularıdır. Her ilahi dinin müntesiplerini bu konularda uyarmış olduğunu düşünmek yanlış değildir. Fakat son din olması bakımından İslam’ın bu konuda ne dediği hepsinden fazla önem taşımaktadır.

¹ bkz. Kamil Çakın, *Fiten Rivayetlerinin Tabiatı*, Abdurrahman Küçük’e Armağan, Berikan Yayınevi Ankara 2016, 251-270.

² Ölüm olayını “küçük kıyamet/el-kıyâmetu’s-suğrâ” şeklinde isimlendirmeye ilgili bkz. İbn Teymiyye (728), *Mecmû’l-Fetâvâ*, 4/263. İbn Kesir, Ebu’l-Fida (774), *en-Nihaye fi’l-Fiten ve’l-Melahim*, 1/31. En-Neysaburi, Nizamuddin el-Hasen b. Muhammed el-Kummi (850), *Garâibu’l-Kur’ân ve Regâibu’l-Furkan*, Thk. Zekeriyya Umeyrât, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyy , Beyrut 1416, 6/175. İsmail Hakki Bursevi (1127), *Ruhu’l-Beyan*, Daru’l-Fikr Beyrut, 2/255.

³ bkz. Aynı makale, 259 vd.

İslam'a göre kıyametin zamanı/kopma anı sadece Allah tarafından bilinmekte olup, hiçbir canlı bu bilgiye sahip değildir⁴. Fakat alametleri vardır⁵ ve söz konusu ayet-i kerimeye göre bu alametler 'gelmeye' başlamıştır. Hz. Peygamber (s), kendisini ziyarete gelen Avf b. Malik'e, "kıyametten önce şu altı şeyi say (bekle): birincisi benim ölümümdür" demiştir⁶. Hz. Peygamber son peygamber olduğuna göre, onun vefatı da kıyametin habercisi olduğu tartışılmayacak kadar açık bir alamettir.

Eskiden beri tartışılıyor olmasına rağmen, kıyamet alametlerinin ilk dönemlerde herhangi bir şekilde tasnif edildiğini görmüyoruz. Kıyametin alametlerinin "büyük" ve "küçük" alametler şeklinde ikili bir tasnifini, tespitlerimize göre, 10. asrın alimlerinden Ali b. Hüsameddin el-Muttaki el-Hindi (ö.h.975) yapmıştır⁷. el-Muttaki burada önce "el-Eşrâtu's-Suğrâ" başlığı altında kıyametin pek çok (toplumsal) alametini vermekte, daha sonra "el-Eşrâtu'l-Kübrâ" başlığı ile büyük alametleri nakletmektedir. Ondan bir asır sonra, Muhammed b. Resul el-Berzenci el-Hüseyini (ö.h.1103), "el-İşâa li Eşrâti's-Sâa" isimli kapsamlı eserinde kıyamet alametlerini üçlü bir tasnife tabi tutmaktadır: Birinci grupta yer alan alametler, "Uzak Geçmişte Zuhur Etmiş ve (Olmuş)Bitmiş Alametler" dir. İkinci grupta yer alan alametler, "Ortaya Çıkış ve Halen Devam Eden Alametler" dir. Üçüncü grupta yer alan alametler ise, "Yaklaşan Büyük Alametler" dir. Bunlar ipi kopmuş tespih taneleri gibi birbiri ardınca sökün edip gelecek ve hemen sonrasında kıyamet kopacaktır⁸.

İçinde bulunduğumuz asra yaklaştıkça, kıyamet alametlerinin "küçük alametler" ve "büyük alametler" şeklindeki tasnifinin daha çok benimsendiğini, halk arasında da bunun yaygınlaştığını görmekteyiz⁹.

Küçük ve büyük şeklinde sınıflandırılan alametler, aslında birbirini takip eden alametler olarak düşünülmüştür; küçük alametler zuhur etmeden büyükleri ortaya çıkmaz, küçük alametler zuhur ettikten sonra büyük alametler art arda sökün eder gelir. Sonra Sur'a üfürülür ve dünya hayatı son bulur. Mesela İbn Kesir (ö.h.774), en-Nihaye fi'l-Fiten isimli eserini bu tertibe göre meydana getirmiştir; önce küçük alametlere (bize göre sosyolojik alametler) yer verir, sonra büyük alametleri ele alır, sonra Sur'a üfürülür ve ahiret hayatı başlar¹⁰.

Kıyametin büyük alametleri bu makalenin konusu değildir. Bu nedenle burada sadece büyük alametleri maddeler halinde zikretmekle yetinecek ve asıl konumuz olan

⁴ 31.Lokman.29; Buhari, *İman*, hadis no: 50, 1/19; Müslim, *İman*, hadis no: 5(9), 1/39. Meşhur "Cibril Hadisidir". Bu hadis ile ilgili geniş bir araştırma için bkz. Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi Ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, Doktora Tezi Ankara Üniversitesi SBF 2005.

⁵ 47.Muhammed.18.

⁶ Nuaym b. Hammad, hadis no:72, 1/50; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef, Fiten*, hadis no:37382, 7/480; Ahmed, *Müsned*, hadis no:23996, 39/423; İbn Mace, *Fiten*, hadis no:4042, 2/1341; Buhari, *Cizye*, hadis no: 3176, 4/101 (Bu hadis değişik şekillerde birçok farklı lafızla rivayet edilmiştir)

⁷ El-Muttaki el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Ekvâl ve'l-Efâl*, c.14 s.554 vd.

⁸ Muhammed b. Resul el-Berzenci el-Hüseyini (ö.h.1103), *el-İşâa li Eşrâti's-Sâa*, 27.

⁹ Mesela bkz. Reşid Rıza, *Tefsiru Menar*, 9/407.

¹⁰ İbn Kesir, *en-Nihaye fi'l-Fiten ve'l-Melahim*, Daru'l-Cil Beyrut 1408/1988.

sosyolojik alametlere geçeceğiz. Geniş bir incelemenin sonucu olarak büyük alametleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Hz. Muhammed'in vefatı, 2-Deccal (ve Mehdi'nin) zuhuru, 3-Hz. İsa'nın Nüzulü, 4-Ye'cuc ve Me'cuc'un ortaya çıkması, 5-Dâbbetu'l-Arz'ın ortaya çıkması, 6-Güneşin batıdan doğması, 7-İnsanları sürececek/etkileyecek bir ateşin (Yemen'den, Hicaz'dan veya doğu tarafından) çıkması, 8-(Gökyüzünü tamamen kaplayacak) Dumanın zuhur etmesi, 9-Doğuda, batıda ve Arap Yarımadası'nda olmak üzere büyük kara parçalarının yere batması, 10-Depremler, 11-Ayın ikiye yarılması.

Kıyametin büyük alametleri olarak nakledilen bu olaylar incelendiğinde, Peygamber efendimizin vefatı doğal bir gelişme olup, kıyametin kesin alametidir. Deccal, İsa'nın inmesi, Ye'cuc-Me'cuc ve Dâbbe olağanüstü olaylardır. Diğerleri ise doğada olması beklenen (kevnî) belirtilerdir. Bütün bunlar, güneş sistemindeki değişme ve yıkımın, zamanın ve dünya hayatının sonunun yaklaştığına işaret etmektedirler. Büyük kıyamet gerçeği, güneş sisteminin yıkılmasını ve güneşe bağlı zamanın sona ermesini ifade ettiğine göre, gerek Kur'an'da geçen gerekse Hz. Peygamber tarafından haber verilen bu altı hadisenin, kevnî sistemde olması beklenen yıkım ve sona ermeyi anlattıkları kabul edilebilir. Biz, büyük kıyamet alametlerini başka bir araştırmanın konusu yapmayı planladığımız için, burada sadece küçük alametleri değişik bir açıdan ele alıp incelemeye çalışacağız.

Toplumların Kıyameti

"Küçük alametler" ile "büyük alametler" arasında çok bariz farklar bulunmaktadır. Bu farkların net görülebilmesi açısından, bir hadis örneği üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bu karşılaştırmayı yapabilmek için, yukarıda sıraladığımız on bir alameti daima göz önünde bulundurma zorunluluğu vardır. Konuyu izah etmek için seçtiğimiz örnek metin şöyledir:

"Hz. Peygamber bir mecliste topluluğa hitap ediyordu. O sırada bir bedevi, "kıyamet ne zaman kopacak" diye sordu. Hz. Peygamber cevap vermeyerek bir süre daha konuşmasına devam etti. Gruptan bazıları, Hz. Peygamber'in soruyu işittiğini, fakat hoşlanmadığını, bazıları da soruyu işitmediğini söylediler. Hz. Peygamber sözünü bitirince, "kıyamet hakkında soru soran nerededir" dedi. Bedevi, "o kişi benim ya resulullah" dedi. Hz. Peygamber ona, "emanet zayi edildiğinde/kaybedildiğinde kıyameti bekle" buyurdu. Adam, "emanetin zayi edilmesi nedir" diye sordu. Hz. Peygamber, "iş/görev ehil olmayana tevdi edildiğinde, kıyameti bekle" buyurdu"¹¹.

Bu hadiste kıyametin alametlerinden birisi olarak "emanetin zayi edilmesi/kaybedilmesi" gösterilmektedir. Emanet kelimesi bizzat Hz. Peygamber

¹¹ Ahmed, hadis no:8729, 14/343; Buhari, *Rikak*, Hadis no: 6496, 8/104; ed-Dâni, *es-Sünenu'l-Varide fi'l-Fiten ve Gavâiluhâ ve's-Sâatu ve Eşratuhâ*, Hadis no:381, 4/767.

tarafından “iş” (görev) kelimesiyle açıklanmıştır. İbn Hacer’e göre burada iş ile kastedilen “hilafet”, “yönetim”, “yargı”, “fetva” gibi dini de ilgilendiren işlerdir¹². Başka bir deyişle, en yukarıdan en aşağı kadar yönetim, eğitim, adaletin sağlanması gibi toplumun sağlıklı bir şekilde yaşamasını temin edecek görevlerin tamamıdır. Bunlar uzmanlık gerektiren alanlardır; her bir işin başına en uzman kişinin getirilmesi, toplumun barış ve güven içinde yaşamasının şartlarındandır. Yöneticiler bu makamlara layık olan kişileri atamadıklarında, devletlerin işleri aksamakta, yönetimde hatalar çoğalmakta ve halkın huzur ve refahı ortadan kalkmaktadır.

Bu noktada sorulması gereken soru şudur: Emanetlerin zayi edilmesi ve bunun sonucunda devlet işlerinin aksamasının kıyametin kopması ile ilgisi nedir?

Dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan insan toplulukları birbirinden farklı durumlar, görünüşler yansıtmaktadırlar; bazısında yönetimler ehil ellerde bulunurken, bazısında liyakatin gözetilmediğine şahit olunmaktadır. Buna paralel olarak bu alametin de umumi olmaması gerekir. Çünkü, eğer kıyamet ile kastedilen, geleneksel literatürümüzdeki “büyük kıyamet” ise (bu güne kadar kıyametin hep dünyanın sonu olarak kabul edildiğini hatırlayalım), emanet ile kıyamet arasındaki ilişkiyi kurmak hayli zor olacaktır. Buradaki açıklama zorluğu iki noktada ortaya çıkmaktadır: **Birincisi**, ehil olmayan insanların iş başına getirilmeleri ve onların yanlış uygulamalarıyla, kevn/kosmos (maddi evren)’in bozulması arasında nasıl bir etki-tepki mekanizması kurulacaktır. Mesela yetersiz bir doktor hastasını tedavi edemez, belki ölümüne sebep olabilir. Ancak doktorun yetersizliğinden toplumun bazı fertleri etkilenir, dünyanın sonu gelip kıyamet kopmaz¹³. **İkincisi**, insanlık tarihi boyunca bu gibi aksamaların yaşandığını, toplumların büyük acılar çektiğini biliyoruz. Fakat bu gibi yanlışlar defalarca tekrar edildiği halde, kıyamet kopmamakta, dünyamız yine de varlığını devam ettirmektedir.

Şimdi yukarıda serdettiğimiz sorumluluğumuzu cevaplandırabiliriz: **Doğrusu o dur ki Hz. Peygamber’in bu ve benzeri hadisleriyle haber verdiği kıyamet, dünyanın ve zamanın sonu olan büyük kıyamet değil, toplumların çöküşüne ve tarih sahnesinden kalkmasına yol açan sosyolojik/toplumsal, eski tabirle “içtimai” kıyamettir. Yani, bu ve birazdan örnekleriyle ele alacağımız gibi, giderek artan ve sosyal bünyeyi kemiren sapmalar, içinde ortaya çıktığı toplumun sonunu hazırlamakta ve o toplumun kıyametinin yaklaşmakta olduğunu haber vermektedir.**

¹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, 11/334.

¹³ İçinde yaşadığı doğanın bir parçası olması itibarıyla, insanoğlunun fiilleri doğal çevre üzerinde etkili olmak durumundadır. Bu etki pozitif veya negatif olabilir. Mesela “*İnsanların elleriyle yaptıkları yüzünden karada ve denizde fesat zuhur etti...*” (30.Rum.41) ayeti, insan fiillerinin doğa üzerindeki negatif etkisine işaret etmektedir. Günümüzde bunu çevre tahribatı ve kirliliği şeklinde yorumlayanlar vardır. Fakat bizim kıyamet alametleri bahsi ile irtibatlı olarak kast ettiğimiz şey, davranışlarımızın çevre üzerindeki etkisi değil, evrenin sonunu getirecek, yani kıyamete neden olacak davranışlarımızdır.

Toplumların kıyameti ya da sosyolojik kıyamet diye isimlendirdiğimiz bu grupta yer alabilecek dikkat çekici bir örnek daha vermekte fayda görüyoruz. Buhari'nin naklettiği ilgili hadiste birçok sosyal çözülme alametleri bir arada geçmektedir:

“Davaları aynı olan iki büyük (Müslüman) ordu arasında büyük bir savaş olmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Peygamber olduklarını iddia eden otuz kadar yalancı deccal ortaya çıkmadıkça da kıyamet kopmayacaktır. İlim kaldırılmadıkça, zelzeleler çoğalmadıkça, zaman birbirine yaklaşılmadıkça (zaman hızla akıp geçmedikçe), fitneler zuhur etmedikçe, (iç savaş nedeniyle) öldürmeler artmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Sahip olduğunuz mal artıp taşmadıkça- mal o derece çoğalacak ki, mal sahibi malının zekâtını kim kabul eder diye endişelenecek; hatta mal sahibi bazı kimselere zekat vermek isteyecek, fakat zekat vermek istediği kişi ‘benim zekata ihtiyacım yok’ diyecek - insanlar bina yapmakta birbiriyle yarışmadıkça, kişi bir kabrin yanından geçerken ‘keşke şu kabirde yatan ben olsaydım’ demedikçe kıyamet kopmayacaktır...”¹⁴.

Bu hadiste sosyolojik mahiyette kabul edilebilecek bir takım alametler sıralanmaktadır. Aslında bu alametler, görüldüğü toplumdaki ciddi ahlaki ve sosyal bozulmayı işaret etmektedirler. Toplumun ayakta tutan değerlerin aşındığını, kitlesel bir tefessüh halinin yaşandığını anlatmaktadırlar. Hadisler incelendiğinde anlaşılmaktadır ki bu alametler birer birer tezahür edip toplumun geneline yayılma eğilimi gösterdiğinde, yönetici ve ulema tabakası için ciddi uyarılar/alametler zuhur etmiş olmaktadır.

Bunlar içinde geliştikleri toplumun kıyametinin habercisidirler ve engellenemedikleri takdirde toplumu kıyamete sürüklemektedirler. Bir bakıma, Hz. Peygamber'in toplumsal kıyamet alametlerini sık sık zikretmesinin sebebi, Müslümanları en çok karşılaşmaları ihtimali bulunan bu ve benzeri durumlarda uyanık olmaya davet etmektir, denebilir.

Toplumların Kıyametine Yol Açan Fitneler ve Yapısal Özellikleri

“Fitne” (fiten) kavramı ile “kıyamet alametleri” kavramı arasında umum husus ilişkisi vardır. Fiten olayları, Hz. Peygamber'in vefatından sonra vuku bulacak daha çok olumsuz gelişmeleri ifade etmektedir. Toplumsal ve evrensel kıyamet alametleri içerisinde sayılan olaylar, fiten edebiyatının önemli bir parçasını meydana getirmektedir. Buna göre, her çeşit kıyamet alameti, fitnelerin parçasıdır, fakat tüm fiten olayları kıyamet alametlerinden ibaret değildir¹⁵. Bu bakımdan, kıyamet alametleri adı altında rivayet

¹⁴ Buhari, *Fiten*, Hadis no:7121, 9/59.

¹⁵ Fitne kelimesinin sözlük anlamlarından birisi “imtihandır”. Buna göre, fiten edebiyatına tahsis edilen eserlerin bazılarında, kabir hayatı, hesap ve mizan gibi şeyler de fiten (yani imtihan) konularına dahil edilmiştir. Mesela İbn Kesir'in (ö.h.774) “en-Nihaye fi'l-Fiten ve'l-Melahim” adlı eseri buna güzel bir örnektir. İbn Kesir bu eserinde sadece kıyamet alametlerini rivayet etmiyor, Sur'a üfürülmesi, yeniden diriliş, Makam-ı Mahmud, Havz-ı Kevser, peygamberlerin meydana gelişi, hesaba çekilme, cennet ve ceennemnin sıfatları gibi pek çok uhrevi konuya temas etmektedir.

edilen olayları, biz burada yine “fitne (fiten)” kavramı ile ifade ediyoruz. Şimdi toplumsal kıyameti haber veren alametlerin çok belirgin yapısal özelliklerini inceleyeceğiz.

a)Belirsizlik

Toplumsal kıyameti haber veren fitne olaylarının önemli bir özelliği “**belirsizlik**” taşımalarıdır. Bu belirsizlik, kişinin sağlıklı tahliller yapmasını engelleyen, onu daima şüphede bırakan, hakikati görmesine set çeken bir perde, bir pus veya sis gibi tarif edilmiştir. Bir rivayete göre, Huzeyfe b. Yeman ile Hz. Peygamber arasında şöyle bir diyalog geçmiştir: “Ya resulallah! Biz daha önce cahiliyye döneminde ve şer içerisinde idik. Ardından yüce Allah bize hayrı gönderdi. Bu hayırdan sonra tekrar şer gelir mi?” Hz. Peygamber bu soruya “evet” cevabını verdi. Huzeyfe tekrar sordu: “Ya resulallah! Bu şerden sonra tekrar hayır gelir mi?” Peygamberimiz bu soruya da “evet” dedikten sonra, “*ancak içinde biraz **pus (دخن)** olur*” diye ekledi. Huzeyfe’nin “onun **pusu** nedir” diye öğrenmek istemesi üzerine de peygamberimiz, “*bir grup ortaya çıkar, benim rehberliğim dışında rehberlik eder (benim gösterdiğim doğru yoldan başka bir yola çağırırlar). Sen onları bazen kabul eder, bazen reddedersin*” açıklamasında bulundu. Huzeyfe, sorularına devam etti ve “bu hayırdan sonra yine bir şer dönemi gelir mi” diye sordu. Hz. Peygamber bu kez şu açıklamayı yaptı: “*Cehennem kapılarına dikilmiş davetçiler (propagandacılar) olacaktır. Onların çağrısına kapılanlar cehenneme düşerler...Bu propagandacılar bize benzerler, bizim dilimizi konuşurlar...*”¹⁶.

Bu rivayette birbirini takip edecek olan iyi ve kötü dönemlerden bahsedilmekte ve iyi dönemler söz konusu olsa bile bu dönemlerde insanlara hakim olacak bir **pustan** söz edilmektedir. Bizim **pus** şeklinde çevirdiğimiz (**دخن**) kelimesi, İbn Hacer’in verdiği bilgilere göre, “kin”, “kusur”, “kalpteki fesat”, bulanıklık”, duman” ve “hayvanın bedenindeki boz lekeler” gibi anlamlara gelmektedir. İbn Hacer’e göre, bu kelime “şerden sonra vuku bulacak olan hayrın, halis hayır olmadığına ve içerisinde bir **bulanıklığın** bulunduğu işaret etmektedir”. Ve “insanlar birbirlerine karşı **sâf** olmayacaklardır”¹⁷.

Bu rivayette fitneler **şer** kelimesiyle anlatılmıştır. Çünkü fitnelerin önemli özelliklerinden biri, insanların olayları değerlendirmedeki yetersizliğidir. Fitnelere karışan veya onun dışında kalmaya özen gösteren kimseler, ne olup bittiği hakkında belirsizlik içerisindeyler. Düşünceleri net değildir. Değerlendirmeleri çoğunlukla yanlıştır. Uzağı görme yeteneği ortadan kalkmış gibidir.

b)Sağlıklı Düşünememe

Fitne dönemlerinde insanlar sağlıklı düşünme özelliklerini büyük ölçüde kaybederler; olayları mantık kuralları çerçevesinde tartamazlar, bu nedenle taraf kitlelerden birine angaje olurlar ve böylece grup taassubu içerisinde davranırlar.

¹⁶ Buhari, *Fiten*, Hadis no:7084, 9/51; Nuaym, Hadis no:29, s.35; Hadisin farklı lafızlarla da rivayet edildiği görülmektedir. Mesela bkz. Mamer b. Raşid, Babu *Luzumi'l-cemâa*, Hadis no:20711, 11/341.

¹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, 13/36.

“Hangi fitne daha şiddetlidir” diye kendisine sorulunca, Huzeyfe b. Yeman’ın verdiği şu cevap, fitne dönemlerinde yaşanan sağlıksız düşünme(ya da düşünememe) durumunu açıkça dile getirmektedir: “*Hayrı ve şerri kalbine arz edip, fakat ayırt edemediğin durum, fitnenin en şiddetlisidir*”¹⁸.

Huzeyfe’ye göre, fitne ortamına düşmüş kişi, olayların doğrusunu yanlışından ayırt etme yetisini kaybetmiştir. Taraf olduğu grubu haklı görmek, karşı düşünceleri acımasızca eleştirmek onun için kaçınılmaz bir hal almıştır. Kitle olaylarını gayet derin bir analize tabi tutan Gustave Le Bon, kitlenin akımına kapılmış ferdi şöyle ifade etmektedir:

“Dikkatli müşahedelerle sabit olmuştur ki bir müddet faal bir kitle içinde bulunan kimse -bu kitleden yayılan telkinlerin tesiriyle yahut henüz bilinmeyen başka sebeplerle- çok geçmeden, kendisini uyutan kimsenin elleri arasında uyuyan şahsın düştüğü gibi afsunlanmış bir hale düşer. Uyutulan kimsede şuurlu faaliyet felce uğradığından, uyutucunun kendi arzusuna göre idare ettiği bütün şuuraltı faaliyetlerinin esiri olur. Artık bu adamda şuurlu şahsiyet kaybolmuştur, irade ve temyiz kalmamıştır. Hisleri, fikirleri o zaman uyutucunun tayin edeceği istikamete yönelir”¹⁹.

“Bu halde, bir kitleye mensup olması yüzünden insan, medeniyet merdiveninden bir çok basamak aşağı iner. ... Kitle içindeki fert, rüzgarın istediği gibi kaldırdığı kum taneleri arasında, bir tek kum tanesidir.”²⁰.

“**Belirsizlik**” konusunu ele alırken, *fitnelere karışan veya onun dışında kalmaya özen gösteren kimseler, ne olup bittiği hakkında belirsizlik içerisindeyler. Düşünceleri net değildir. Değerlendirmeleri çoğunlukla yanlıştır. Uzağı görme yeteneği ortadan kalkmış gibidir, demiştik.*

İnsanın bir meseleyi sağlıklı değerlendirebilmesi ve net sonuca ulaşabilmesi için bazı şartlar gerekmektedir. Konuyla ilgili yeterince delil olması, delillerin sağlam olması ve sonuca ulaşabilecek kadar yeterli zamanın bulunması gibi. Bu şartlar fitne dönemlerinde bulunmadığı için, kişilerin olayları sağlıklı değerlendirmeleri imkansız hale gelmektedir. Böylece zihinlerde belirsizlik hakim olmakta ve kitleler kolayca yanıltılabilmektedir. Olaylara ideolojik gözlükle bakan kişiler açısından durum farklıdır. Çünkü onlar olayları zihinlerindeki şablonlara göre değerlendirdiklerinden, fazla vakit kaybetmeden analizlerini yaparlar ve (çoğu zaman yanlış) çözüme hemen ulaşırlar. Cemil Meriç, ideolojileri “*idraklerimize giydirilmiş deli gömlekleri*” şeklinde tanımlamaktadır²¹. Hiçbir fitne olayı ideolojisiz olmaz; fitne dönemlerinin belirgin özelliklerinden birisi, karşıt kitle hareketlerinin belli ideolojiler etrafında çatışmalarıdır.

¹⁸ Nuaym b. Hammad, *Fiten*, Hadis no:119, 1/65; İbn Ebi şeybe, *Fiten*, Hadis no:37569, 7/503.

¹⁹ Le Bon, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, Çev. Selahattin Demirkan, Yağmur Yayınevi İst. 1974, s.38.

²⁰ Age, s.39.

²¹ Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları İst. 2015, s.92.

c)Yayılma/Sirayet

Fitne dönemi olaylarının belirgin yapısal özelliklerinden birisi **topluma sirayet etme** ve **umuma yayılma** eğilimi göstermeleridir. Elias Canetti, "*Kitle ve İktidar*" isimli kitabının baş kısmında, kitle hareketlerinin -ki burada fitne olayları olarak ele almaktayız- umuma yayılma durumunu şöyle ifade etmektedir: "*Büyüme isteği kitlenin ilk ve en önemli niteliğidir. Erişebileceği herkesi içine almak ister; insan yapısına sahip herkes kitleye katılabilir. Doğal kitle **açık kitledir**; açık kitlenin büyümesinin hiçbir sınırı yoktur; evleri, kapıları ya da kilitleri tanımaz ve kendilerini evlerine kapatanlar zan altında kalır*"²². Toplumsal kıyametin habercisi olan fitne olaylarının bütün toplumu kuşatacak kadar sirayet edici olduğu bir rivayette şu şekilde dile getirilmektedir: "...Her kim fitnelere karşılaşmak isterse, fitne hemen onu içine çeker. Fitnelerden sığınacak bir yer bulan kimse, derhal kaçıp oraya sığınsın"²³. Nitekim normal zamanlarda adaleti temin etmek için harekete geçmek önemliyken²⁴, fitne zamanlarında olaylardan kaçmak önemli görülmüştür. Hadis kitaplarında bu ilkeyi hatırlatacak bab başlıkları görmek mümkündür : "*Fitnelerden Uzak Durmak, (İç) Savaştan Kaçınmak, Uzlete Çekilmek ve Fitnelere Buluşmamak*"²⁵, "*Fitnelerden (Allah'a) Sığınmak*"²⁶, "*Fitnelerden (Allah'a) Sığınmak Hakkında Gelen Rivayetler*"²⁷, "*Fitne Zamanlarında Diline Hakim Olmak*"²⁸, "*(Fitnelerden) Uzlet*"²⁹ vb.

Kıyametin büyük alametleri arasında zikrettiğimiz ve Arap Yarımadası'nda çıkacak büyük bir ateşten bahseden bir rivayet söz konusudur. Bu rivayette şöyle denmektedir: "*Hicaz topraklarından, Busra'daki develerin boyunlarını aydınlatacak bir ateş çıkmadıkça kıyamet kopmayacaktır*"³⁰. Bu rivayet, her ne kadar büyük alametler arasında sayılmış ve zahiri anlamı üzere anlaşılabilir olsa da, bu zahiri anlamının dışında bir benzetmenin söz konusu olduğu da ifade edilebilir. Şöyle ki fitneler ateşe benzetilmektedir. Ateş söndürülemediği takdirde yayılmakta, hızla gelişmekte ve çok büyük bir alanı yakıp yok etmektedir. Fiten olayları da ateşin yayılması gibi topluma yayılmakta, hatta başka toplumları da etkisi altına almaktadır. Bir süre sonra fitnenin doğduğu topraklara komşu beldelelerde de aynı karakterdeki olayların patlak verdiği tanınmaktadır.

Canetti, kitle hareketleri ile ateş simgesi arasında yakın bir ilişki kurarak şu açıklamayı yapmaktadır: "*Bütün yok etme araçlarının en etkileyicisi ateştir. Çok uzaktan*

²² Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar*, Çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları 7. Baskı İst. 2016, s.15.

²³ Buhari, *Menakıb*, Hadis no: 3601, 4/198; *Fiten*, Hadis no:7081-7082, 9/51; Müslim, *Fiten*, Hadis no:10 (2886); Dâni, Hadis no:38, 1/241.

²⁴ Mesela "emr-i bil maruf ve nehy-i ani'l-münker", "zalim yönetici karşısında adaleti söylemek" gibi esaslar normal zamanlarda teşvik edilmiştir.

²⁵ Nuaym, 1/139.

²⁶ Buhari, *Daavât*, 8/77; *Fiten*, 9/53.

²⁷ Dâni, 1/299.

²⁸ İbn Mace, *Fiten*, 2/1312.

²⁹ İbn Mace, *Fiten*, 2/1315.

³⁰ Buhari, *Fiten*, Hadis no: 7118, 9/58; Müslim, *Fiten*, Hadis no: 42 (2902).

görülebilir ve daha da çok insanı kendine çeker. Geri dönüşsüz bir biçimde yok eder; ateşten sonra hiçbir şey eskisi gibi olamaz. Bir şeyi ateşe veren kitle kendisini karşı konulamaz hisseder; ateş yayıldığı sürece herkes kitleye katılacaktır ve ona düşman olan her şey yok edilecektir”³¹.

Canetti'nin “kitle simgeleri” adını verdiği şeyler arasında “ateş” simgesi yer almaktadır. Ona göre, “ateş yayılır; bulaşıcı ve aç gözlüdür...Ateş son derece bulaşıcıdır; ateş karşısındaki güçsüzlüğü insanı her defasında şaşırır...Ateşin hızlı acımasızlığı sınır tanımaz; her şeyi yalayıp yutmak ister ve doymak bilmez...Ateşin gizemli bir her yerdeliği vardır; her yerde ve her zaman ortaya çıkabilir...Bütün bunlar kitle için de geçerlidir. Hatta kitlenin özelliklerini bundan daha doğru bir şekilde sıralamak mümkün değildir...Onun bulaşıcılığına çok az insan dayanabilir; her zaman büyümeye devam etmek ister ve büyümesinin önünde doğasından gelen içkin hiçbir sınır yoktur”³². Fitne zamanlarında ortaya çıkan kitle hareketlerinin, Hz. Peygamber tarafından niçin “ateş” simgesiyle anlatılmak istendiği bu açıklamalardan sonra daha iyi anlaşılacaktır. Başka bir deyişle, fitne hareketlerinin yayılma ve sirayet etme özelliği Hz. Peygamber tarafından “ateş” simgesiyle anlatılmıştır.

Yeri gelmişken belirtmeliyiz ki dini anlatımlarda (din dili) simgeler çok önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle de fiten olayları ve kıyamet alametleri söz konusu olduğunda, simgesel anlatım kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştur. Bu durumu, sosyolojik kıyametin belirtileri olarak kabul ettiğimiz fiten hadislerinde daha bariz ve yoğun olarak görmekteyiz. Simgelerin neler ifade ettiklerini doğru analiz etmek durumundayız. Yukarıdaki rivayette hicaz bölgesinde çıkacak ateşin Busra'daki develerin boyunlarını aydınlatması metaforu bu açıdan ele alınabilir.

Olayların birbirini tetikleyip, toplumlar ve ülkeler arasına sirayet etmesi özelliğine ‘domino etkisi’ denmektedir. Son yıllarda Orta Doğu'da İslam ülkelerinde yaşanan ve adına Arap Baharı denilen siyasal-sosyal hareketler buna güzel bir örnek oluşturmaktadır. 2010 yılında halk ayaklanması şeklinde Tunus'ta başlayan Arap Baharı, birçok ülkede halkın yönetimlere karşı ayaklanmasıyla gelişmiş, Mısır, Libya, Yemen, Suriye gibi ülkeleri sarmıştır³³. Bu ülkelerdeki hareketler hala devam ettiği gibi, başka bölge ülkelerine sıçrama kabiliyet ve potansiyeline sahip görünmektedir.

Yukarıdaki hadiste, Hicaz'da çıkacak bir ateşin Busra'daki develerin boynunu aydınlatması, fitne olaylarının yayılma ve tüm fertlere sirayet etme özelliği taşıdığına dikkat çekmek içindir. Bu hadisteki benzetme, geçmişte zahiri anlamda anlaşılacak ve alimler hadisin gerçekleştiğini, yer ve zaman söyleyerek açıklamışlardır. Mesela Kurtubi (ö.h.671) hicri 654 senesinde Hicaz'dan -muhtemelen kendisinin de şahit olduğu- büyük

³¹ Kitle ve İktidar, 19.

³² Age. 81-83.

³³ Orhan, Duygu Dersan, *Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği*, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi 2013, c.3 s.1-2, 17-29.

bir ateşin zuhur etmesini bu hadisin gerçekleştiğine delil olarak vermektedir³⁴. Hadisin zahiri anlamda gerçekleşme ihtimalini göz ardı edemeyiz, ancak haber verilen olayı benzetme olarak yorumlamanın mümkün olduğunu da söylemeliyiz.

Bazı çağdaş yazarlar, fitne dönemlerini üç nedenden dolayı “heva ve heveslerine uyanlar ile bid’atçılar için **verimli bir toprağa**” benzetmektedir. Birinci neden, fitne zamanlarında işlerin karışması ve temyiz kabiliyetinin yitirilmesidir. İkinci neden, fitne zamanlarında bilgi kıtlığı ve cehaletin artmasıdır. Üçüncü neden, insanlarda baş gösteren (yüzeysellik ve) aceleciliktir³⁵. Yazarın bu tahlilinde fitne zamanlarını “verimli toprağa” benzetmesi ilgi çekicidir.

d)Kapsayıcılık

Fitne olaylarının sirayet edicilik özelliğinin doğal bir sonucu **kapsayıcı** nitelik arz etmesidir. Enfal suresinde şöyle buyurulmaktadır: “Sizden sadece zalimleri değil (fakat iyileri de kapsayacak olan) fitnelerin gelmesine karşı dikkatli olun. Ve bilin ki Allah’ın cezalandırması çok şiddetlidir”³⁶. Hz. Ömer’in Huzeyfe b. Yeman’a fitneleri sorarken, “denizin dalgaları gibi dalgalanacak olan fitneler” şeklinde tasvir etmesi, fitnelerin kapsayıcılık özelliğinin farkında olduğunu göstermektedir. Hz. Ömer’in bu tarifi bize son yıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen tsunamileri hatırlatıyor. Dev dalgaların hiç ayırt etmeksizin canlı cansız her şeyi yutması, fitne olaylarının da tüm insanları kapsayacak derecede geniş ve şiddetli olmasına benzetilebilir.

Fitnelerin kapsayıcılığını anlatan bir rivayet şöyledir: “Bir gün Hz. Peygamber Medine’nin eski surlarından birinin üzerine çıkmıştı. Etrafındakilere ‘benim gördüğümü siz de görüyor musunuz’ diye sordu. ‘Hayır, görmüyoruz’ dediler. Peygamberimiz şöyle buyurdu: ‘Yağmur damlaları gibi, sokak aralarına kadar giren fitnelerin geldiğini görüyorum’³⁷. Bu hadiste de fitneler yağmur damlalarına benzetilmektedir. Çünkü yağmur rast gele iner, canlı cansız, iyi kötü ayırt etmez. Evleri, sokak aralarını ve açıkta olan her şeyi ıslatır. Fitneler de bu şekilde kuşatıcı ve kapsayıcı bir nitelik göstermektedir.

Hoffer, kitle hareketlerine dönüşen fitne olaylarının yayılmacı ve kapsayıcı oluşu hakkındaki kanaatimizi destekler mahiyette şu tespiti yapmaktadır: “Ümitler ve hayaller

³⁴ Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671), *et-Tezkire bi Ahvâli’l-Mevtâ*, Thk. Dr. Sadık b. Muhammed b. İbrahim, Daru’l-Minhac 1425, s.1236 (Benzeri doğa olayları başka coğrafyalarda ve değişik zamanlarda da meydana gelmiştir. “Örneğin günümüzde Tera Antik şehri (Modern Yunan Adalarından Santoran’da) olarak bilinen Atlantis’in gömülmesi M.Ö. 1928 yılındaki devasa bir volkanik patlama sonucunda meydana gelmiştir. Hiçbir şehir bu büyüklükteki bir patlama sonucunda hayatta kalamazdı (150 tane hidrojen bombasına eş değerde olduğu tahmin ediliyor), zira patlama o kadar büyüktü ki gökyüzünü kaplayan küller Türkiye ve Mısır arasındaki uzaklık kadar bir bölgeyi etkisi altına almıştı” (Robert B. Edgerton, *Hasta Topluluklar*, Buzdağı Yay. 5. Baskı Ank. 2017, s.230-231)

³⁵ Faysal b. Hayyan âli Subhan ebu Abdullah, *Mesail fi’l-Fiten*, Beyrut 1426/2005, s.25.

³⁶ 8.Enfal.25.

³⁷ Humeydi, Ebu Bekr el-Kureşi (219), *Müsned*, Thk. Hasan Selim Esed ed-Darani, Daru’s-Saka Dimeşk 1996 (2 cilt), 1/467; Nuaym, Hadis no:25, 1/34; İbn Ebi Şeybe, *Müsned*, Hadis no: 145, 1/114, Ahmed, Hadis no: 21748, 36/78; Buhari, *Fadailu’l-Medine*, Hadis no: 1878, 3/21; *Mezalim*, Hadis No: 2467, 3/133; *Fiten*, Hadis no: 7060, 9/48; Müslim, *Fiten*, Hadis no: 9 (2885), 4/2211.

sokaklara yayıldığı vakit, öfkeler yatışınca kadar pasif kişilerin kapılarını kitleyip kepenklerini indirerek saklanmaları daha yerinde olur. Çünkü ümitler ne kadar asil de olsalar, aralarında canavarca münasebetsizliklere sık sık rastlanır”³⁸. Hoffer’ın bu tespiti bana Hz. Peygamber’in, “fitneler patlak verdiğinde oturan ayakta durandan, ayakta duran yürüyenden, yürüyen koşandan daha hayırlıdır”³⁹ uyarılarını hatırlatmaktadır.

Toplumsal Kıyameti Hazırlayan Fitnelerin Nedenleri

Buraya kadar toplumsal kıyameti haber veren rivayetler ışığında fiten olaylarının yapısal özelliklerini irdelemeye çalıştık. Sosyolojik nitelik arz eden fiten olaylarının ortaya çıkışları nasıl gerçekleşmektedir? Yüce yaratıcının Müslümanları sınaması demek olan fitneler, ilahi takdirin ve tesirin eseri olarak mı doğmaktadır, yoksa bu olaylar da diğer kitlesel olaylar gibi, kendi iç dinamiklerinden mi neşet etmektedir? Ya da problemin çözümü sadedinde üçüncü bir yol mümkün müdür? Bazı hadisler fitnelerin “indirilmesinden” bahsetmektedir. “Suphanallah! Bu gece ne fitneler indirildi”⁴⁰ buyurulması gibi, fitnelere kaçınılması gerektiği uyarısında bulunan Enfal suresi 25. ayetin sonunda, “Allah’ın cezalandırmasının çok şiddetli” olduğunun haber verilmesi, fitnelerin ilahi irade ile ilişkisi olduğunu anlatmaktadır. Fakat fiten bölümlerinin incelenmesinden çıkan sonuç ise, bu olayların sosyal dinamiklerden kaynaklanabileceğini ifade etmektedir.

Araştırmamızın sonunda ümit ediyoruz ki okuyucu bu soruların cevabını da bulmuş olacaktır.

a) Bilgi Yetersizliği/Düşünme Yoksulluğu

Fiten rivayetleri söz konusu olduğunda en çok vurgulanan husus, ilmin eksil(til)mesi ve cehaletin art(tırıl)masıdır. Muttefakun aleyh bir rivayette şöyle denmektedir: “Kıyamet öncesinde öyle günler görülür ki cehalet (insanlar arasında) iner ve ilim kaldırılır...sonra insanların birbirini öldürmeleri demek olan herc çoğalır”⁴¹. Anlam bütünlüğü içindeki başka bir hadis konuyu daha da açmaktadır: “Allah ilmi insanlardan zorla çekip almaz, ilim alimlerin alınması (vefatı) suretiyle çekilip alınır. Sonunda ortada alim kalmaz, insanlar cahil reisler edinirler ve onlara danışır. Onlar da cahilce fetva verirler, hem kendileri sapar, hem de başkalarını saptırırlar”⁴². Nuaym b. Hammad’ın (ö.h.228) merfu olarak rivayet ettiği, ancak bizim mevkufta bir görüş şeklinde

³⁸ Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, 30-31.

³⁹ Buhari, *Fiten*, Hadis no: 7081, 9/51.

⁴⁰ Mamer b. Raşid, *Fiten*, Hadis no: 20748, 11/362; Ahmed, Hadis no: 26545, 44/167; Buhari, *Libas*, Hadis no: 5844, 7/152; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, Sünen, Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad abdulbaki-İbrahim Atve, Mustafa el-Babi el-Halebi Matbaası Mısır 1395/1975, *Fiten*, Hadis no: 2196, 4/487

⁴¹ Tayalisi, Ebu Davud, *el-Müsned*, Thk. Dr. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türki, Daru Hicr Mısır 1419/1999, Hadis no: 261, 1/211; İbn Ebi Şeybe, *Müsned*, Hadis no: 234, 1/163; Ahmed, *Müsned*, Hadis no: 3695, 6/222; Buhari, *Fiten*, Hadis no:7064, 9/48; Müslim, *İlim*, Hadis no:(10) 2672, 4/2056.

⁴² Buhari, *İlim*, Hadis no: 100, 1/31; Müslim, *İlim*, Hadis no: (13) 2673, 4/2058.

değerlendirdiğimiz bir rivayette Huzeyfe b. Yaman şöyle demektedir: “Bir fitne ortaya çıkar, o zaman insanların akılları (başlarından) uçar gider. Öyle ki akli başında bir adam dahi bulamazsın” (Nuaym, 1/53, Had. No: 81). Bir başka rivayette, Hz. Peygamber kıyametten önce ortaya çıkacak öldürmelerden bahsedince, sahabiler “o zaman aklımız başımızda olmaz mı” diye sorarlar. Peygamberimiz buna, “o zamanda insanların çoğunun akli başından alınır. Geriye çer çöp derecesinde önemsiz insanlar kalır. Her bir kişi, haklı olmadığı halde, kendisinin haklı olduğunu zanneder”⁴³.

Burada kitle hareketleri açısından durumu değerlendirebilmek için, Gustave Le Bon’un bazı açıklamalarına bakmak yararlı olacaktır. Le Bon şöyle diyor: “Kolektif şuur içerisinde, fertlerin akli kabiliyetleri ve şahsiyetleri silinir. Gayr-i mütecanis (heterojen) olan mütecanis olanın (homojen) içinde boğulur, kaybolur ve böylece şuuraltı vasıfları hakim duruma gelir... Kitleler zekayı değil, vasat şeyleri bir araya toplarlar”⁴⁴.

Fitne zamanlarındaki olaylarda yer alan fertler açısından durum böyledir. Kolektif, yani maşeri hareketlerde bireysel düşünceler geri plana atılmakta ve eyleme katılan topluluğun ortak ideolojisi hâkim konuma geçmektedir. Fertler yaptıkları her şeyin ideolojik çerçeve içerisinde manidar olduğuna inanmakta ve olayların analizini tarafsız bir şekilde gerçekleştirememektedirler. Kitle bir sürü haline dönüşmektedir. Soğukkanlı ve analiz yeteneği faal durumdaki ferdin kitlesel hareketlerde yeri bulunmamaktadır. Bize göre toplumun çöküşünü hazırlayan fitne olaylarının en etkili nedeni burada yatmaktadır. Nakledilen bir hadis bu açıdan oldukça ilgi çekicidir, kıyamet alametleri sadedinde peygamberimiz şöyle demektedir: “Kahtân (diyarından) bir adam zuhur edip insanları âsâsı ile yönetmedikçe kıyamet kopmaz”⁴⁵. Bu hadiste halkın (insanlar), bir kişi tarafından tıpkı hayvanların yedildiği gibi yönetilmesine benzetilmesi, sosyolojik manada kıyametin yaklaşmasına örnek oluşturmaktadır. Kurtubi (ö.h.671) bu hadisi şöyle tevil etmektedir: “İnsanları âsâsı ile yönetmesi, halkın yönelimi, ona uyması ve yönetimini kabul etmesinden kinayedir. Bizzat âsâ kastedilmemiştir. Halkın o kişiye itaat edeceği, onun da halka galebe çalacağı bir misalle (sembol) anlatılmıştır. Âsâ ile kastedilen onun halka kötü, sert ve kaba davranacağıdır”⁴⁶. Kurtubi’nin de belirttiği gibi, toplum bazen totaliter yöneticiler ile karşı karşıya kalır. Bu yöneticiler, halkın kendilerine mutlak itaatini isterler, eleştiriye ve özgürlüğe tahammül edemezler. Totaliter yönetimlerin en büyük düşmanı düşünen ve eleştiren özgür vatandaşlardır. Bu nedenle iktidardakiler halk üzerinde sürekli baskı kurarlar. Fakat bu durum devamlılık göstermez ve sosyal patlamalarla dönemin sona ermesine yol açar. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi Sovyetler Birliği dönemidir. Tek

⁴³ Mamer, *Fiten*, Hadis no: 20744, 11/361; İbn Ebi Şeybe, *Fiten*, Hadis no: 37384, 7/480; Nuaym, Hadis no: 115, 1/64; İbn Mace, *Fiten*, Hadis no:3959, 2/1309.

⁴⁴ Hoffer, 36.

⁴⁵ Nuaym, Hadis no:1140, 1/382; Buhari, *Fiten*, Hadis no:7117, 9/58; Müslim, *Fiten*, Hadis no: 60 (2910), 4/2232.

⁴⁶ Kurtubi, *Tezkire*, 1235.

parti diktatörlüğü ile yönetilen Sovyet yönetimi 70 yıl dayanabilmiş ve süreç Sovyet İmparatorluğunun parçalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu grupta yer alan hadislerin vermek istediği mesaj şu olsa gerektir: **Sağlıklı düşünen, körü körüne itaat etmeyen, bilgi ve tecrübe birikimine sahip olan topluluklar daha uzun ömürlü olmaktadır. Bilgi ve irfan eksikliği, mutlak itaati doğurmakta, mutlak itaat bir süre cazip görünse de toplumun çökmesi ile sonuçlanmaktadır.**

b)Döküntü İnsanlar ya da Adam Kıtlığı

Hz. Peygamber kıyamet öncesindeki adam kıtlığını “husâle” kelimesiyle ifade etmiştir⁴⁷. Husâle, sözlükte “adi”, “fena” gibi anlamlara gelmektedir. İnsanlar için kullanıldığında (Husâletu'n-nas) “rezil ve kepaze kimseler” demektir⁴⁸. Lisanu'l-Arap'ta kelimenin bu anlamı için, “*Kıyamet rezil insanlar (Husâletu'n-nas) üzerine kopar*” hadisini örnek vermektedir. Bu kelimenin anlamını şöyle bir misal ile açıklamak mümkündür: Bazı insanlar pazara geç vakitte, pazarın kapanmasına yakın bir zamanda çıkarlar. Amaçları gıda maddelerini ucuza mal etmektir. Mal gerçekten de ucuzlamıştır, fakat gün boyu malın iyisi satılmış, geriye **döküntüleri** kalmıştır. Satıcı da bunları elinden çıkartmak için yok pahasına vermeye razıdır. İşte “husâle” kelimesiyle kast edilen, pazardan geriye kalan bu “**döküntülerdir**”. Gerçek hayatta gıda maddeleri için kullanılan bu kelime, sosyal hayatta insanlar için kullanılmaktadır. Bu anlamdaki hadislerden biri şöyledir: “*Yakında öyle zamanlar gelecek ki kim bilir o zaman haliniz nice olur? İnsanlar elekte elenirmiş gibi elenirler, geriye sadece **döküntüler** kalır. Sözler bozulmuş, emanetlere ihanet edilmiş, ihtilaflar baş göstermiş, olan olmuştur* (Peygamber bunları derken iki elinin parmaklarını tarak gibi birbirine geçirmiştir). ‘Bunlar olduğu takdirde bize ne tavsiye edersin, ey Allah’ın elçisi’ dediler. Şöyle dedi: *Bildiğinizle amel edersiniz, hoşunuza gitmeyen (münkerleri) bırakırsınız, kendi özel işlerinizle ilgilenir, umuma ait işleri terk edersiniz*”⁴⁹

Bir toplumda kaliteli insanların tükenip, **döküntü** denebilecek kimselerin kalması ve bunların yönetimden bilime kadar tüm makamları işgal etmeleri, toplumun kıyametini hazırlayan nedenlerden biridir. Çünkü yönetimin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi, adaletin gözetilmesi, toplumu kıyamete sürükleyen şartlar karşısında uyarılmaları her kademedeki kadroların yeterliliğine bağlıdır. Eğer bunlar bulunmazsa, toplumsal kıyametin şartlarından önemli bir tanesi gerçekleşmiş demektir. Hz. Peygamber gelecekte

⁴⁷ İbn Mace, *Fiten*, Hadis no:3957, 2/1307; Nuaym, Hadis no:693, 1/244; Ahmed, Hadis no:7049, 11/626; Buhari, *Salat*, Hadis no:480, 1/103; Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani, Sünen, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriyye Beyrut Trs. (4 cilt), *Melahim*, Hadis no:4342, 4/123.

⁴⁸ İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim b. Ali (711), *Lisanu'l-Arap*, Daru Sadr Beyrut 1414, 11/142.

⁴⁹ Bkz. (47.) dipnot.

ortaya çıkması muhtemel bu tabloyu, “*insanlar deve sürüleri gibi olacak, içlerinde binilebilecek bir tanesini bulamazsın*”⁵⁰ şeklinde bir benzetmeyle açıklamıştır.

Buraya kadar, hadislerden hareketle, ilmin ortadan kalkıp cehaletin hakim olması ve insanların cahillerin liderliğine mahkum olmaları ile **döküntülerin** kadroları işgalinden bahsettik. Bu noktada, biraz uzunca olmakla beraber, çarpıcı bir örnek vermek istiyorum. Bu örnekte, bir toplumun aklını adeta yitirip kendini cahil insanlara teslim edişi ve kalan döküntülerin toplumu kıyametlerine nasıl sürüklediklerini görmekteyiz⁵¹. Burada alıntılatacağımız olay, 19. yüzyıl ortalarında (olayların başlangıcı 1850 yılı) Güney Afrika’daki Xhosa’da meydana gelmiştir. Gceleka Xhosa, kral Sarhili tarafından yönetilen bir beyliktir. Cape Town’da yerleşen İngilizlerin baskısı ile daha kuzeye doğru çekilmişlerdi. Xhosalar, tüm talihsizlik ve kötülüğün sebebi olarak suçladıkları cadıların varlığına inanıyorlardı. Mlajeni adında bir kahin ortaya çıktı, aç kalma ve inziva döneminden sonra, bütün olumsuzlukların kaynağının cadılar olduğunu söyledi. Kuraklığın sona ermesi için boz ve sarı renkli sığırların öldürülmeleri gerektiğini açıkladı. Artan otoritesini kullanarak Xhosa savaşçılarını İngilizlere karşı savaşa hazırladı. Savaşın başlarında bazı zaferler elde edilmesine rağmen, İngilizlerin silah gücü karşısında mağlup olan kral Sarhili barış yapmak zorunda kaldı. Üç yıl süren savaş sonunda 16.000 Xhosalı ölmüştü. Savaş bittikten kısa süre sonra kahin Mlajeni ölmüştü. Yenilgiye rağmen Mlajeni’nin kahinlik güçlerine karşı kuşku duyulmamıştı. Xhosa halkı, ikinci darbeyi 1853 yılında aldı. Bu tarihte Hollanda’dan getirilen sığırların taşıdığı virüsler, Xhosalıların sığırlarının “akciğer hastalığına” yakalanmalarına sebep oldu. Ayda 5000 Xhosa sığırı ölmeye başladı ve aynı zamanda temel ürün olan mısır, kurtların istilasına uğradı ve aşırı yağışlardan sonra harap oldu. Xhosalılar bu felaketlerin nedenini bulmakta gecikmediler: Mlajeni’nin onlara karşı uyardığı cadılar, ölümü ve yıkımı yayıyorlardı. Kral Sarhili acilen yirmi cadıyı idam ettirdi ama sığırlar ölmeye devam etti ve mısır hasadı başarısız oldu. 1855 yılında bir çok kahin, Xhosa ülkesindeki kötülüğü uzaklaştırmanın tek yolunun insanların sığırlarını öldürmesi ve toprağını ekmeyi reddetmesi olduğunu ilan ediyordu. Nongqawuse isminde genç bir kadın kahin, tüm sığırların öldürülmesi ve ekim işinin tamamen durdurulması gerektiğini ilan etmişti. Sığırlar, halk için son derece önemliydi. Sadece ekonomik açıdan değil, geleneksel açıdan da büyük bir değere sahip olan sığırların kesimine bazıları karşı çıktı, direnen ve sığırlarını kesmeyenler oldu. Fakat kralın başı çekmesi ve tarlalarda çalışmaktan ve sığırlara bakmaktan yorgun düşmüş kadınların

⁵⁰ Mamer, Hadis no:20447, 11/246; Abdullah b. El-Mübarek, Ebu Abdurrahman et-Türki, *ez-Zühd ve’r-Rekaik*, Thk. Habiburrahman el-A’zami, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye Beyrut Trs. (1 cilt), Hadis no:186, 1/62; Tayalisi, *Müsned*, Hadis no:2026, 3/426; Ahmed, Hadis no:5619, 9/440; Buhari, *Rikak*, Hadis no:6498, 8/104; Müslim, *Fadailu’s-Sahabe*, Hadis no:232 (2547), 4/1973.

⁵¹ Hikayenin geniş anlatımı için bkz. Hasta Toplular, Robert B. Edgerton, 235 vd. Bu hikayede yazarın esas kaynağı şu kitaptır: J. B. Peires, *The Dead Will Arise:Nongqawuse and The Great Xhosa Cattle-Killing Movement of 1856-7*, 1989 London: James Curry.

ısrarları üzerine, Xhosalılar sığırlarının tamamına yakını öldürdüler, tarlalardaki ekinleri yok ettiler. 1856 yılı geldiğinde Xhosalılar açlıktan ölmeye başladılar. Aylarca kökler, yaban üzümleri, ağaç kabuğu ve ottan başka bir şey yemediler. Önce çocuklar ve yaşlılar olmak üzere Xhosalılar öldüler. Köpekler etraftaki cesetleri yediler. Sonunda İngiliz sömürge görevlileri Xhosalıların 600.000 dönümlük arazisine el koydular.

Özetleyerek yaptığımız bu alıntıda, bir toplumun kendi kıyametini nasıl hazırladığı açıkça görülmektedir.

Kıyamet alametleri bahsinde yer alan bazı rivayetler ile anlatılmak istenen şeyin, sağlıklı düşünmenin yitirilmesi ve idarecilerin kahinlerden daha akıllı olmadıkları toplumların geleceklerinin tehlike altında oldukları gerçeğidir.

c)Güven Ortamının Kalmaması

Hadislere göre bir toplumu ayakta tutan unsurlardan birisi “güven duygusudur”. Peygamberimize “*ya resulullah! Fitne ne zaman çıkar*” diye sorulunca, “*kişinin arkasına güveni kalmayınca*” buyuruyor⁵². İnsanların birbirine güveninin kalmaması, ciddi ahlaki sorunların yaşandığının bir göstergesidir. Ahmed b. Hanbel ve Ebu Davud’un rivayetlerinde, güvensizlik, Müslümanların birbirini öldürmesiyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Güven ortamının ortadan kalkması Hz. Peygamber tarafından fitneler ve toplumun kıyametiyle ilişkilendirilmektedir. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, bunun ahlaki bir sorun olduğunda şüphe yoktur. Nitekim Hucurat suresinde İslam toplumunu bozacak, güven ortamını kaldıracak hususlar sıralanmaktadır: Büyüklerin huzurunda yüksek sesle konuşulmaması, delile dayanmadan hiçbir topluluğun suçlanmaması, (gruplaşmalardan uzak durulmakla beraber⁵³) iki Müslüman grup arasında çatışma çıkarsa onların barıştırılmaları, hiç kimseyi alaya almamak, kötü lakaplar takmamak, kişilerin birbiri hakkında zan ile değil kesin bilgi ile hareket etmeleri, gıybet etmemek, kabile veya aşiret gibi soya dayalı övünmelerin terk edilmesi, dini Allah’a öğretircesine ukalalık yapmamak, Allah’ın her şeyden haberi olduğunun bilincinde olmak.

Güven ortamının giderek azalması, fitnelerin yeşermesine zemin hazırlaması bakımından önemli görülmüştür. Bu belirtiler, alemin sonunu ifade eden kıyamete değil, içinde geliştiği toplumun kıyametine sebep olan alametlerdir.

Güven ve korku birbirinin düşmanıdır; birinin gelmesiyle diğeri kaçar gider. İnsan toplulukları varlıklarını sürdürebilmek için yönetimde, ticarete, sosyal ilişkilerde ve hayatın her alanında güven duygusunu yaşamaları gerekmektedir. İnsanlar bir arada yaşamak zorunda olmalarına rağmen, haksızlık yapmak, öldürmek, varlığını sürdürebilmek için başkalarına zulmetmek gibi hayvansal özellikleri de doğalarında bulundurlar. Bu olumsuzluklara karşın toplumun güven içerisinde yaşaması

⁵² Mamer, *Fiten*, Hadis no:20727, 11/350 (Uzunca bir hadisin bir kısmı olarak); Nuaym, Hadis no:157, 1/74; Hadis no:342, 1/139; Ahmed, Hadis no:4286, 7/315; Ebu Davud, Hadis no:4258, 4/99.

⁵³ bkz. Buhari, Hadis no:7084, 9/51.

zorunluluğu da vardır. Bu güveni sağlayacak olan öncelikle yönetim erkidir, otoritedir, kanun hâkimiyetidir. Her şeyi insanın aklına ve hislerine terk etmek doğru değildir. Devlet otoritesi kanun hâkimiyetini sağladığı sürece bu güven ortamı devamlılık arz etmektedir. Ancak devletin otoritesini kaybettiği ve hatta güvensizliğin bizzat kaynağı olduğu durumda, o toplumun geleceğinden söz etmek mümkün olmamaktadır. Toplumdaki güven ortamının bozulması Hz. Peygamber'in hadislerinde kıyametin habercileri şeklinde ifadesini bulmaktadır. Bu nedenle hadis kitapları, kişinin arkadaşına dahi güvenemeyeceği ortamlardan bahseden rivayetleri fiten bölümlerinde nakletmişlerdir.

d) Gruplaşmalar ve Grup Taassubu

Sosyal gruplar, sosyal bünyenin olmazsa olmaz tezahürleridir. Nerede bir insan topluluğu varsa, orada sosyal gruplardan söz etmek mümkündür. Sosyolojide grup, "eylemlerinde birbirinin göz önünde tutan, böylece bir arada bulunan, kendi aralarındaki bu etkileşme dolayısıyla başkalarından ayırt edilen iki veya daha çok kişiden kurulu topluluk" şeklinde tanımlanmaktadır⁵⁴. Bu tanıma göre, sosyal gruplar son derece masum ve doğal oluşumlardır.

Fakat Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen ve kaçınılması tavsiye edilen gruplar dini, siyasi, bölücü ve kutuplaştırıcı gruplardır. Bu manada müslüman toplum içerisindeki ilk gruplaşma, Hz. Peygamber'in sağlığında ortaya çıkmış olan münafıklar grubudur. Münafıklar grubu, son derece zararlı görülmelerine rağmen, yakından takip edilmeleri dışında başka bir yaptırıma tabi tutulmamışlardır. Münafıklar grubu, ne zaman ki kutuplaştırıcı ve bölücü düşüncelerini Medine yakınındaki Kuba'da, Kuba mescidinin karşısına bir mescid yapmak suretiyle fiiliyata dönüştürmek istemişler, hem Kur'an'ın ağır ithamıyla karşılaşmışlar, hem de mescidleri yerle bir edilmiştir⁵⁵. Kur'an-ı Kerim, nifak amacıyla yapılmak istenen bu mescide "*mescid-i dırar/zarar mescidi*" demiştir: "*Zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, müminler arasına ayrılık sokmak için ve Allah ve resulüne karşı savaşanlara üs olsun diye mescit yapanlar vardır. Bunlar, 'bizim iyilikten başka hiçbir kastımız yok' diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şahitlik eder ki bunlar mutlaka yalancılardır*"⁵⁶. Ayete göre münafık grubun dört yıkıcı ve ayrıştırıcı faaliyeti söz konusudur: Topluma zarar vermek, küfre yardım etmek, Müslümanlar topluluğunu parçalamak ve peygambere karşı hareketlerinde bir merkez haline gelmek.

"O (Allah), üzerinizden veya aşağınızdan size azap göndermeye ya da **sizi gruplara ayırıp birbirinize bela etmeye kâdirdir...**"⁵⁷. Bu ayette kastedilen gruplar doğal sosyal gruplar olmayıp, yıkıcı ve ayrıştırıcı gruplardır. Bu gibi gruplar "kesin inançlı insanlar" tarafından oluşturulurlar; grubun düşünceleri grup üyeleri tarafından mutlak doğrular

⁵⁴ Cezayirli, Gülay, *Dini Grup ve Toplumsal Grup*, AÜİFD 1997 c.37 ss.365-375.

⁵⁵ Bkz. Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camii'l-Beyan fi Te'vili'l-Kur'an*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu'r-Risale 1420/2000 (24 cilt), 14/468.

⁵⁶ 9.Tevbe.107.

⁵⁷ 6.Enam.65.

olarak benimsenir. Farklı grupların düşünceleri düşmanca ve zararlı fikirler şeklinde kabul edilir. Dolayısıyla diğer gruplar ve düşünceleri yok edilmelidir. Böyle bir grup taassubu, dışarıya şiddet olarak yansır ve başkalarına zarar verir. Türkiye bunun en son örneğini 1980 öncesi süreçte yaşamıştır. Temelde iki farklı ideoloji ve bu ideolojilerin oluşturduğu gruplar, Türkiye'yi bir kan gölüne çevirmiş, aralarındaki çatışmalarda on binlerce insan hayatını kaybetmiş, sakat kalanlar olmuş, ülke örtülü bir iç savaş durumu yaşamıştır. Bu örnekte görüldüğü gibi, yıkıcı ve ayrıştırıcı gruplaşmalar ve onların yol açacağı "herc=katliam"⁵⁸, toplumun sonunu hazırlayan fitneler arasında yer almaktadır. Nakledilen bir rivayette, "kıyamet öncesinde birtakım propagandacılar çıkacak ve insanları cehenneme davet edeceklerdir. Onların davetine kapılanlar cehenneme düşeceklerdir. Bu propagandacılar, bizimle (Müslümanlarla) aynı dili konuşacak, aynı görüntüyü verecek kimselerdir. Bunlar ortaya çıktığında yapılacak şey (gruplaşmayı) Müslüman halktan kopmamaktır. Eğer Müslümanların bir cemaati ve lideri mevcut değilse, ağacın kökünü ısırmak pahasına, ölünceye kadar (açlıktan ölünceye kadar) **hiçbir gruba dahil olmamaktır**"⁵⁹. Ubey b. Ka'b, Hz. Peygamber'in vefatından bir zaman sonra ortaya çıkan gruplaşmaları tasvir ederken, "peygamber zamanında hepimiz aynı yöne bakardık (birliktik), ne zaman ki peygamber vefat etti, farklı yönler bakmaya (gruplaşmaya) başladık" demektedir⁶⁰. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de, "Allah'ın ipine sarılın, fırkalaşıp ayrılmayın..."⁶¹ buyurulmak suretiyle Müslümanların uyarıldığı husustur. Bu ayette kastedilen demokrasilerin vaz geçilmez unsurları olan partileşmek veya sosyal grupların oluşumu değil, ayrıştırıcı ve yıkıcı kamplaşmalar olsa gerektir.

e) Irkçılık

Hadislerde kıyamet alametleri arasında gösterilen fiten olaylarından birisi de "ırkçılık/asabiyettir". Irkçılık, İslam toplumunun birliğini bozacak, onları birbirine düşürecek ve Müslüman kanı akmasına neden olacak fikir ve tavırlardan biri olarak görülmüştür. Irkçılık, modern bir kavram olmakla beraber, Müslüman toplumu meydana getiren aile, soy (akraba), aşiret, klan ve ulus gibi doğal oluşumların, taassup içerisinde sahiplenilmesi açısından, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İslam gelmeden hemen önceki Mekke ve Medine ortamında, bu kelimeyle karşılanabilecek yapılanma ve hâdiselere şahit olunmuştur. Aile, soy, kabile taassubuyla hareket eden Araplar, adil olmayan bir düzen kurmuşlardı. İslam'dan önce Mekke'de Hılfu'l-Fudul anlaşmasının

⁵⁸ Ahmed, Hadis no:7549, 12/511; Buhari, İstaska, Hadis no:1036, 2/33; *Fiten*, Hadis no:7061, 9/48; Müslim, *İlim*, 10 (2672), 4/2046; *İlim*, Hadis no:11 (157), 4/2057; *Fiten*, Hadis no:18 (157), 4/2215; İbn Mace, *Fiten*, Hadis no:4047, 2/1343; Ebu Davud, *Fiten*, Hadis no:4255, 4/98.

⁵⁹ Tayalisi, *Müsned*, Hadis no:444, 1/354; Nuaym, Hadis no:29, 1/35; Hadis no:32, 1/36; Hadis no:354, 1/142; İbn Ebi Şeybe, *Fiten*, Hadis no: 37114, 7/447; Ahmed, Hadis no:23282, 38/316; Buhari, 3606; *Fiten*, Hadis no:7084, 9/51; Müslim, *İmare*, Hadis no:51 (1847); İbn Mace, *Fiten*, Hadis no:3979, 2/1317. (Bu rivayetin kaynaklarda yer alış şekliyle oldukça farklı lafızlarla rivayet edildiği görülmektedir).

⁶⁰ Nuaym, Hadis no:57, 1/43; İbn Mace, *Cenaiz*, Hadis no:1633, 1/523.

⁶¹ 3.Ali İmran.103.

yapılmış olması bu kanayan yaraya merhem olma amacı güdüyordu. Bu açıdan bakıldığında, kişilerin ait oldukları etnik birliğe (aile, soy vs.) taassupla yaklaşmasının nelere mal olacağı Hz. Peygamberce elbette ki malum idi. Ve Hz. Peygamber asabiyye adını verdiği sosyal bozukluk durumuna karşı ümmetini her zaman uyarmıştır.

Ebu Hureyre'nin yaptığı bir rivayette Hz. Peygamber Müslümanları şöyle uyarmaktadır: "...*Asabiyyet bayrağı altında harp eden, asabiyyet adına öfkelenen, asabiyyete davet eden, asabiyyet duygularıyla yardım eden kimse, bu şekilde öldürülürse cahiliye ölümü ile ölmüş olur...*"⁶².

Bu rivayette asabiyyetin yol açabileceği en son nokta olan öldürmeye dikkat çekilmektedir. Asabiyyet gayretiyle akraba çatışmaları, katliamlar az değildir. Bununla beraber asabiyyet elbette ki sonu katliamla biten bir etken de değildir. Çünkü asabiyyetin değişik boyutlarda tezahür ettiğini değişik zamanlarda, farklı Müslüman topluluklarda görmek mümkündür. Kırsal bölgelerdeki kan davaları, toprak savaşları, şehirlerde görülen hemşehricilik gayretleri toplumun sosyal düzenini bozan asabiyyet örnekleridir. Müslüman topluluklarda, belirli departmanlarda aynı soya mensup insanların çalıştırılmaları, hemşeri ve hatta köydeş kişilerin bürokrasinin belirli mevkilerini işgal etmiş olmaları asabiyyetin örtülü uygulamaları olarak kabul edilebilir. Asabiyyetin en önemli etkisi, liyakat esasının terk edilmesi, aynı kandan olan insanların liyakatlerine bakılmaksızın istihdamına öncelik verilmesidir. Mesela Osmanlılar zamanında beşik ulemasının ortaya çıkması buna dair çarpıcı bir örnektir. "Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra genel olarak, devlet teşkilatındaki bozulma, medreselere de sirayet etmiştir. İlmiye rütbeleri mevcut nizamlara uyulmadan ulema ve devlet ileri gelenlerinin evlatlarına verilmeye başlanmıştır. "Beşik ulemalığı" bu şekilde doğmuştur⁶³. Böylece sırf kan bağına bakılarak yeni doğmuş çocuklar ulema kadrosuna alınmış ve maaş dahi bağlanmıştır⁶⁴.

İbn Haldun, kırsal bölgelerde (bâdiye) yaşayan insanların kendilerini savunabilmeleri için asabiyyete ihtiyaçları olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre, akrabalarının yardımına koşma duygusu, insanların fitratlarında yer almaktadır. Böylece İbn Haldun, asabiyyeti akrabalar arasında dayanışma ve yardımlaşmaya sebep olan bir duygu olarak izah etmektedir⁶⁵. Bununla beraber İbn Haldun, "*Şüphesiz ki, akrabası zulme veya tecavüze uğrayan bir kimse, bundan dolayı kendini zelil hisseder, bu durum ağırına gider. Keşke akrabamın maruz kaldığı haksızlıkları ve tehlikeleri önleyebilsem, diye arzu*

⁶² Mamer, Hadis no:20707, 11/339; Nuaym, Hadis no:413, 1/161; İbn Ebi Şeybe, Musannef, *Fiten*, Hadis no:37243, 7/462; Ahmed, Hadis no:7944, 13/326; Müslim, *İmare*, Hadis no:53(1848), 3/1476; İbn Mace, *Fiten*, Hadis no:3948, 2/1302; Nesai, Ahmed b. Şuayb, es-Sünen, Thk. Abdulfettah abu Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslamiyye Halep 1406/1986 2. Baskı (9 cilt), *Tahrîmu'd-Dem*, Hadis no:4114, 7/123.

⁶³ Şanal, Mustafa, *Eşrefefendizade Mehmet Şevketi'nin Medreselere İlişkin İslahat Düşünceleri ve Çözüm Önerileri*, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi, 10, 193-218, (1999).s.194

⁶⁴ Karşılaştırma için bkz. Erdoğan, Mert Can - *Nasihatnameler Işığında Osmanlı'da "Beşik Ulemalığı"nın Eleştirisi*, Uluslararası Osmanlı Medreseleri Sempozyumu tebliğ, Sakarya 4-5 Mayıs 2017.

⁶⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, Aralık 2007 (5. Baskı), 1/334.

eder. Bu, var olduklarından beri insanlarda tabii olarak mevcut olan bir temayül ve histir"⁶⁶, demektir. Burada onun, hadiste sözü edilen asabiyyet dışında, zulme karşı adaleti gerçekleştirmede akrabalık/nesepe gücünü kullanmanın meşruluğuna inandığını görmek mümkündür. İbn Haldun'a göre insanların neseplerini tanımaları, kaynaşma ve dayanışmayı sağlamak içindir. Eğer bilinen neseplerin dışında uzak ve hayali nesepe arayışlarına girilirse, nesepten doğması beklenen fayda da ortadan kalkmaktadır⁶⁷.

Akrabalık bağlarının diri tutulması, akrabalar arasında maddi ve manevi dayanışma ve yardımlaşmanın olması, yapıcı bir tutum olup, Hz. Peygamber'in asabiyyet olarak isimlendirdiği anomali ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu nedenle, İbn Haldun'un asabiyyet kavramını olumlu anlamda kullandığı görülmektedir.

e) Kayırmacılık

Hadis kitaplarının fiten bölümlerinde gelecekte ortaya çıkacak "kayırmacılıktan" bahseden rivayetler yer almaktadır. Mesela kaynaklarda yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamber, Hevazinlilerden elde ettiği ganimet mallarını, özellikle develeri, henüz Müslümanlığı seçmemiş Kureyşlilere (kalplerine İslam'a yakınlaştırmak için) dağıtınca, Ensar'ın gençleri Hz. Peygamber'in Kureyşlileri **kayırdığını** ima eden sözler sarf etmeye başladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber Ensar'ı toplayarak, "*siz benden sonra birtakım şiddetli **kayırmalara** şahit olacaksınız. Havz'ın yanı başında bana kavuşuncaya kadar sabredin*" buyurmuştur⁶⁸.

Hadisin sebab-i vüruduna dikkat edilecek olursa, Hz. Peygamber'in sözünü ettiği kayırmacılığın devlet işleriyle ilgili olduğu, devlet gelirlerinin/nimetlerinin paylaşımı ile ilişkili bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sosyal bünyeyi sarsan ve devletin kaynaklarını tüketen bu tip bir ayrımcılığın, "**sosyolojik kıyamete**", başka bir deyişle "**toplumların kıyametine**" işaret ettiği açıktır. Kayırmacılığın sosyal bünyedeki tahribatının yanı sıra, özellikle geleneksel yapıya sahip topluluklarda iç çatışmaların fitilini ateşleyebileceği malumdur. Nitekim hadisin sonunda işaret edilen "*havz-ı kevserin yanı başına kadar sabredin*" denilmesi, bireysel hakların talebinin ahirete ertelenmesini değil, toplumsal çatışmaya yol açılmaması için sabırlı davranılmaya teşvik etme amacı taşımaktadır. Ravi Enes'in "*oysa biz sabretmedik*" diyerek olaylardan duyduğu pişmanlığı dile getirmesi, bu anlamı güçlendirmektedir.

⁶⁶ İbn Haldun, Age, 1/335.

⁶⁷ İbn Haldun, Age, ay.

⁶⁸ Mamer, Hadis no:19908, 11/59; Tayalisi, *Müsned*, Hadis no:2081, 3/473; Ahmed, Hadis no:12696, 20/122; Buhari, *Farzu'l-Humus*, Hadis no:3147, 4/94; Müslim, *Zekat*, 123 (1059), 2/733.

Yaklaşan Sosyal Kıyametin Belirtileri

a) Zaman Algısıyla İlgili Değişmeler

Buraya kadar ele alınan başlıkların hepsi de bir bakıma sosyal kıyametin alametleridir. Ne var ki bu alametler, üst üste zuhur ettikçe, kıyametin geri döndürülemez bir şekilde gerçekleşmekte olduğuna işaret etmektedir. Zaman algısı da bu belirtilerin başında gelmektedir.

Zaman, doğanın bir parçasıdır. Bazı düşünürler zamanı eşyanın dördüncü boyutu olarak kabul ederler. Doğanın insanı kuşatması gibi, zaman da insanı kuşatmıştır; insanın var oluşu, kendi dışındaki evreni hissedışı, onun zaman hakkındaki algısıyla ilişkilidir. Bu durum insanın akıl ve düşünme sağlığıyla da ilgilidir⁶⁹. Zaman algısındaki bozulma veya değişme, eşyaya bakışını, olayları kavrayışını ve dolayısıyla hakikati idrak edişini etkilemektedir. Zaman normal hızında aktığı halde, bazen onun çok hızlı geçtiğini, bazen de aksine yavaş ilerlediğini varsayarız. Zaman, bazen dondurma yiyen çocuğun elindeki dondurmanın tükenişi gibi hızlı, bazen de iftarı bekleyen müminin özlemi kadar yavaş hareket etmektedir.

Müslümanın zaman algısını düzenleyen en önemli aktivite başta namaz olmak üzere oruç ve hac ibadetleridir. Namaz günü beş parçaya bölmekte, insanı güneşin hareketleri hakkında sürekli uyanık kalmaya zorlamaktadır. Oruç ibadeti ayın hareketleri hakkında duyarlılık kazandırmaktadır. Hac ibadeti ise yolculuk boyunca yeni yüzlerin ve yeni tabiatların sindirilerek izlenmesine imkân vermektedir. Bütün bunlar Müslümanın zaman algısını ciddi şekilde etkilemektedir.

Yaklaşan kıyametin bariz habercilerinden birisi, Müslümanlardaki zaman algısının yitirilmesidir. “İbadetlerin zayi edilmesi” mi zaman algısını değiştirmektedir, yoksa zaman algısındaki değişim mi ibadetlerin ifasını zora sokmaktadır, bunu söylemek zordur. Fakat Hz. Peygamber’in bu noktadaki uyarıları, zaman algılarındaki bazı değişmelerin sosyal kıyametin habercisi olduğu yönündedir. Hadislere göre Müslümanlardaki zaman algısının üç olumsuz şekilde değiştiğini söylemek mümkündür:

1) Zamanın giderek kötüleşmesi: Hadislerde zaman algısıyla ilgili tasvirlerle bakıldığında, değer yargıları açısından üç farklı zaman anlayışının yer aldığı söylenebilir. Bunlardan birisi zamanın sürekli kötüye doğru gitmesidir. Mesela bir hadiste şöyle denmektedir: “*Ümmetimin en hayırlısı benim zamanımda yaşayanlardır. Sonra onların ardından gelenler, sonra onların ardından gelenlerdir*”⁷⁰. Bir başka rivayette de “*kıyamet*

⁶⁹ Filozoflarda zaman anlayışları hakkında geniş bilgi için bkz. Aynur Yetmen, *Zamanın Felsefi Temelleri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2014. Tezde İslam düşünürlerinin zaman anlayışları da ele alınmaktadır (ss. 64-79).

⁷⁰ İbn Ebi Şeybe, *Fadail*, Hadis no:32410, 6/404; Ahmed, *Müsned*, Hadis no:3594, 6/76; Buhari, *Şehadât*, Hadis no:2652, 3/171; *Ashabu'n-Nebi*, Hadis no:3651, 5/3; *Rikak*, Hadis no:6429, 8/91; Müslim, *Fadailu's-Sahabe*, Hadis no:212 (2533), 4/1963; Tirmizi, *Fiten*, Hadis no:2222, 4/500.

insanların en kötülerini üzerine kopar"⁷¹ denilerek gittikçe kötüleşen bir dünya tasvir edilmektedir.

2) İyi ve kötü dönemlerin birbirini takip etmesi: Bu makalenin baş tarafında verdiğimiz bir hadiste Hz. Peygamber'in "*içinde hayır bulunan her dönemi içinde şer bulunan bir dönemin, her şerli dönemi de hayırlı bir dönemin izleyeceğini*" haber verdiğinden bahsetmiştik. Buna göre Müslümanların bazen iyi bazen kötü zamanları olacaktır. Böyle bir zaman algısında mutlak olumsuz gidişten söz etmek mümkün değildir.

3) Bazen kötü dönemler olsa da sonucun iyi olacağı: Bazı rivayetlerde zamanın sonunun mümin için beklenenden kötü olmayacağına ve hatta başlangıçtakinden daha iyi olacağına dair ifadeler bulunmaktadır. Mesela bir hadiste, "*ümmetim yağmurlar gibidir, evveli mi hayırlıdır, ahiri mi, bilinmez*" denilmektedir⁷². Bu rivayet ise öncekilerin aksine Müslümanların son neslinin iyi/hayırlı olacağına vurgu yapmaktadır⁷³.

Bu üç tür zaman algısına rağmen ve onlardan ayrı olarak, **ilk aşamada**, kıyamet öncesinde zamanın eskisinden kötü olduğu ve giderek daha da kötüleşeceği düşüncesi öne çıkmaktadır. Yani kıyamete yakın zamanda, zaman kötüleşecek (daha şerli) olacaktır. Bu da doğaldır, zira bir toplumun yok oluşunun arifesinde bulunmaktadır. Enes b. Malik'e zalim Haccac'ın yaptıklarından şikayet edilince şu hadisi rivayet etmiştir: "*Her biri öncekinden daha kötü olan zamanlarla karşılaşacaksınız. Rabbinize kavuşuncaya kadar sabredin*"⁷⁴. Fitneler ortaya çıktıktan sonra yeniden iyi günlerin gelmesinin mümkün olmadığını ifade eden bu hadis, aslında kıyamete doğru son aşamaya geldiğini vurgulamaktadır. Daha önceki aşamalarda fark edilmeyen ve tedbiri alınmayan etkiler nedeniyle, artık kaçınılmaz belirtiler görülmeye başlanmıştır. Hadislerde bu kötü gidişatın tasvir edildiğini de görmekteyiz. İtikadi boyutta ortaya çıkabilecek kirlenme hadiste şöyle ifade edilmektedir: "*Devs kabilesi kadınlarının kalçaları, zu'l-halasa putunun etrafında çalkalanmadıkça kıyamet kopmayacaktır*"⁷⁵. Muaz b. Cebel'e göre, öyle zamanlar gelecek ki "*haksız yere kan akıtılacak, yalandan mal dağıtılacak, kuşku ve lanetleşme ortaya çıkacak, dinden dönme olacak. İşte o zaman, ölebilen ölsün*"⁷⁶. Öyle anlaşılıyor ki hicri birinci asırda ortaya çıkan fitneler, insanları karamsarlığa sevk etmiştir. Bundan sonra toplumda

⁷¹ Tayalisi, *Müsned*, Hadis no:309, 1/246; Nuaym, Hadis no:1832, 2/650; Ahmed, Hadis no:3735, 6/280; Müslim, *Fiten*, Hadis no:131 (2949), 4/2268.

⁷² Tayalisi, *Müsned*, Hadis no:2135, 3/511; Ahmed, Hadis no:12327, 19/334; Tirmizi, *Emsal*, Hadis no:2869, 5/152; Hadisle ilgili açıklamalar için bkz. İbn Kuteybe, Ebu Abdillâh ed-Dineveri, *Tevlû Muhtelifî'l-Hadis*, el-Mektebetü'l-İslâmi Müessesetu'l-İşrak 1419/1999, s.180.

⁷³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Selahattin Aydemir, *İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve İnsanların Hayırlısı Benim Asrında Yaşayanlardır' Rivayetinin Tahlil ve Tenkidi*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017.

⁷⁴ Buhari, *Fiten*, Hadis no:7068, 9/49; Nuaym, Hadis no:47, 1/41; Ahmed, Hadis no:12162, 19/205; Tirmizi, *Fiten*, Hadis no:2206, 4/492.

⁷⁵ Mamer, Hadis no:20795, 11/379; Nuaym, Hadis no:1671, 2/600; Ahmed, Hadis no:7677, 13/106; Buhari, *Fiten*, Hadis no:7116, 9/58; Müslim, *Fiten*, Hadis no:51 (2906), 4/2230.

⁷⁶ Nuaym, Hadis no:159, 1/75.

düzelmenin olmayacağı ve her geçen gün daha kötü şeylerin olacağı kabul edilmeye başlanmıştır.

Müslümanların zaman algısında ortaya çıkması beklenen **ikinci aşama**, zamanın hızla tükenmesidir. Bu durum şu hadisle dile getirilmiştir: “*Zaman (birbirine) yaklaşır; yıllar ay gibi, aylar hafta gibi, haftalar gün gibi, günler saat gibi...(hızla) geçer*”⁷⁷. Zamanın yaklaşması ile anlatılmak istenen mecazi olsa gerektir; tabiatın ve olayların yeterince idrak edilemeden, ağır ağır sindirilemeden hızla tüketileceği tasvir edilmektedir. Geleneksel edebiyatımızda buna “zamanın bereketinin kalmaması” denmektedir. Türbeşti (661), bu hadisi, “*Her mekanda zamanın bereketinin ve faydalarının azalması*” ya da “*insanların üzerlerine gelen belaları çözmek için aşırı gayret sarf etmeleri ve ortaya çıkan fitnelere kalplerini meşgul etmelerinden dolayı günlerin ve gecelerin nasıl geçtiğini fark etmemeleri*” şeklinde yorumlamaktadır⁷⁸.

Zamanın hızla akması, Müslümanlarda ortaya çıkacak bir algı kötüleşmesi olup, toplumun çöküş sürecinin hızlandığını göstermektedir.

Rivayetlere göre zaman ile ilgili evrilmenin **üçüncü aşamasını** “**yaşam sevincinin kaybedilmesi**” oluşturmaktadır. Zamanın hızla akıp gittiği, sürekli kötüleştigi bir ortamda, doğal olarak insanlar yaşama bağlılıklarını ve yaşama sevinçlerini kaybedeceklerdir. Öyle ki, “*bir insan bir mezarın yanından geçerken, keşke şu kabirde yatan ben olsaydım*”⁷⁹ diyecektir. İnsanların böyle temennide bulunmalarının nedeni, “*kişisel değil sadece belalardır*”⁸⁰. “Belalar” kelimesi, fitne kavramıyla özdeş olarak kullanılmıştır. Kıyametin yaklaştığına dair son belirtileri oluşturan zaman algısındaki olumsuz değişimler, Hz. Peygamber’in hadislerinde ümmetin uyarılması bağlamında söz konusu olmaktadır.

b) Köyden Şehre Göç

Hz. Peygamber zamanında, Medine’ye hicretle beraber, Mekkelilerin yanı sıra, değişik beldelerde ve özellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanlar da şehre (Medine’ye) hicret etmeye başladılar. Medine bir toplanma yeri haline geldi. Hz. Peygamber, önceki adı Yesrib olan bu şehrin adını manidar bir şekilde Medine olarak değiştirdi. Böylece yeni bir medeniyetin kurulmakta olduğu mesajını kitlelere ulaştırmış oluyordu.

⁷⁷ Tirmizi, *Zühd*, Hadis no:2332, 4/567; Nuaym, Hadis no:1793, 2/641; Ahmed, Hadis no:10943, 16/550. يتقارب الزمان hadisi farklı lafızlarla da rivayet edilmiştir. Mesela bkz. Buhari, *İstiska*, Hadis no:1036, 2/33; *Edeb*, Hadis no:6037, 8/14; *Fiten*, Hadis no:7061, 9/48; *Fiten*, Hadis no:7121, 9/59.

⁷⁸ Türbeşti, Fadlullah b. Hasan (661), *el-Müyesser fi Şerhi Mesabihi’s-Sünne*, Thk. Dr. Abdulhamid Hindavi, Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, 1429/2008, 4/1158; ayrıca bkz. Mübarekfuri, ebu’l-Alâ Muhammed Abdurrahman (1353), *Tuhfetu’l-Ahvezi bi Şerhi Camii’t-Tirmizi*, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye Beyrut Trs. (10 cilt), 6/514.

⁷⁹ Malik, b. Enes, *Muvatta, Cenaiz*, Thk. Muhammed Mustafa el-Azami, Müessesetu Zayid b. Sultan el-İmarat 1425/2004, Hadis no:824, 2/339; Nuaym, Hadis no:141, 1/71(ebu Hureyre’den mevkuf olarak); Buhari, *Fiten*, Hadis no:7115, 9/58; Müslim, *Fiten*, Hadis no:53 (157), 4/2231.

⁸⁰ Müslim, *Fiten*, 54 (157).

İbn Haldun, şehir toplumu (Hadarilik) ile köy toplumu (Bedevilik) arasında uzun ve detaylı karşılaştırmalar yapmaktadır⁸¹. Ona göre her iki toplumun da olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Şehirli badiyeye gittiklerinde tamamen bedevilere teslim olmak zorundadırlar, aksi takdirde yaşamlarını sürdürmeleri mümkün değildir. Aksine Bedeviler şehre yerleşirlerse orada şehir hayatının gereklerine uyarak yaşamaları mümkündür.

İslam'da şehirleşme önemli görülmüş, köyden şehre göç normal karşılanıp teşvik edilirken, aksine şehirden köye göç tasvip edilmemiştir. Hatta bir şehirlinin, şehri tamamen bırakıp köye dönmesi sünnete aykırı sayılmıştır. Bazı kaynaklar şehirli Müslümanların şehri terk ederek badiyede (köyde) yerleşmelerini fiten bölümlerinde zikretmişlerdir. Mesela Buhari bu durumu Fiten bölümünde "*Fitne Zamanlarında Köye yerleşmek*" şeklinde bab başlığı yapmış, altında da şu hadisi rivayet etmiştir: "*Seleme ibnu'l-Ekva, Haccâc (b. Yusuf)'un yanına gittiğinde, Haccac ona 'ey İbnu'l-Ekva! Sen **dinden döndün**, köye hicret ettin' dedi. Seleme ona, 'hayır, ben dinimden dönmedim, fakat resulullah bana köye yerleşme konusunda izin vermiştir' cevabını verdi. Yezid b. Ubeyd'den rivayet edildiğine göre, Seleme ibnu'l-Ekva, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Rebeze'ye yerleşmiş, orada evlenmiş ve birçok çocuğu olmuştur. Seleme, vefatından bir süre önce Medine'ye dönmüş ve orada vefat etmiştir*"⁸². Burada "sen dinden döndün" ifadesi, "topukların üzere geri döndün" şeklinde dile getirilmiştir. Birçok kişi, şehirden köye hicret ile dinden dönme arasındaki irtibatı anlamakta güçlük çekmektedir. Oysa ki burada "dinden dönme" anlamındaki irtidad, itikadi anlamda dönme olmayıp, ameli anlamda sünnete aykırı davranış demektir.

Köye dönmenin fiten veya kıyamet ile ilişkisine gelince, bunun bireysel hicretlerle ilişkisi olmadığını düşünüyorum. Yani bazı insanlar, köye yerleşerek hayatlarını orada devam ettirirlerse, bu onların kişisel tercihleri olup, fiten veya toplumsal kıyametle ilgili değildir. Fakat önemli olan toplumun çoğunluğunun şehirden köye dönüşü başlatmasıdır. Bu durumda toplumsal düzende sağlıklı işleyen bir şeyler vardır ve toplumsal yapı normal kurallarının dışında işlemektedir. Köye dönmeler kitlesel göç halini aldığına, o toplumun kıyametinin yaklaştığına dair önemli belirtilerden birinin daha zuhur ettiği söylenebilir. Hadislerde köye dönüşün bu kadar net olarak kötülenmesinin nedenlerinden birisi bu olabilir.

c) İç Savaş

İslam, bir yandan cihad için hazırlıklı olmayı tavsiye ederken, diğer taraftan İslam toplumunun iç savaşlarla karşı karşıya gelmesi tehlikesine karşı dikkatleri çekmeyi ihmal etmemiştir. Bu nedenle, silah, masum insanların kanının akıtılması için bir vasıta olarak

⁸¹ Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/324 vd.

⁸² Buhari, *Fiten*, Hadis no:7087, 9/52; Müslim, *İmare*, Hadis no:82 (1862), 3/1486.

değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber, “*üzerimize silahıyla gelen bizden değildir*”⁸³ diyerek bu tehlikeye dikkat çekmiştir. “Silah”, “haksız yere kan dökme” ve “iç savaş” unsurları hadis kitaplarında çoğu zaman fiten bölümlerinde yer almıştır. Fiten edebiyatında yer verilen hadislerden birisi, Hz. Peygamber’in veda hacı esnasında yaptığı konuşmasında söylediği şu sözleridir: “*Benden sonra, birbirinizin boynunu vurarak kafirler gibi olmayın*”⁸⁴. Hz. Peygamberin bu açık uyarısının Fiten bölümlerinde yer alması anlamlıdır; zira iç savaşa delalet eden bu olaylar aynı zamanda toplumun kıyametinin geri dönülemez/döndürülemez alametlerinden biridir. Müslim’in rivayetindeki uyarı daha açıktır. Bu rivayette “*davaları aynı olan iki büyük ordu savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır*”⁸⁵. İki ordu şüphesiz ki Müslüman iki ordudur. Davaları da açıktır ki hilafet davasıdır, yani siyasettir. İç savaşlar kesin yıkımdır, ardından bambaşka bir dönemi tevlit etse de yıkımdır. Nitekim ilk dönemde Hz. Osman’ın katli ile başlayan iç savaşlar on yıllarca devam etmiş, on binlerce Müslümanın ölümüne sebep olmuştur. Bu iç savaşlar ilk kırk yıl içindeki olgun yönetim biçiminin saltanata dönüşmesiyle İslam tarihindeki en olumsuz etkisini göstermiştir.

İç savaş patlak verdiğinde, insanlar anlamsız ve amaçsız olarak birbirlerini öldürebilirler. İç savaşın bu niteliğini peygamberimiz “*herc*” kelimesiyle karşılamıştır. Herc’in ne olduğunu soranlara da “*öldürmedir*” demiştir⁸⁶. Çünkü fitnenin son aşaması ve kıyametin en güçlü emaresi olan iç savaşta, “*kişi ceddini, babasını, amca oğlunu, kardeşini öldürür*”⁸⁷ ve “*öldüren niçin öldürdüğünü, ölen niçin öldüğünü bilemez*”⁸⁸.

İç savaşlar kitle eylemlerinin sahnelendiği zamanlardır. Bu zamanlarda insanlar “*öldürmeye çıkmıştır ve kimi öldürmek istediğini bilir. Bu hedefe kendine özgü bir kararlılıkla yönelir ve bu konuda aklını çececek hile yoktur. Hedefin beyan edilmesi, yok edilecek olanın kim olduğunun duyulması kitleyi oluşturmaya yeter. Öldürme hedefine kitlenme özel bir konsantrasyon türüdür ve aşılmaz bir yoğunluk taşır*”⁸⁹. İç savaş, tüm sosyal kurumların tersine işlediği, sosyal yasaların kıyamet yasalarına dönüştüğü zeminlerde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, artık normal gelişmeleri beklemek boşunadır ve bu kez “*kurtlar koyunları değil, koyunlar kurtları yiyecektir*”⁹⁰.

Şüphesiz ki iç savaş yok edicidir, kandır, göz yaşıdır, mahrumiyettir, vatansız kalmaktır. Bunların halen yaşanmakta olan en çarpıcı örneği Suriye iç savaşıdır.

⁸³ Tayalisi, *Müsned*, Hadis no:1937, 3/368; Abdurrezzak, es-San’ani, *el-Musannef*, Thk. Habiburrahman el-A’zami, el-Meclisu’l-İlmi Hindistan 1403, *Lukata*, Hadis no:18680, 10/160; Nuaym, Hadis no:433, 1/167; Buhari, *Fiten*, Hadis no:7070, 9/49; Müslim, *İman*, 161 (98), 1/98.

⁸⁴ Buhari, *Fiten*, Hadis no:7078, 9/50.

⁸⁵ Buhari, *İstitabetu’l-Murteddin*, Hadis no:6935, 9/17; Müslim, *Fiten*, Hadis no:17 (157), 4/2214.

⁸⁶ Buhari, *Fiten*, Hais no:7062, 9/48.

⁸⁷ Nuaym, Hadis no:11, 1/30; İbn Mace, *Fiten*, Hadis no:3959, 2/1309.

⁸⁸ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, *Fiten*, Hadis no:37445, 7/487; Müslim, *Fiten*, Hadis no:55 (2908), 4/2231; Dâni, Hadis no:220, 3/526.

⁸⁹ Canetti, Age. 50.

⁹⁰ Canetti, Age. 59.

Demokrasi talepleriyle başlayan bu iç savaş, milyonlarca Suriyelinin ülkesini terk etmesine, yüz binlercesinin ölümüne sebep olmuştur ve olmaktadır. Onlar için kıyamet kopmuştur denilebilir.

Sonuç

Kıyametin kopması birçok şeyin ters gitmesine bağlıdır. Özellikle de sosyal hayatın düzeninin bozulması önemlidir. Çünkü kıyamet alameti niteliklerini haiz olaylar birer kitle hareketidir, kitleyi ilgilendirir ve kitle üzerinde müessirdir. Kuzuların kurtları yemesi için ortam hazır hale gelince, kitle hareketleri ivme kazanmaktadır.

Cibril Hadisi olarak bilinen rivayetin bir yerinde kıyametin iki alametinden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber bu iki alametten birini, “*cariyenin efendisini doğurması*” ve diğerini “*sırtı çıplak, yalın ayak fakir sığır çobanlarının yüksek binalar yapmakta adeta yarışmaları*” şeklinde açıklamıştır⁹¹. Malumdur ki cariyeye efendisini doğuramaz, onun doğurduğu ya yine kendi gibi bir köle veya eski bir kölenin özgürlüğe kavuşmuş çocuğu olacaktır. Fakat cariyelik dönemin sosyal bir kurumudur, kısmen aile ile ilişkilendirilebilir. Bir sosyal kurumun hiç olmadık bir benzetmeyle açıklanması, sosyal yapıdaki deformasyonu ve sosyal çözülmeyle semboller üzerinden anlatmaktan başka bir şey olmasa gerektir. Sırtın çıplak ve ayağın yalın olması fakirliğin sembolüdür. Çobanlık ise hem fakirliği hem de kültürel yoksulluğu simgelemektedir. Maddi gücü neredeyse hiç olmayan ve kültürel zenginlikten yoksun kesimlerin bina yapmaları, toplumdaki eğitim, kültür seviyeleri ve ekonomik dağılımla alakalı dengelerin bozulduğunun ve kültürsüz zenginlerin türediğinin sembolik ifadesidir. Yani böyle durumlarda aileden kültüre ve ticarete kadar her şey çöküntü içine girmiş, toplumsal kıyametin sosyal alametleri belirmiştir.

Bu örnek de göstermektedir ki fiten rivayetleri aslında birer “**toplumsal çözümlene**” çabalarıdır. Bunlar bize dünya hayatının sona ermek üzere olduğunu ve kıyametin yaklaştığını haber vermektense, içinde zuhur ettikleri toplumun ya ciddi şekilde değişime uğramakta olduğunu ya da toplumun çöküşünü bildirmektedir. Fiten olaylarının yaşanmasından sonra toplum eğer hala ayakta ise, artık eski toplum olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin Tanzimat’tan sonra başlayan ve bir asrı aşkın devam eden çöküş hikâyesine baktığımız zaman, Osmanlı’nın kıyametinin nasıl koptuğunu adım adım izlemek mümkündür. Sonuçta dev bir coğrafyadan geriye küçük bir kara parçası kalmıştır; Osmanlı medeniyeti yıkılmış, yok olmuş, yerine bambaşka bir devlet kurulmuştur. Bu yeni devlet, öncekinden tamamen farklı kendine has yapısı ve hususiyetleri olan bir devlet olmuştur. Osmanlı Devleti’nin yıkılışında toplumsal kıyametin

⁹¹ Buhari, *İman*, Hadis no:50, 1/19; *Tefsir*, Hadis no:4777, 6/115; Müslim, *İman*, Hadis no:1,(8), 1/36; İbn Mace, *İman*, Hadis no:63, 1/24; Ebu Davud, *Sünne*, Hadis no:4695, 4/223; Tirmizi, *İman*, Hadis no:2610, 5/6; Nesai, *İman*, Hadis no:4990, 8/97.

iki tür kopuşunun birlikte yaşandığını görmekteyiz. Hem bir medeniyet son bulmuş hem de yerine gelen ve aynı kadroların kurduğu devlet bambaşka ve yeni bir yapılanma meydana getirmiştir.

Burada dikkat çeken bir nokta bulunmaktadır: Toplumların kıyametini haber veren fitneler, sosyolojik mahiyette olup, önlenabilir, kontrol edilebilir, geri döndürülebilir olaylardır. Başka bir deyişle, kıyametin büyük alametleri gibi önlenemez olmayıp, önlenebilirler. Olayların önlenmesinde iki sınıfın etkin rol oynayabileceği var sayılabilir. Bunlardan biri yönetim erkini elinde bulunduran sınıf, diğeri ulema sınıfıdır. Ulema sınıfı hem yönetici sınıfı hem de halkı aydınlatacak, yönetici sınıf da ulemanın teorik planda dile getirdiği çözüm önerilerini hayata geçireceklerdir. Hz. Peygamber'in kıyamet ve fitneler başlığı altında yaptığı uyarıların asıl hedefinin bu olduğu düşünülebilir.

Biraz önce dediğimiz gibi, fiten rivayetleri, toplumun kıyametini haber veren ve toplumsal çözümlemeler yapan birer ölçüt niteliği taşımaktadır. Hz. Peygamber'in bu açıklamalardan maksadının, ümmetini toplumsal anlamda bir çöküş yaşamaya veya negatif başkalaşma dalgalarına karşı uyararak tahmin edilebilir.

Kaynakça

- Abdullah b. El-Mübarek, Ebu Abdurrahman et-Türki, *ez-Zühd ve'r-Rekaik*, Thk. Habiburrahman el-A'zami, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye Beyrut Trs. (1 cilt).
- Abdurrezzak, es-San'ani, *el-Musannef*, Thk. Habiburrahman el-A'zami, el-Meclisu'l-İlmi Hindistan 1403 (11 cilt).
- Ahmed, b. Hanbel eş-Şeybani, *el-Musned*, thk. Şuyb Arnavud ve Adil Mürşid, Müessesetu'r-Risale 1421/2001 (45 cüz).
- Aydemir, Selahattin, *İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve 'İnsanların Hayırlısı Benim Asrımda Yaşayanlardır' Rivayetinin Tahlil ve Tenkidi*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, Thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, Şerh ve Ta'lik: Mustafa Deyb Albuğa, Daru Tavkı'n-Necat 1422 (9 cilt)
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Daru'l-Fikr Beyrut trs.
- Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016.
- Cezayirli, Gülay, *Dini Grup ve Toplumsal Grup*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1997.
- Çakın, Kamil, *Fiten Rivayetlerinin Tabiatı*, Abdurrahman Küçük'e Armağan, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.
- Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen*, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriyye Beyrut Trs. (4 cilt).
- ed-Dâni, Osman b. Said, *es-Sünenu'l-Varide fi'l-Fiten ve Gavâiluhâ ve's-Sâatu ve Eşratuhâ*, Thk. Dr. Rızaullah b. Muhammed b. İdris el-Mubarekfuri, Daru'l-Âsima, Riyad 1416.

- Edgerton, Robert B., *Hasta Toplumlar*, Buzdağı Yayınları, Ankara 2017.
- Erdoğan, Mert Can - *Nasihatnameler Işığında Osmanlı'da "Beşik Ulemalığı"nın Eleştirisi*, Uluslararası Osmanlı Medreseleri Sempozyumu tebliğ, Sakarya 4-5 Mayıs 2017.
- Faysal b. Hayyan âli Subhan ebu Abdullah, *Mesail fi'l-Fiten*, Beyrut 1426/2005.
- Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, çev. Erkil Günur, Tur Yayınları, İstanbul 1980.
- Humeydi, Ebu Bekr el-Kureşi (219), *Müsned*, Thk. Hasan Selim Esed ed-Darani, Daru's-Saka Dimeşk 1996 (2 cilt).
- İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fi'l-Ehadis ve'l-Âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-Ruşd Riyad 1409 (7 cilt).
- İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Müsned*, Thk. Adil b. Yusuf el-Azzâzi ve Ahmed b. Ferid el-Mezidi, Daru'l-Vatan Riyad 1997 (2 cilt).
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalani, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahihî'l-Buhari*, Daru'l-Ma'rife Beyrut 1379 (13 cilt).
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları İst. Aralık 2007 (5. Baskı).
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida, *en-Nihaye fi'l-Fiten ve'l-Melahim*, Thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz, Daru'l-Cil Beyrut 1408/1988.
- İbn Kuteybe, Ebu Abdillâh ed-Dineveri, *Tevîlu Muhtelifi'l-Hadis*, el-Mektebetu'l-İslami Müessesetu'l-İşrak 1419/1999.
- İbn Mace, el-Kazvini, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye trs (2 cilt).
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim b. Ali (711), *Lisanu'l-Arap*, Daru Sadr Beyrut 1414, 11/142.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddin, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, 1416/1995.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671), *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ*, Thk. Dr. Sadık b. Muhammed b. İbrahim, Daru'l-Minhac 1425.
- Le Bon, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, Çev. Selahattin Demirkan, Yağmur Yayınevi İst. 1974.
- Malik, b. Enes, *el-Muvatta, Cenaiz*, Thk. Muhammed Mustafa el-Azami, Üessesetu Zayid b. Sultan el-İmarat 1425/2004 (8 cilt).
- Mamer b. Raşid, ebu Amr el-Ezdi, *el-Câmi*, (Abdurrezzak'ın Musannefi içinde 10 ve 11. ciltler), Thk. Habiburrahman el-A'zami, el-Meclisu'l-İlmi Pakistan 1403.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları İst. 2015
- Muhammed b. Resul el-Berzenci el-Hüseyni, *el-İşâa li Eşrâti's-Sâa*, Talik: Muhammed Zekeriya el-Kandehlevi, Daru'l-Minhac Beyrut 1426/2005.
- Muttaki el-Hindi, Alâuddin, *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Ekvâl ve'l-Ef'âl*, thk. Bekri Hayyâni ve Safvet es-Saka, Müessesetu'r-Risale 5. Baskı, 1401/1981.

- Mübarekfuri, ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman (1353), *Tuhfetu'l-Ahvezi bi Şerhi Camii't-Tirmizi*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye Beyrut Trs. (10 cilt).
- Müslim, b. El-Haccâc el-Kuşeyri, *el-Camiu's-Sahih*, Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru Tarihi't-Turasi'l-Arabi Beyrut trs. (5 cilt).
- Nesai, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Thk. Abdulfettah ebu Gudde, Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslamiyye Haleb 1406/1986 2. Baskı (9 cilt).
- Neysaburi, Nizamuddin el-Hasen b. Muhammed el-Kummi, *Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkan*, Thk. Zekeriyya Umeyrât, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye ,Beyrut 1416.
- Nuaym, b. Hammad el-Huzai el-Mervezi, *el-Fiten*, thk. Semir Emin ez-Zuheyri, Mektebetu't-Tevhid Kahire 1412.
- Orhan, Duygu Dersan, *Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği*, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi 2013, c.3.
- Reşid Rıza, Muhammed Reşid b. Ali Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Naşir: el-Hey'etu'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitab 1990 (12 cilt)
- Şanal, Mustafa, *Eşrefefendizade Mehmet Şevketi'nin Medreselere İlişkin Islahat Düşünceleri ve Çözüm Önerileri*, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi, 10 (1999).
- Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan fi Te'vili'l-Kur'an*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu'r-Risale 1420/2000 (24 cilt).
- Tatlı, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi Ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE 2005.
- Tayalisi, Ebu Davud, *el-Müsned*, Thk. Dr. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türki, Daru Hicr Mısır 1419/1999 (4 cilt)
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdalbaki-İbrahim Atve, Mustafa el-Babi el-Halebi Matbaası Mısır 1395/1975 (5 cilt)
- Türbeşti, Fadlullah b. Hasan (661), *el-Müyesser fi Şerhi Mesabihi's-Sünne*, Thk. Dr. Abdulhamid Hindavi, Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, 1429/2008
- Yetmen, Aynur, *Zamanın Felsefi Temelleri Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

“2012” FİLMİ ÖRNEĞİNDE KIYAMET GÜNÜ VE POZİTİVİST BİR ÖNGÖRÜ

HALİL UZDU^a

Öz

Kıyamet günü, semavi dinler başta olmak üzere hemen hemen tüm dinlerde bir gün mutlaka gerçekleşeceği kabul edilen dünyanın yok olacağı büyük felaketin adıdır. Özellikle son yıllarda Amerikan film endüstrisinde yani Hollywood sinemasında sık sık kıyamet gününü konu alan felaket filmleri yapılmaya başlanmıştır. Hollywood’da üretilen çok sayıda felaket filmlerinden birisi olan “2012”, kadim medeniyetlerden birisi olan Maya’ların kullanmış oldukları takvime göre dünyanın son bulacağı yani kıyamet günü olarak kabul edilen 21 Aralık 2012 tarihinin hemen öncesinde ABD’de yaşananları ele alır. Tüm dini inançların beklediği ve dünyanın sonu olarak kabul edilen kıyamet inancı, filmde aklın ışığında bilimle ulaşılan teknik/teknolojik imkânlarla aşılabilecek bir felaket günüymüş gibi değerlendirilmiştir. Bu makale 2012 filminde yer verilen kıyamet günü teması üzerine odaklanacak ve bilimin/aklın üstünlüğüyle kıyamet gününün nasıl atlatılabileceğini ele alan sahneler/temalar üzerine yoğunlaşacaktır. Filmden elde edilecek veriler din sosyolojisi açısından yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, 2012 Filmi, Din, Pozitivizm, Din Sosyolojisi.

IN THE EXAMPLE OF “2012” MOVIE THE DAY OF RESURRECTION AND A POSITIVIST PREDICTION

Abstract

The Day of Resurrection, almost all of the expected end of the world in religion would be a catastrophe name. Hollywood movies often committed in the 2012 disaster movie from one movie to the Mayan calendar, the world just prior to December 21, 2012 will end tackles what happened in the United States. Expects of all religious beliefs and values will be the end of the world, it is considered to have a day that can be overcome through reason in the film. This article will focus on the theme of the Day of Resurrection in the 2012 film and will focus on the themes of how to overcome how with the dominance of science and reason. The data obtained from the film will be interpreted in terms of sociology of religion.

Key Words: Cinema, 2012, Religion, Positivism, Sociology of Religion.

^a Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyon Meslek Yüksekokulu
(huzdu@hotmail.com)

Giriş

Kıyamet günü inancı/beklentisi hemen hemen tüm dinlerin ortak paydalarından birisidir. Bu bağlamda Maya takviminin öngördüğü ve 21 Aralık 2012 tarihinde yani 2012 yılının kış gündönümünde dünyanın sona ereceği inancı tüm dünyada bir hayli yankı uyandırmıştır. Bu büyük yankı Hollywood için bulunmaz fırsatlardan birisidir. Zira Hollywood, felâket filmlerini belirli bir tür haline getirmiş ve halkın beklentileri, ideallerini ve hayallerini kazanca geçirdiği gibi korkularını da kazanca çevirmesini bilen dev bir sinema endüstrisidir. Genel olarak felâket filmleri özelde ise kıyamet günü filmleri sinema tarihinin başlangıç yıllarına kadar götürülebilir. İlk felâket filmi 1913 yapımı bir İtalyan filmi olan ve antik Pompei kentini anlatan "*Gli Ultimi Giorni di Pompeii*" kabul edilebilir.¹ Bu filmde itibaren çok sayıda felâket filmi çekilmiştir. Genel olarak sinema yazarları, felâket filmlerini özellikle kriz dönemlerinde yaşanan bunalımların bir yansıması olarak değerlendirirler. Kıyamet günü senaryoları da yaygın felâket filmleri temasının bir çeşidi olarak sıkça ele alınmaktadır. 2012 filmi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bu makale 2012 filminde ele alınan kıyamet günü temasında, dini inançların va'z ettiği "çaresizlik" ile insan aklının bu büyük felâketi aşılabilirliği öngörüsü temaları üzerine odaklanmayı amaçlamaktadır. Bir anlamda din-bilim ya da akıl-vahiy zıtlığının perdeye yansıtılması olarak da kabul edilebilecek filmsel anlatılara/temalara odaklanılacaktır. Maya takviminin öngördüğü dünyanın sona ereceği tarihi yani hemen bütün dinlerde beklenen kıyamet gününü temel alan 2012 filminde, pozitivist bir paradigma olarak insan aklının bilimle ulaşacağı teknik/teknolojik gelişmişlik düzeyi sayesinde, adeta kıyamet inancının aşılması ve insan ırkının devamının sağlanmasının mümkün olabileceği ispatlanmak istenmiştir. Makalede dini inançların çaresizlik içinde beklediği kıyamet gününde kendi kaderini yine kendisinin tayin edeceği iddiasındaki pozitivist bilim anlayışının nasıl haklılaştırılmak istendiği gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Pozitivist Bilim Öngörüsü

Bilinebilir olanın sadece olgular olduğunu varsayan,² bilimsel araştırmaları olgulara dayandıran, metafiziği/teolojiyi reddeden ve en güvenilir bilginin ancak deneyle elde edilebileceğini savunan felsefi bir akım olan pozitivism, kendisini öncelikle bir doğa bilim felsefesi olarak tanımlamıştır. "Bu doğa bilim felsefesinin dayandığı doğa felsefesi yani doğa tasarımı ise doğal fenomenlerin basitten karmaşığa doğru giden, aralarında hem süreklilik hem farklılık olan hem mekanik hem organik evren anlayışlarının bir arada olduğu bir tasarımdır."³ Bir felsefe geleneği olarak pozitivismin kökenlerinin Francis

¹ Gürhan Topçu, *Hollywood'a Yeniden Bakmak*, De Ki Yayınları, Ankara 2010, s. 153.

² Necla Şahin Fırat, "Pozitivist Yaklaşımın Eğitim Yönetimi Alanına Yansıması, Alana Getirdiği Katkı ve Sınırlılıklar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 20, İzmir 2006, s. 41.

³ Yıldız Akpolat, "Durkheim'dan Giddens'a Pozitivist Sosyoloji", *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, sy. 10/2, Erzurum 2007, s. 54.

Bacon, David Hume ve aydınlanma düşünürlerine⁴ kadar gittiği de iddia edilebilir.⁵ Bu akımın esas temsilcisi olarak Auguste Comte kabul edilse de bu terimi ilk kullanan Comte'un da hocası olan Saint Simon'dur.⁶ Saint Simon'a göre Batı toplumlarının geçirdiği teolojik ve feodal dönemlerden sonra endüstriyel çağ ile ulaşılan pozitivism, tüm toplumlar için artık tek çözümdür⁷. Aydınlanma ile birlikte zaten pozitif bilim çağı başlamıştır. Uygarlıkların devamını sağlayacak olan toplumsal kuram, diğer bilimlerin yöntemlerini benimseyen ve olgulara dayalı olan bir kuram olacaktır. Buna göre toplumsal yaşam gözleme dayalı olmalıdır ve ortaya çıkan bilgiler de somut verilerden oluşmalıdır.

Saint Simon'un savunduğu pozitivism kavramını; Ortaçağ'daki kısıtlayıcı ve baskıcı teolojik yapıya tepki olarak yorumlamak mümkündür. Ortaçağ'da mevcut olan teolojik sistem yüzünden bilimsellik ön planda olamamış, toplumsal yapıda da bozukluklar görülmüş, baskıların yarattığı kaos ortamı yeni fikirlerin ortaya çıkışına neden olmuştur. Pozitivism işte bu noktada metafiziği ve teolojiyi reddederek toplumun en güvenilir bilgiyle yani "*bilimsel bilgiyle*" gelişimini sağlayacak bir öğreti olarak Saint Simon tarafından öne sürülmüştür. Pozitivism, "tanrı kanunlarının yerine doğa kanunlarını koyarak ve bunun ispatlı olduğunu hayal ürünü olmadığını söyleyerek... insan tarafından değiştirilemez"⁸ olduğunu ifade eder. Pozitivism, bir anlamda Bacon'ı takip eder ve "*bilmek yapmaktır*" görüşüyle, insanın doğaya hükmetmenin yani teknik ilginin bilgisidir. Comte, doğa bilimlerinin doğayı bilme ve ona hükmetme başarısı ile aynı yöntemle, topluma da hükmetme çabasıyla motive olmaktadır.⁹

Pozitivism, genel karakterini Auguste Comte'un düşüncelerinde bulmuş ve onunla özdeşleşmiştir. Comte, "Pozitif Felsefe Dersleri" kitabında pozitif felsefeyle ilgili görüşlerini şöyle dile getirir: "İnsan zekâsının her yöndeki, her çağdaki gelişmesini inceleyerek büyük bir kanun bulduğumu sanıyorum. Zekânın ilerleyişi değişmez bir zorunlulukla bu temel kanuna uymaktadır... Bu kanun şu: temel görüşlerimizden her biri, bilgilerimizin her dalı birbiri ardınca üç ayrı teorik aşamadan: geçer. 1) Teolojik veya hayali aşama, 2) Metafizik veya soyut aşama, 3) Bilimsel veya pozitif aşama."¹⁰ Comte'a göre, insan zekâsının gelişim sürecinin zorunlu olarak takip ettiği bu üç aşamanın nihai

⁴ Aydınlanma Dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Habib Şener, *John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, ss. 17-43; Aydınlanma döneminin Tanrı anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Habib Şener, "David Hume'un Tanrı Anlayışı ve Antropomorfizim Eleştirisi", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 11, Nisan 2017, ss. 241-269.

⁵ İlhan Kutluer, "Pozitivism", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 335.

⁶ Sefa Yüce, "Felsefi Düşüncenin Edebiyata Yansıması: Türk Edebiyatında Pozitivist ve Materyalist Anlayış", *Turkish Studies*, Ankara 2012, Cilt 7, Sayı: 1, s. 2158.

⁷ Jonathan H. Turner ve diğerleri, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (çev.), Ümit Tatlıcan, Sentez Yayınları, Ankara 2013, s. 35.

⁸ Akpolat, "Durkheim'dan Giddens'a Pozitivist Sosyoloji", s. 55.

⁹ Akpolat, "Durkheim'dan Giddens'a Pozitivist Sosyoloji", s. 58.

¹⁰ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*, (çev.) Ümit Meriç, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 217.

evresi bilimsel bilginin hâkim olduğu pozitivist aşamadır. Yüzyıllardır teolojik felsefenin hâkim olduğu bir dünyada yaşayan ardından da metafizik felsefeyi geride bırakan insan zekâsı için artık son durak, pozitif felsefedir. Pozitif bir felsefenin hâkim olduğu bu dönemde insan zekâsı olgunlaşmış ve kendisini çetin bilimsel araştırmalara verebilir hale gelmiştir.¹¹ Comte: “pozitif felsefenin en esaslı özelliği bütün olayları değişmez tabii kanunlara bağlı saymasıdır. Bütün gayretlerimiz kesin buluşlara ve kanunları tek kanun haline getirmeye yönelmiştir”¹² ifadeleriyle de pozitivistimin ana çizgisini açığa kavuşturur. Pozitif düşüncenin nihai öngörüsü olarak da onun şu ifadesi sanırım bizim düşüncemizi destekleyen en önemli unsurdur: “Bilimin yardımıyla olayları önceden görürüz, olayları önceden görerek de eyleme geçebiliriz.”¹³ Bu düşünceler, modern dünyada insanlığın artık basit tesadüflere, spekülatif düşünceler ve doğa üstü kabullerle yani “teolojik veya metafizik açıklamalar”¹⁴ yerine bilimsel bilgiyle elde edilen “gerçek/bilimsel bilgiye” göre hayatını yeniden yorumlaması ve kurgulaması gerektiğini vurgular. Zaten son iki yüzyıldır başta batı toplumları üzere tüm toplumlar bu doğrultuda yeniden kurgulanmıştır. Pozitivism, insanlık tarihinin ya da insan zekâsının gelişim aşamasının son evresi olarak akıl yoluyla elde ettiği bilimsel bilgiyle; insanlığın tüm dünyaya hatta kâinata hâkim olabileceği tüm sorunlarını aşabileceği gibi iddialı fikirlerin temeli olmuştur. Pozitif düşünce, doğa olayları başta olmak üzere çeşitli olaylar karşısında kaderine boyun eğen, mahiyetini anlayamadığı ve üstesinde de gelemediği olaylar karşısında teslim olan pasif insanın aksine, akli sayesinde maruz kaldığı her türlü olaya doğrudan müdahale eden hatta olayların akışına yön veren aktif insanın düşüncesidir.

Zaman içinde çok fazla eleştiri de alan pozitivist bilim anlayışı her ne kadar eleştiri alsın ve farklı akımlarla yanlışlanmaya çalışılsa da şu bir gerçektir ki, hala pozitivist bilim anlayışı geçerliliğini güçlü bir şekilde günümüzde de devam ettirmektedir. Pozitivist “bir öngörü” olarak değerlendirebileceğimiz bu genel düşüncelere bağlamında incelemeye çalıştığımız “2012” filmi de bu bilimsel anlayışın, yani pozitivist bilim anlayışının sinema perdesine yansıtılan temalarıyla örülmüştür. Film, bir teolojik kabul olan ve hemen hemen tüm dinlerin/inançların çaresizce beklemek zorunda kaldığı kıyamet günü korkusu ve beklentisini, insanlığın bilimsel akılla aşabileceği düşüncesi üzerine inşa edilmiş izlenimi vermektedir.

¹¹ Comte, “Pozitif Felsefe Dersleri” s. 220.

¹² Comte, “Pozitif Felsefe Dersleri” s. 221.

¹³ Comte, “Pozitif Felsefe Dersleri” s. 239.

¹⁴ Comte, “Pozitif Felsefe Dersleri” s. 239.

2. “2012” Filmi

2.1. Filmin Künyesi

Filmin Adı	2012	
Oyuncular	John Cusack	: Jackson Curtis
	Chiwetel Ejiofor	: Adrian Helmsley
	Amanda Peet	: Kate Curtis
	T. McCarthy	: Dr. G. Silberman
	Danny Glover	: President T. Wilson
Yönetmen	Roland Emmerich	
Yapımcı	Roland Emmerich	
Senaryo	Harald Kloser, Roland Emmerich	
Yapım	ABD	
Yapım Yılı	2009	
Süre	158 Dk.	
Tür	Bilim Kurgu	
IMDb Puanı	5,8	

2.2. Filmin Konusu

Film, bir dönem dünya gündemini de bir hayli meşgul eden, Maya kehanetine dayanır. 2012, “Maya Takvimi”ne göre 21 Aralık 2012’de dünyanın sona ereceği öngörüsünün yarattığı korku ve bu süreçte yaşanları ele alır. Maya toplumunun inancına göre “Maya Takvimi” 21 Aralık 2012 tarihinde son bulmaktadır. Yani bu takvimde 22 Aralık 2012 tarihi/günü yer almaz. Zira artık 22 Aralık 2012 diye bir gün yoktur. Bunun anlamı şudur: 21 Aralık 2012 dünyanın son bulacağı tarihtir yani kıyamet günüdür. Bu tarihte güneş sistemindeki bazı gezegenler aynı hizaya gelecek ve bu gezegenlerin oluşturacağı büyük çekim gücünün etkisiyle de dünyanın hemen her yerinde çok büyük depremler ve tsunamiler meydana gelecektir. Bunun sonucunda dünyada büyük bir felaket yaşanacak ve yerküre tümüyle sulara gömülerek yok olacaktır.

Film, Hindistan’da yerin metrelerce altında bir bakır madeninde çalışan astrofizikçi Dr. Satnam Tsurutani’in Güneşte keşfettiği korkunç değişimleri, ABD’li meslektaşı Dr. Adrian Helmsley’e göstermek için birlikte indikleri madendeki görüntülerle başlar. Dr. Satnam Tsurutani’nin ifadesiyle “*insanlık tarihindeki en büyük güneş patlamaları*” dünyanın çekirdeğini ısıtmakta ve mikrodalga etkisi yaratarak dünyanın merkezinin erimesine yol açmaktadır. Bu olağanüstü değişim aslında yaklaşan büyük felâketin yani kıyametin habercisidir. Yerkabuğunu sağlamca üzerinde tutan jeolojik katmanların erimesiyle bütün yerküre olağanüstü bir çalkantı yaşayacak, sonuçta dünya çok kısa bir süre sonra deprem ve tsunamilerle yok olacaktır.

Bir yazar olan filmin başkarakteri Jackson Curtis, aynı zamanda eski bir boksör olan milyarder Rus iş adamı Yuri Karpov'un şoförlüğünü yapmakta ve karısı Kate Curtis'le de ayrı yaşamaktadır. Jackson Curtis, hem iş hem de aile hayatındaki başarısızlığına rağmen kıyamet felâketinden ailesini sağ salim kurtaracaktır. Filmin diğer kahramanı Dr. Adrian Helmsley'dir. Helmsley, Hindistan'da dünyanın en derin bakır madeninde çalışan ve yaklaşan büyük felaketi kendisine haber veren astrofizikçi Dr. Satnam Tsurutani ile birlikte hazırladıkları raporu 2009'da önce Beyaz Saray Genel Sekreteri Carl Anheuser'e ardından da ABD Başkanı Thomas Wilson'a sunar. Bu rapordan sonra Dr. Helmsley Beyaz Saray'da Başkan'ın bilimsel danışmanlığına getirilir. Dr. Adrian Helmsley'in raporu doğrultusunda ABD önderliğinde 2010'da İngiliz Kolombiyası olarak bilinen Kanada'nın batısındaki bir bölgede toplanan G8 zirvesinde, Başkan Thomas Wilson, özel olarak konuştuğu diğer ülke liderlerine durumun vehametini açıklar: *"Altı ay önce bana bildirilen durum o kadar korkunçtu ki, ilk başta buna inanmayı açıkçası reddettim. Ancak en zeki bilim insanlarımızın yoğun çabaları bunların geçerli olduğunu doğruladı. Dünya, bizim bildiğimiz dünya yakında son bulacak."* Başkan'ın bu sözleri üzerine gelişmiş ülkeler coğrafi bakımdan dünyanın en güvenli yeri olarak kabul ettikleri Çin'de daha doğrusu dünyanın çatisi kabul edilen Himalaya Dağlarının tepesinde yapacakları ve *"Nuh'un Gemileri"* adını verdikleri¹⁵ devasa büyüklükteki gemilerle az sayıda insanı kurtarmaya ve insan ırkının devamını sağlamaya karar verirler. Toplantıda ayrıca gemilerin yapımı için devlet başkanlarından ve dünyanın en zengin iş adamlarından gemiye bindirmek istedikleri her bir kişi için bir milyar avro para yardımı toplanması da kararlaştırılmıştır. Bu proje Başkan Wilson'un, kızı Laura'ya felaketi haber verirken ifade ettiği üzere Amerikan Hükümeti'nden bile çok az kişinin bildiği ve daha önce görülmemiş ölçüde uluslararası bir işbirliği gerektiren ve şimdilik 46 ulusun yatırım yaptığı çok büyük bir projedir. "Proje, Amerikan gizli servisi FBI'nın kontrolünde çok gizli yürütülür. Öyle ki; bir şekilde projeden haberdar olan kontrol dışı kim varsa; FBI tarafından öldürülür. Projeden sadece bazı önemli ülkelerin devlet başkanları ve dolar milyarderi küresel zenginler haberdardır. Projeyi yürüten komisyon, 1 Milyar doları verebilecek kişileri, yaklaşan tufandan haberdar eder ve bu para babalarına her şey anlatılır."¹⁶ Bu büyük proje, son ana kadar maalesef kamuoyundan gizlenir.

2.3. "Katkıda Bulunabilecek İnsanları Almalıyız" Vurgusu

Bir sahnede filmin ana mesajı pozitivist öngörünün insan ve toplum kabulüne uygun olarak yaşanan bu büyük felaketten kurtulmayı hak eden insanların ancak topluma katkı sunabilecek kimseler olması gerektiği Beyaz Saray Genel Sekreteri Carl Anheuser'in ifadeleriyle somutlaştırılır. Dr. Adrian Helmsley, kendilerini *"Nuh'un Gemileri"*ne

¹⁵ Topçu, *Hollywood'a Yeniden Bakmak*, s. 165.

¹⁶ Musa Erden, http://www.yaklasansaat.com/cin-seytanlar/seytanlar/2012_filmi.asp

ulaştırmak üzere bekleyen uçağa binme hazırlıkların yapıldığı bir esnada Anheuser'in annesiyle telefonda konuşmasına şahit olur ve "size fazladan bir bilet verirler diye düşünmüştüm efendim" der. Anheuser, Helmsley'in bu sözlerine: "Verdiler. Ama annem neredeyse 89 yaşında ve tekerlekli sandalyede ve rahatı da yerinde. Üstelik kafası da çok karışık! Eminim yaratıcısıyla bildiği şekilde karşılaşmayı ister" diyerek cevap verir. Devamında da "katkıda bulunabilecek insanları almamız" diyerek hem esas niyetini açıklar hem de filmin en önemli mesajını verir. Bu sözler bir yandan pozitivist bilim anlayışının hiç de uzak olmadığı, güçlü olanın hayatta kalmayı hak ettiği Darwinist evrim kuramının temelini teşkil eden "doğal ayıklanma"yı¹⁷ hatırlatmakta diğer yandan da işlevselciliğin temeli sayılan Herbert Spencer'in sosyolojiye kazandırdığı "sosyal darwinizm"ın insan sayıltısı olan, topluma katkısı olmayan ya da topluma yük olarak kabul edilen insanların toplum dışında kalması¹⁸ -darwinist bir evrimsellikte olduğu gibi doğal olarak ayıklanması- yaklaşımına vurgu yapmaktadır.

2.4. Kıyamet Sahneleri

Nihayet beklenen büyük an gelir. Yerküre artarda depremlerle sarsılmaya başlar. Televizyonlar dünyanın dört bir yanından gelen felâket haberlerini ekranlara getirmektedir. Dr. Helmsley ve Carl Anheuser'in birlikte takip ettikleri ve dünyanın farklı bölgelerinden ibadet eden, dua eden ve tövbe eden insanların görüntülerini ekrana getiren CNN, haberinde şöyle denmektedir: "Çaresizlik içindeki milyonlarca insan halka açık yerlerde toplanmakta ve ümitsizlik içinde dua etmektedir. Farklı dinlere mensup vaizler dünyanın sonuyla ilgili vaazlarını Birleşik Devletler'in sokaklarında vermeye başladı." CNN'in haberlerinde geçen bu ifadeler dünyanın dört bir yanında farklı din ve inançlara sahip insanların çaresizliğini vurgulamaktadır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet dâhil bütün dinler yaşanan olağanüstü bu doğa olayları karşısında insanlığa bir çözüm sunamamakta, çaresizce kaderlerine razı olmuş bir biçimde sonlarını beklemekte ve dua/ibadet ederek inandıkları Tanrılarına sığınmaktan başka ellerinden hiç bir şey gelmemektedir. Perdeye yansıyan sokak görüntülerinde ise Amerikan halkı ellerindeki taşıdıkları çeşitli afişlerle kıyamet gününün korku ve dehşetini yaşamaktadırlar. Bu arada ekrana "tövbe edin hala vakit var" diyen bir vaizin sesi yansır. Korku ve panik halindeki insanların çaresizlik içinde dua/ibadet edişleri ve vaizin bu sözleri insanların elinden yapacak bir şey gelmeyince yani aciz kaldıklarında inandıkları Tanrılarına sığınma ihtiyacı duymalarının metaforik ifadesi olarak anlaşılabilir.

¹⁷ Ülker Öktem, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Dergisi*, sy. 23, Ankara 2010, s. 32.

¹⁸ İsa Kuyucuoğlu, "Sosyolojinin Kuruluşunu Etkileyen Düşünce Akımları ve Klasik Sosyolojide Yöntem Tartışmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, sy. 8/36, 2015, s. 680.

2.5. İnananların Sığınağı olarak: “Dua” Teması

Beyaz Saray Genel Sekreteri Carl Anheuser, televizyonlarda yayınlanan deprem haberlerini birlikte takip ettikleri Dr. Helmsley'e dönerek şöyle der: *“Şu ellerinde kartonları olan çatlakların bunca zaman haklı olduklarını fark etmek çok kötü bir şey.”* Bu ifadeler ise Anheuser'in, aslında kıyamet gününe ya da her hangi bir dine inanmasa da yaşamakta oldukları felaketin korkusundan dolayı, *“çatlaklar”* diye aşağıladığı insanların hiç de haksız olmadıklarını kabullenmek zorunda kalmasının dışavurumu olarak anlamak mümkündür. Ardından Dr. Helmsley, Anheuser'e gelişmelerden halkın haberdar edilmesi gerektiğini söyler. Anheuser ise *“görevimiz insanoğlunun devamlılığını sağlayabilmek”* diyerek reddeder ve ancak bunun gemilere binildikten sonra halka açıklanabileceğini söyler. Bu arada içeri giren bir görevli Yellowstone'da sönmüş bir yanardağın patladığını ve küllerin kısa sürede başkent Washington'a ulaşacağını haber verir. Bu haber üzerine Carl Anheuser, Dr. Adrian Helmsley'in kulağına eğilerek: *“Hükümetin hemen havalanması lazım”* der ve Başkan'ın ofisine doğru gider. Başkan'ın sekreterine *“Başkan nerde Sally ?”* diyerek sorar. Sally: *“Tek başına kalmak istedi. Kilisenin orada”* cevabını verir. Sally'nin cevabına oldukça şaşırın Anheuser'in *“şuanda kiliseye mi gitti ?”* diye bir soru daha sormasına karşı Sally: *“Dua ediyor efendim. Bu şartlar altında aslında kötü bir fikir sayılmaz”* der. Başkan Wilson'un, kiliseye giderek dua etmesi onun inançlı bir insan olduğunu ve ihtiyaç duyduğunda inandığı tanrısına sığındığını anlatmaktadır. Başkan'ın bu davranışı aslında tüm inanan insanların ortak davranışını yansıtmaktadır. Çünkü tüm dinlerde dua etmek hele hele çaresiz kaldıklarında ellerinden bir şeyin gelmediği acizyet hallerinde inandıkları tanrıya sığınma, ona yönelme ve içinde buldukları durumun ancak Tanrının inayetiyle aşılabileceğinin ifadesi olarak ona sığınmalarının dışavurumudur.¹⁹ Zaten Sally de bu durumu *“dua ediyor efendim. Bu şartlar altında aslında kötü bir fikir sayılmaz”* sözleriyle dile getirmektedir.

2.6. Genç Bir Bilim İnsanı Yirmi Yaşlı Politikacıya Bedeldir

Başkan Wilson, yerkürenin depremlerle sarsıldığı, dünyanın sonunun geldiği bir anda çaresizce kilisede dua ederken yanına gelen ve *“sizi hemen uçağa bindirmek zorundayım”* diyen Anheuser'in, dışarı çıkmasını ve Helmsley'le yalnız konuşmak istediğini söyler. Başkan, Helmsley'e eşi Dorothy'nin ölmeden önceki akşam elini tutarak *“gemiler için çekiliş yapmalısın”* dediğini anlatır. *“Herkesin gitmek için bir şansı olmalı. Kim bilir belki de böyle yapmalıydık”* diyerek üzüntülerini ifade eder. Ayrıca *“ben Amerika Birleşik Devletleri'nin son başkanı olacağım. Bu nasıl bir his Sence ?”* diyerek Helmsley'e sorar. Dr.

¹⁹ Halil Uzdu, *“Türk Sinemasında Din ve Modernleşme (1960-1975)”*, (Doktora Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2016, s. 194.

Helmsley: "*Ülkeyi hiç kimse kurtaramazdı efendim*" cevabını verir. Bu diyaloglarda ise Başkan Wilson'un, yaşanan bu büyük felâketten kendisini sorumlu tuttuğunu ve bir anlamda vicdanen rahatsız olduğunu anlamak mümkündür. Dr. Helmsley ise "*ülkeyi hiç kimse kurtaramazdı efendim*" sözleriyle hem Başkan Wilson'u teselli etmekte hem de aslında yaşanan felâketin insan iradesinin ötesinde bir şey olduğunu ikrâr etmektedir. Bu sözlerin hemen ardından Başkan Wilson, Dr. Helmsley'e gitmesini ve hemen uçağa binmesini ister. Ancak Helmsley'in "*sizi almadan gitmem*" demesine de: "*Git ve uçağa bin evlat. Yeni ve cesur bir dünyaya doğru gidiyorsun. Genç bir bilim insanı yirmi yaşlı politikacıya bedeldir*" diyerek uçağa binmeyi reddeder. Başkan Wilson'un bu sözleri de bilim insanlarına verilen değer bir ifadesidir. Çünkü bir bilim insanı tüm insanlığa faydalı olabilecek muazzam potansiyele sahiptir ve çok da kolay yetişmez. Bu da pozitivistin temellerini atan Saint Simon'un dünya tasavvurunda *geleceğin ideal toplumun bilim adamlarından oluşan bir akıllar tarafından yönetilmeli*²⁰ öngörüsünün yansıması olarak yorumlanabilir. Diğer devlet başkanları Çin'de inşa edilen gemilere binmek için yola çıkmışken, İtalya Başbakanı da, ülkesinde kalmayı ve Carl Anheuser'in ifadesiyle "*dualara sarılmayı*" tercih etmiştir. Anheuser'in bu ifadeleri ise dualara sarılmayı bir inanç olmaktan ziyade bir acizyet ifadesi olarak değerlendirdiği şekilde anlaşılabilir.

2.7. Kurtuluş Günü

Neticede filmin finalinde Çin'de yapılan gemilere binenler bu büyük felâketten sağ salim kurtulurlar. Günlerce süren depremler ve ardından yaşanan tsunamiler tüm dünyada milyonlarca insanın daha doğrusu gemilere binemeyen tüm insanların sonu olmuştur. Gemilere binebilen az sayıda şanslı insansa bu büyük felâketin korkusunu iliklerine kadar hissetmiştir. Günlerce süren zorlu ve korku dolu bu gemi yolculuğuyla hayatta kalabildikleri felâketler silsilesi, nihayet sona ermiş, güneş yeniden doğmuş ve hava berraklaşmıştır. Gemiler Afrika'nın Güney kıyılarına ulaşmış ve "*Ümit Burnu*" ufukta gözükmiştir. Kaptanlar gemilerin kapıları günler sonra yeniden açmış ve yolculara ilk defa güverteye çıkış izni vermiştir. Güverteye çıkan onlarca insan yeniden güneşi, denizi ve karayı görmüş, büyük bir sevinç yaşamıştır. Bu sevinç, öncelikle böylesi büyük felâketler sonucunda hayatta kalmanın, kurtulmanın sevincidir. Bununla birlikte aslında tüm dinlerin vazettiği gibi kıyamet gününün çaresizlik, acizyet ve korku içinde beklenen kaçınılmaz bir son olmadığının imasıdır. Nihayetinde insanoğlu bilimin ışığında ulaştığı imkânlarla aklını ve iradesini kullanarak her türlü zorlukla baş edebileceği; tüm dinlerin büyük bir çaresizlikle beklediği "kıyamet" gibi imkânsız kabul edilen bir yok oluştan bile kurtulmanın mümkün olduğunu ispat etmiş olmanın sevincidir. Yani pozitivist

²⁰ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev.) Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 56-58.

paradigmanın temeli olan bilimsel bilginin, tüm dini inançların kaderciliğine karşı kazandığı zaferinin sevincidir.

Sonuç

2012, bir felaket filmi olarak kıyamet günü yaşanacağı varsayılan felâketler üzerine çekilmiştir. Kıyamet günü dünyanın her yerinde insanlar yaşanan felaketin dehşetinden çaresizlik içinde beklemekten ve inandıkları tanrılarına sığınmaktan dua ve ibadetlerle ona yalvarmaktan başka bir şey yapamamaktadırlar. Ancak sadece bilim insanları ve dinlerin çaresizce rıza gösterme telkinlerine kulak asmayan pozitivist siyasi liderler bir şeyler yapılabileceğine inanmaktadırlar. Bu amaçla Çin'de devasa gemiler inşa ederek, bu büyük felâketin sağ salim atlatılabileceğine ve insan ırkının devamının sağlanabileceğine inanmaktadırlar.

Kıyamet gününün dehşetinden korku ve panik yaşayan dünyanın dört bir yanında inanan milyonlarca insan; çaresizce kiliselere, havralara, camilere, Kâbe'ye sığınmakta ve ümitsizce dua etmektedir. Ancak buna rağmen önce Brezilya'nın en büyük şehirlerinden birisi olan Rio de Janeiro'da yaşanan 8,5 büyüklüğündeki iki depremle şehrin hâkim bir tepesinde bulunan devasa Kurtarıcı İsa Heykeli yıkılır. Ardından muhtemelen gemiye binmek için Çin'e gelmeyen İtalya Başbakanı'nın da aralarında bulunduğu Katolik Dünyası'nın merkezi Vatikan'daki Aziz Petrus Bazilikası ve Yahudilerin dua etmekte olduğu büyük bir havra, içinde dua eden kalabalık bir cemaat olduğu halde büyük bir gürültüyle çöker. Tüm bu görüntülerle metaforik olarak insanı pasifize etmekten başka bir şeye yaramayan tüm dinlerin/inançların bir bir çöktüğü, böylesi bir doğa olayı karşısında çaresiz kaldığı ve insanlığa bir çözüm sunmadığını, bir anlamda ateizmi imâ etmektedir. Bununla birlikte asıl olanın ve yegâne gerçekliğin bilimsel aklın ulaştığı hakikatler olduğunu vurgulamaktadır. Filmin final sahnesinde gemilerin Afrika'nın güney kıyılarına ulaşması denizin berrak, havanın sakin ve güneşli olması, ufukta karanın gözükmemesi gibi görüntülerde yeni bir dünyanın miladının, adeta insanlığın yeniden doğuşunun imâsı olarak anlaşılabilir. Kaptanın Dr. Helmsley'le yaşadığı bir diyalogda *"bu yüzden oraya Ümit Burnu demişler"*, ifadesi de zaten ümidin ve var olma çabasının, çaresizce ve acziyet içinde kaderini beklemekten daha önemli olduğunu anlatmak ister gibidir. Zira yaşan bu büyük felâketin ardından hayatta kalmayı ve insan ırkının devamını sağlamayı ümit edenler, bu amaçla mücadele edenler kazanmış, acziyet içinde olanlar yani çaresizce tanrılarına sığınanlar ise kaybetmiş ve yok olmuşlardır.

Kaynakça

Akpolat, Yıldız, "Durkheim'dan Giddens'a Pozitivist Sosyoloji", *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, sy. 10/2, Erzurum 2007, ss. 53-87.

- Comte, Auguste, *Pozitif Felsefe Dersleri*, (çev.), Ümit Meriç, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.
- Erden, Musa, 2012 FİLMİ: “Gerçek Dışı ve Kışkırtıcı” http://www.yaklasansaat.com/cin-seytanlar/seytanlar/2012_filmi.asp, (erişim: 14. 11. 2016).
- Kutluer, İlhan, "Pozitivizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 335-339.
- Kuyucuoğlu, İsa, "Sosyolojinin Kuruluşunu Etkileyen Düşünce Akımları ve Klasik Sosyolojide Yöntem Tartışmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, sy. 8/36, 2015, ss. 674-687.
- Öktem, Ülker, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Dergisi*, sy. 23, Ankara 2010, ss. 21-39.
- Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev.) Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.
- Şahin Fırat, Necla, "Pozitivist Yaklaşımın Eğitim Yönetimi Alanına Yansıması, Alana Getirdiği Katkı ve Sınırlılıklar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fk. Dergisi*, sy. 20, İzmir 2006, ss. 40-51.
- Şener, Habib, "David Hume'un Tanrı Anlayışı ve Antropomorfizm Eleştirisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 11, Nisan 2017, ss. 241-269.
- Şener, Habib, *John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Topçu, Gürhan, *Hollywood'a Yeniden Bakmak*, De Ki Yayınları, Ankara 2010.
- Turner, Jonathan H. ve diğerleri, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (çev.), Ümit Tatlıcan, Sentez Yayınları, Ankara 2013.
- Uzdu, Halil, "*Türk Sineması'nda Din ve Modernleşme (1960-1975)*", (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2016.
- Yüce, Sefa, "Felsefi Düşüncenin Edebiyata Yansıması: Türk Edebiyatında Pozitivist Materyalist Anlayış", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012*, p.2155-2183, TURKEY.

BİR HADİS: İKİ KUŞAK

MUSTAFA IŞIK^a

Öz

“Değişmeyen tek şey, değişimdir” sözü sosyolojik bir gerçeği yansıtmaktadır. İslam, yaşayan bir topluma gelmiş, kısa sürede toplum hayatında önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Ancak değişimin kuralları gereği oluşan geleneğin yerinde sayma, ileriye veya geriye doğru gitme imkânı da bulunmaktadır. Cahiliye sonrası, toplumda durumu düzeltilmeye çalışılan kadın, köle vb. zayıf kesimlerin, Kur’an ve Sünnetle geldikleri yerin ‘vahyin son noktası olduğu’ düşünülmüş; ‘Rasûlullah’ın (s.a.s.) yapmadığını yapmama’ düşüncesinin aşılamadığını düşünüyoruz. Hz. Peygamber zamanında, kadınlar adına kazanılan bazı haklar, ya yerinde saymış ya da kaybedilmiştir. Kadınların toplum içinden geriye çekilmeleri konusunda erkek egemen toplum, ‘fitne’ kavramını bahane etmiştir. Aslında bu atılımların hedefe ulaşması istenmesine rağmen, yerinde sayma ve geriye gitme şeklindeki tarihî uygulamalar, daha sonra İslam’a mal edilmiştir. Nebî’nin (s.a.s.) “Kadınlarınızın geceleyin camiye gitmelerine izin verin” sözü bir vakıa iken, Sahabe kuşağının hemen ardından “Vallahi, onlara engel olacağız; yoksa bunu istismar ederler” diyen tabiûn kuşağından bazıları gelmiştir. Baba-oğul kuşağında gerçekleşen bu durum göz önüne alınınca, kadınların gece camiye gitmesi, köleliğin devamı, evlilikte denklik vb. konularda ‘eksen sapması’ olabileceği akla gelmektedir. Biz, “Kadınlarınızın geceleyin camiye gitmelerine engel olmayın” buyruğuna karşın daha tabiûn kuşağında buna engel olunmasının ‘sünnetten sapma örneği’ sayılıp/sayılmayacağı konusunu incelemek istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kuşak, Sosyoloji, Kadın, Mescit.

ONE HADITH: TWO GENERATIONS

Abstract

The word “The only thing that does not change is change” reflects a social reality. Islam has come to a living society and has made important changes in community life in a short time. However, due to the rules of change, there is also the possibility of making no progress (deadlock) or going forward or backward in the tradition formed before.

After the pre-islamic age of ignorance, where the weak sections like women, slaves, etc. who are trying to improve their situation in society came with the Qur’an and the Sunnah were thought to be the ‘final point of revelation’. The thought of “not doing what he ‘The Messenger of Allah

^a Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi
(mustafa38isik@gmail.com)

(s.a.s.)'didn't do" couldn't have broken yet. Some rights gained on be half of women in the time of the Prophet, were either made no progress or lost. The male-dominated society has used the concept of 'fitnah' as an excuse for the with drawal of women from society Despite the fact that these breakthroughs are desired to reach the target, historical practices in the form of making no progress (deadlock) and going backwards, were later patched to Islam. While Prophet (s.a.s.)'s word of "Let your women go to the mosque at night," is a fact, immediately after the Companions of the Prophet Muhammad, some of tabiun generation came who said". In truth, we will stop them; or they exploit it." Given this situation in the father-son circle, it brings to mind there may be an axis deviation in such matters of womens' going to the mosque at night, the continuation of slavery, the equivalence in marriage, etc. We would like to examine the issue of obstruction of womens' going to the mosque at the time of the tabiun generation despite the order of "Do not obstruct your women to go to the mosque at night" is a "deviation from circumcision" or not.

Key Words: Hadith (The Prophet Muhammad's Sayings/Deeds), Generation, Sociology, Woman, Mosque.

Giriş

“Değişmeyen tek şey, değişimdir” sözü günümüzün önemli bir gerçeğini yansıtmaktadır. Değişim, sosyolojik bir yasadır. Hz. Peygamber’in sünneti de toplumda değişimin örneğidir. Kendi dilinden bu, toplumda -iyi ya da kötü- çığır açmak¹ tutulan yeni bir yol, bir gelenek ortaya koymak olarak ifade edilirken iyi yönde çığır açmak övülür. Bizim buradaki değişimden kastımız, fıkhıdaki “Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz”² kaidesi değildir. Çünkü o değişimde, hadis/sünnetin şekline dokunulsa da ruhu korunmaktadır.

“Bir Hadis: İki Kuşak’tan kasdımız sahabe ve tabiûn nesilleridir. Aslında bu makaleyi “Bir Hadis: Üç Kuşak” şeklinde bir başlık ile ele almayı tasarlamıştık. Zira Hz. Peygamberin Medine’de kadınlarla ilgili sünnetleri oluşturmasından önce, kadın-erkek Müslümanların birbirlerine karşı tutumlarını da ele alacaktık. Makale boyutunun buna izin vermeyeceğini düşündüğümüzden sadece Abdullah b. Abbas’ın Hz. Ömer’le diyalogunu anlatan hadisi hatırlatmakla yetindik.

Kendisi de bir yetim olan Yüce Allah’ın Elçisi (s.a.s.) özellikle toplumda iki kesimin haklarını ortaya çıkarma ve korumanın görevi olduğunu vurgulamıştır.³ “Abdullah b. Ömer

¹ Abdurezzâk b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman Azamî, Meclisu'l-İlmî, Pakistan, 1972, XI/261; Abdullah b. Zübeyr, Humeydî, *el-Müsned*, thk. H.S. Esed el-Dârânî, Daru's-Sakâ, Dımaşk, 1996, II/50; Dârimî, Ebû Abdillâh b. Abdurrahmân et-Temîmî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992, Mukaddime 44 (1/107); Müslim b. Haccac, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisaburi, *Sahîh*, Çağrı, İstanbul, 1992, İlim 15 (4/2059); İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992, Mukaddime (I/73-75).

² Osman Öztürk, *Mecelle*, İstanbul, 1973, s. 160, (Madde 39).

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı, İstanbul, 1992, II/439; İbn Mâce, *es-Sünen*, Edeb 6 (2/1213); Nesâî, Ebû Abdurrahman, Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'l-Kübra*, thk. Hasen Abdulmun'im Şelebî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2001, VIII/254.

(ö.73/692) şöyle demiştir: Biz Nebi (s.a.s.) zamanında, hakkımızda vahiy inmesinden korktuğumuz için, kadınlar hakkında ileri-geri konuşmaktan çekinirdik. Nebi (s.a.s.) ölünce rahat konuşmaya başladık.”⁴ Bu söz, hem Nebi (s.a.s.) zamanında hem de daha sonraki durum hakkında bilgi vermektedir.

Abdullah b. Abbas, Hz. Ömer'den çekindiği için bir yıldır sormadığı soruyu hac dönüşünde sorma fırsatı bulur: ‘Nebi'nin (s.a.s.) hanımlarından O'na karşı birlikte hareket eden iki kadın kimdir?’ Hz. Ömer bunların, kızı Hafsa ve Hz. Aişe olduğunu belirttiikten sonra, bu konuyla ilgili düşüncelerini söyler: “Vallahi biz doğrusu Cahiliye devrinde kadınları adam yerine koymaz; işimize karıştırmazdık. Allah onlar için indirdiğini indirinceye ve haklarında pay verinceye kadar. Bir gün, kendi kendime bir şeyi düşünürken, karım "Şöyle şöyle yapsan" deyiverdi.

- "Senin neyine gerek!? Yapmak istediğim bir şeye neden burnunu sokuyorsun!?"

- Şaşarım sana Hattâb oğlu! Sen karşında konuşulmasını istemiyorsun; oysa senin kızın Rasûlullah'a, bütün gün canını sıkacak kadar, söyleniyor!

Ömer hemen kalkar, Hafsa'ya kadar gidip yanına girer:

- Kızım, Rasûlullah'a karşı konuşuyor; bütün gün canını sıkacak kadar söyleniyormuşsun!?"

- Vallahi, hepimiz bunu yapıyoruz.

- Bilirsin ki, seni Allah'ın cezasından, Rasûlü'nün öfkesinden sakındırırım. Güzelliğini beğenen ve Rasûlullah'ın sevgisine güvenen arkadaşın (Aişe) seni aldatmasın!...

Kızının yanından çıkıp Ümmü Seleme'nin yanına girer ve ona da söyleyince Ümmü Seleme:

- Hayret sana Hattâb oğlu! Her şeye karışırısın; Rasûlullah ile eşleri arasına da mı girmek istersin?! diye çıkarır. Bu söz üzerine biraz yatışan Ömer, Ensar'dan komşusunun yanına gider. Allah Elçisi'nin eşlerinden ayrı yaşadığı haberini alınca da O'nun yanına girer.”⁵

‘Muttefkunaleyh’ olan bu haberden bizi ilgilendiren yönleriyle yaptığımız iktibasa göre, Medine’de kadınların erkeklere karşı davranışlarında değişme meydana gelmiştir. Nitekim aynı hâdisenin bir başka anlatımına göre Hz. Ömer: “Medine’ye gelince, kadınların erkeklere baskın olduğu bir toplumla karşılaştık. Hanımlarımız Ensar kadınlarından huy kapmaya; kocalarına karşı çıkma konusunda bir şeyler öğrenmeye başladılar”⁶ demiştir. Mekke’deyken eşlerine karşı sert olan erkekler Medine’de yumuşak davranır hale gelmiştir. Ama bu durum çok uzun sürmeyecektir. Aşağıda değinileceği üzere, Hz. Ömer’in eşi Atike’ye tavrı “Yüce Allah onlar için indirdiğini indirip; haklarında pay verdiği ve Allah Elçisi’nden gördüğü bir ölçüde” olacaktır. Ama torunları döneminde yine erkeğin dediği

⁴ İbn Vehb, Ebû Muhammed, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısri, *el-Câmi' fi'l-Hadis*, thk. M. Hasen Muhammed, Dâru İbn Cevzî, Riyad, 1995, s. 460; Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîh*, Çağrı, İstanbul, 1992, (Nikâh 80) 6/146; İbn Mâce, *es-Sünen*, Cenâiz 65 (1/523).

⁵ Buhârî, *Sahîh*, Tefsir 66 (6/69-70); Müslim, *Sahîh*, Talak 31 (II/1108-1110).

⁶ Buhârî, *Sahîh*, Mezalim 25 (III/104), Nikâh 83 (VI/148); Müslim, *Sahîh*, Talak 34 (II/1111).

olmaya başlayacaktır.

Hız. Peygamber, hicretten hemen sonra bütün topluma yönelik eğitim-öğretim seferberliği başlatmış; Mescid-i Nebevîyi bu yöndeki çalışmaların merkezi haline getirmiştir. Bu çalışmaların önemli bir ayağını da “kadınlar” meydana getirmektedir. Abdullah b. Ömer’den (ö.73/692) rivayetle, Nebi’nin (s.a.s.) “Kadınlarınızın geceleyin camiye gitmelerine izin verin/engel olmayın” sözü, başta Sahihayn⁷ olmak üzere birçok eserde geçmektedir. Hadisin ihtiva ettiği anlamın uygulamasını, Hız. Peygamber’in hayat tarzında bulmak mümkündür.

Medine döneminde, yoksulluğa bağlı olarak, giyilen elbiseler –kısa olduklarından- vücudun tamamını örtmüyordu. Nebi (s.a.s.) bundan dolayı bir problem oluşmaması için önlem almıştır. Hanımlar, mescitte cemaatle namaz kılarken, erkeklerin arkasında safe duruyorlardı. Elbiselerinin kısalığından dolayı, erkeklerin avret yerlerini görmemeleri için, erkekler rukûdan doğrulmadan kadınların başlarını kaldırmamalarını istedi. Sahabî Sehl b. Sa’d (ö.88/707), Nebi (s.a.s.) zamanında namaz kılan adamları, kıyafetlerinin kısalığından dolayı, çocukların yaptığı gibi elbiselerinin ucunu boyunlarına bağlanmış olarak gördüğünü⁸ anlatır. Konu Buhârî’de, “Elbisenin kısalığı babı’nda zikredilir. ‘Muttefekun aleyh’ olan bu hadise göre kadınlar, buna rağmen mescide çağrılmışlardır. Bir bahaneyle mescidden uzaklaştırılmamışlar; aksine, sorunlara çözüm üretilmiştir. Peygamberimizin eşi Ümmü Seleme’nin(ö.61/680) anlattığına göre, Rasûlullah (s.a.s.) zamanında, namazda selam verilince, erkekler bir süre bekler, kadınlar mescitten çıkarlardı. İbn Şihâb ez-Zühri (ö.124/742) tarafından bunun, ‘erkeklerin kadınları görmemesi için’ olduğu yorumu yapılmaktadır.⁹

Allah Elçisi, namazgâh’a çıkmak için uygun kıyafeti olmadığını söyleyen bir kadına arkadaşından almasını önererek gelmesini istemiş;¹⁰ “öyleyse, sen gelme” dememiştir.

Nebi (s.a.s.) zamanında Mescid’in işlevi, bugünkünden çok farklıydı; cami olmasının ötesinde şimdilerde ‘kültür merkezi’ denilen yerlere de benzemektedir. Eğitim öğretim, idarî, askerî, adlî görevlerin yanında konukevi, gösteri merkezi gibi hizmetler veriyordu. Ayrıca gece (akşam-yatsı-sabah) namazları kıraatın açıktan olduğu/cehrî namazlar olduğu için, okunan şeyi dinleme, öğrenme ve ezberleme gibi bir artıları bulunmaktaydı. Nitekim yine cehrî bir namaz olan Cuma’da Kâf Suresi’ni dinleyerek

⁷ Buhârî, *Sahih*, Cuma 13 (1/216); Müslim, *Sahih*, Salât 136 (1/327).

⁸ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *Müsnedu İbn Ebî Şeybe*, thk. Adil b. Yusuf el-Gazavî-Ahmed Ferid el-Mezidi, Darü’l-Vatan, Riyad 1997, I/90; Buhârî, *Sahih*, Salât 6 (1/95); Müslim, *Sahih*, Tahare 57 (I/223, 224); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992, Salât 78 (1/415-416); İbn Huzeyme, Ebû Bekr, Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. M. Mustafa A’zami, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 1975, I/73.

⁹ Buhârî, *Sahih*, Ezan 164 (1/211), Ezan 152 (1/203); İbn Mâce, *es-Sünen*, İkame 33 (I/301).

¹⁰ İshak b. Raheveyh, İbrâhim b. Mahled, *Müsnedu İshak b. Raheveyh*, thk. A. Abdulhak el-Belûşî, Mektebeül’l-İman, Medine, 1991, V/211; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, *el-Kitâbü’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1409, II/3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/84; Buhârî, *Sahih*, Hayz 23 (1/83-84), İydeyn 20 (2/9); Müslim, *Sahih*, İydeyn 12, (II/606).

ezberlediğini söyleyen kadın sahabe¹¹ bulunmaktadır. Öteki kadınların söylemeyişi ya da yazılı kayıtlarla günümüze gelmeyişi, onların özellikle sesli namazlarda dinleyerek öğrenmediği anlamına gelmez. Neticede Mescid-i Nebî, kadınlar için de bir eğitim merkezidir.

Yüce Allah Elçisi (s.a.s.) kadınlara mescide çağırarak bir sünnet/gelenek oluşturmuştu. Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) dönemi kısa sürdüğü ve mürtedlerle uğraşarak geçtiği için, aynı gelenek devam etmiş olmalıdır. Hz. Ömer (ö.23/643) döneminde bu uygulamanın devam ettiğinin bilgi ve belgeleri bulunmaktadır.

1. Sahabe Dönemi

Hz. Peygamber yaşarken sahabe her konuda ona güvendiği ve dayandığı için; sorunların çözümünde merci tekti. Ölümünden sonra her şey sahabeye kaldı. Bu süreçte en yakın dava arkadaşları toplumun yönetimini üstlendi. İşte bundan sonraki süreçte 'sahabe dönemi' diyoruz.

"Rasûlullah'ın (s.a.) Veda haccındaki/hutbesindeki vasiyetlerinden biri, kadınlara iyi davranılmasıdır. Gece dahi olsa, 'kadınlarınızın mescitlere gitmesinin önlenmemesini' emretmiş, onların eğitim ve öğretimine önem vermiş, evlilik, mülkiyet... gibi alanlarda onların durumlarını iyileştirme yoluna girmiştir. O günün şartlarına göre önemli bir iyileştirme sayılabilecek olan bu inkılâplar öyle gözüküyor ki nihaî hükümler değildir."¹²

Hz. Ebû Bekir dönemi, ortamın henüz değişmemiş ve sürenin kısa olması nedeniyle, toplumsal değişikliğin yeterince hissedilmediği bir dönemdir. Hz. Ömer'in şahsî arzularına uygun düşmesine de, kadınlar hakkındaki kısıtlamalar belirgin bir şekilde gözükmemektedir.

1.1. Hz. Ömer Dönemi: Hz. Peygamber döneminde, camiye giden kadınların sayısında artış görülmesi üzerine "Keşke şu kapıyı kadınlara ayırsaydık" isteği Hz. Ömer döneminde yerine getirilmiştir. Hz. Ömer, erkeklerin kadınlara ayrılan kapıyı kullanmalarını yasaklamıştır.¹³ Oğlu Abdullah'ın (ö.73/692) ölene kadar bu kapıyı kullanmadığı¹⁴ rivayet edilir.

Hz. Ömer'in "sabah ve yatsı namazlarında cemaate katılan hanımı -Atike'ye (ö.40/660)- 'Ömer'in kışkandığını ve hoşuna gitmediğini bildiğin halde niçin camiye gidiyorsun?' diye sorulduğunda 'Onu engelleyen ne var?!' demiştir. Soran kişi 'Onu

¹¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1990, VIII/442; Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, Ebû Abdillâh, *et-Tarihü'l-Kebîr*, Dairetü'l- Meârifü'l-Osmanîyye, Haydarabad, t.y. s. 148; Müslim, *Sahîh*, Cum'a 50, 51, 52 (1/595); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 221-223 (1/660-661); İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, III/144.

¹² Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul, 2014, s. 277.

¹³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 17 (1/317); Buhârî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, 1/60; Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, Kahire, 1415, I/17.

¹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, I/17.

engelleyen, Allah Elçisi'nin Allah'ın kadınlarının Allah'ın mescidlerine gitmelerine engel olmayınız sözüdür"¹⁵ cevabını vermiştir.

Hız. Ömer (ö.23/643) döneminde zamanın büyük devletleri İran, Bizans'ın elinde bulunan coğrafi Şam bölgesi ve Mısır Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Devletin gelirleri artmış; Medine'de ve eyaletlerde merkeze bağlı "Beytü'l-mal" şubeleri kurulmuştur. Divan teşkilatı kurulmuş; halka bütçeden maaş bağlanırken İslam'a girişte öncelik esas alınmıştır.¹⁶ Adaletiyle tanınan Ömer döneminde devlet kurumlaşırken başşehir Medine, bu değişim ve gelişimden payını almıştır. "Devlet gelirlerinin muazzam artışıyla Müslümanlar, kanaat toplumundan refah toplumuna geçmişlerdir."¹⁷ Bu durum toplumda birçok sosyolojik değişimleri beraberinde getirmiştir.

Toplumda kadının konumunun değişim göstermesi, toplumsal veya toplum dışı unsurlarla belirlenmektedir. Bu unsurlardan biri de dindir. Din toplumu değiştirirken toplumdaki psiko-sosyal unsurların da zamanla dinde bazı sapmalar oluşturduğu bilinmektedir. Dinin karizmatik liderinin ölümünden sonraki zaman dilimlerinde bazı sapmalar yaşanabilmektedir.

Bu değişim sürecinin, Nebi'nin (s.a.s.) ölümünden hemen sonra başladığı söylenebilir. Nitekim bu durumun işaretlerinden olarak kabul edebileceğimiz bir sözünde Übeyy b. Ka'b (ö.19/640) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.) ile beraber iken yüzümüz tek yöne bakıyordu. Ölünce, şuraya buraya bakar olduk."¹⁸ Übey, Nebi'den (s.a.s.) sonra dokuz yıl yaşadığına göre, değişimin erken başlamış olduğu söylenebilir. Übey'in bu sözü, insanların Allah Elçisi (s.a.s.) zamanındaki ilk safiyetini yitirdiğini ortaya koymaktadır. Ancak değişimin kaçınılmaz olduğu toplumda bu normal gözükmelidir. Değişimin erken başladığını söyleyen sadece Übey değildir. Ebû Said Hudrî'den (ö.74/693) rivayet edilen şu söz, İslam toplumunda meydana gelen değişikliğin erken başladığının habercisidir. "Allah Elçisi'ni gömüp, kabrinin toprağından elimizi çeker çekmez gönüllerimizdeki düşünceler değişti."¹⁹

Hız. Ömer döneminde, Medine'deki sosyal hayatta ciddi değişiklikler olmadığı söylenebilir. Ancak özel korumaya ihtiyaç hissetmeden Mescid'de namaz kılan Ömer'in secdede hançerlenmesi, onun baskın şahsiyetini ortadan kaldırma girişimidir. Yukarıda

¹⁵ Buhârî, *Sahîh*, Cuma 13 (1/216); İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII/209; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsar*, II/156; Serrac, Ebu'l-Abbas, Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Mihran el-Horasanî en-Nisaburî, *Hadisü's-Serrac*, thk. Ebû Abdillâh, Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazan, el-Faruk el-hadise li't Tibaati ve'n-neşr, I-IV, 2004, II/66; Malik b. Enes, *Muvatta*, thk. M. F. Abdulkakî, Çağrı, İstanbul, 1992, Kible 6 (1/198).

¹⁶ Bkz. Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, İstanbul, 2013, II/ 168, 172, 250-251.

¹⁷ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II/ 249-250.

¹⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, Cenâiz 65 (1/523).

¹⁹ İbn Abdilber, Cemaledin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, el-Nemerî, *İstizkâr*, thk. Salim Muhammed Atâ- M. Ali Muavviz, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II/468, III/80.

zikri geçen eşi Atike'nin de Hz. Ömer (ö.23/643) hançerlendiğinde Mescid'de olduğu²⁰ rivayet edilir. Esasen korumasız yöneticilik yapan Müminlerin emiri Ömer'in namazda şehit edilmesi, toplumdaki olumsuz manadaki değişikliğin resmi habercisi sayılabilir.

1.2. Hz. Osman Dönemi: Hz. Ömer ölüm döşesindeyken müminlerin başına geçecek kimse için bir komisyon önermiş; neticede Hz. Osman seçilmiştir. Ancak kendisi de Ümeyye oğullarından olan Hz. Osman döneminde, devletin kilit noktalarına Ümeyye oğullarının tayin edilmesi rahatsızlık nedenlerindedir. “Mervan b. Hakem'in günümüzdeki başbakan yetkisine sahip devlet kâtipliğine atanması” bunlardan biridir. Fetihler sürmekte, Hz. Ömer döneminde kurulan eyaletler gelişmekte ancak Hz. Ömer'in atadığı kişiler Emevî ailesi lehine değiştirilmektedir. 10 yıllık dönem “sukûnet dönemi (h. 24-29) ve karışıklık dönemi (h. 30-35)” olarak taksim edilir. Karışıklık döneminin ıstılahî tabiri, ‘fitne’dir. “Eyaletlerdeki karışıklıkların faturası doğrudan başkentteki yöneticiye yani Hz. Osman'a kesilmiştir.” Sahabenin ileri gelenlerinden Ammar b. Yasir (ö.34/654), Abdullah b. Mesud (ö.32/652), Hz. Aişe (ö.58/680), Abdurrahman b. Avf (ö.32/653), Hz. Ali (ö.40/662), Talha (ö.36/656), Zübeyir (ö.36/656) memnuniyetsizler arasına girmiştir.²¹

Yüce Allah Elçisi (s.a.s.) zamanındaki hayatın aksine, değişen hayat standardını eleştiren Ebû Zer (ö.32/653) Şam valisi Muaviye tarafından başkent Medine'ye gönderildi. Halkın 'varlık içinde yokluk' yaşamasını istemeyen Hz. Osman, Ebû Zer'in Mekke'ye gitme isteğine rağmen onu Rebeze'ye sürgün etti.²² Ebû Zer'in sürgün edilmesi sırasındaki ortam şöyle tarif edilir: “Fetih hareketleri neticesinde Müslümanlar muazzam maddi imkânlar elde etmişlerdi. Sosyal devletten refah toplumuna geçişin bir sonucu olarak nefis gıdalarla beslenmek, güzel elbiseler giymek, pahalı eğerli atlara binmek, güvercin uçurmak, bahçelerde gezip eğlenmek gibi dünyevileşmeyi çağrıştıran yeni adetler ortaya çıkarmıştı.”²³ Aileye yansıyan bu bolluk ve refah düzeyinden kadının payını almadığını düşünmek mümkün değildir. Kadınların mescide gitme şartı olarak ileri sürülen 'güzel elbiseler giymek ve koku sürünme'nin²⁴ başat rol oynadığını görüyoruz. Aslında “Arap kadınları süslenmeye, elbise ve zinete çok düşküdü. Kadınlar, bilhassa dışarı çıkarken, imkânlarına göre en iyi şekilde süslenmeye ve giyinmeye çalışırdı. Arap dilinde, koku ve süs eşyası isimleri bir hayli fazladır”²⁵ denildiğine göre, bu yeni bir şey olmayıp bir süre ara verilmiş olmalıdır. Artık Mescid'e gitmek için uygun kıyafeti olmadığından şikâyet

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII/209.

²¹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II/ 203, 222, 245, 237, 238.

²² Bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II/253-257.

²³ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II/253-254.

²⁴ Bkz. Malik, *Muvatta*, Kible 6 (1/198); Humeydî, *el-Müsned*, II/200; Müslim, *Sahih*, Salât 141, 142,143 (1/328); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 52 (1/381), Tereccul 7 (4/402).

²⁵ Ali Bardakoğlu, “Cahiliyye Döneminde Kadın”, *Sosyal Hayatta Kadın*, Hazırlayanlar: Dr. İsmail Kurt-S. Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 20.

eden kadın yerine güzel elbiseler giyerek ve koku sürünerek camiye giden kadınlara karşı çıkan haberler duyabiliriz. Düğüne gitmekle camiye gitmek aynı olmadığından; bu konudaki karşı hadislerin sahabenin bu tip kadınlara karşı aldığı tedbir olması muhtemeldir. Ardından “kadın için evinin (köşesinin) en iyi mescid olduğu”²⁶ haberleri gelecektir. Oysa “Hz. Peygamber' in, 'Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel almayınız' buyurmasının ardında, kadınların eğitimden mahrum olmamasına yönelik bir çaba yatmaktadır.”²⁷

Hz. Aişe'nin (ö.58/680), 'Rasulullah, kadınların kendisinden sonra neler çıkardıklarını görseydi, İsrailoğullarının kadınları engelledikleri gibi, onların mescidlere çıkmalarını engellerdi’²⁸ şeklindeki sözü, meydana gelen değişimin hangi düzeyde olduğunu göstermektedir. Bunlardan en belirgin olanları, güzel elbiseler giyme ve koku sürünme olarak gözükmektedir. İbn Hacer (ö.852/1448) der ki: “Bazıları Hz. Aişe'nin, kadınların çıkardıkları modalar üzerine söylediği söze sarıldılar. Bundan dolayı bütün kadınlar camiye gitmekten men edilemez. Bu görüş, tartışılır. Bu söz, hükmün değişmesini gerektirmez çünkü Aişe hükmün değiştirilmesini, olmayan bir şarta; sandığı bir zanna bağladı. 'Görse yasaklardı' dedi ama buna karşın 'Görmedi; yasaklamadı' denilebilir. Hz. Aişe bu konuda yasak olduğunu açıkça belirtene kadar da hüküm aynen devam eder. Bu nedenlerden dolayı camiye gitmek yasaklanacaksa çarşı-pazara gitmeyi yasaklamak daha önceliklidir. Kaldı ki bunları yapanlar bütün kadınlar değildir.”²⁹ Konuyu Karacabey daha güncel bir şekilde açıklar: “Hz. Aişe'nin bu ifadesi 'doğrudan camiye gelmelerini engellerdi' anlamına gelmeyeceği gibi, camiye gelişin yasaklanmasına delil de olmaz. Çünkü doğru ve her meselede geçerli olan kural, yapılan bir yanlışın sonucu bir hakkı ortadan kaldırmak değil o yanlışta engel olmaktır. Ayrıca İslam dini açısından unutulmaması gereken bir başka önemli kural, dini ilgilendiren bir konuda hüküm koyma yetkisi sahabenin değildir.”³⁰

Hz. Aişe'nin bu sözü, Nebi'nin (s.a.s) ölümünden sonra yaşadığı 40 yılın hangi sürecinde söylediği önemlidir ancak bunu şimdilik bilmiyoruz. Hz. Ömer devri, Hz. Ömer'in şahsî karizmasından dolayı, kontrollü bir dönemdir. Hz. Osman dönemindeki dünyevîleşme buna daha uygun düşmektedir. “Emevî ailesine dayalı bir yapıya geçiş zemin hazırlayan” Hz. Osman dönemi, ayrıntısı İslam tarih kitaplarında bulunan Hz. Osman'ın (ö.35/656) öldürülmesinden sonra büsbütün karmaşa içine girmiştir. Yukarıda

²⁶ Abdurezzâk, *el-Musannef*, III/149; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsar*, I/139; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 53(1/155).

²⁷ Huriye Martı, “Değer ve Hak Bağlamında Hz. Peygamber'in Sünnetinde Kadın Eğitimi”, *Aile ve Eğitim* (Tartışmalı İlmî Toplantı), İstanbul, 2010, s. 86.

²⁸ Malik, *Muvatta*, Kible 6 (1/198); Buhârî, *Sahih*, Ezan 162 (1/209-210); Müslim, *Sahih*, Tahare 57 (I/223-224).

²⁹ İbn Hacer, *el-Askalânî*, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Marife, Beyrut,1379, II/349.

³⁰ Salih Karacabey, “Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000; s. 267.

geçen Übeyy b. Ka'b (ö.19/640) sözünü Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme (ö.62/681) sanki güncellemiştir: "Resûlullah (s.a.s) zamanında insanlar namaza kalktıklarında hiçbirisinin gözü kendi ayaklarının ucundan öteye geçmezdi. Resûlullah (s.a.s.) öldüğünde hiç birisinin gözü secde mahallinden öteye geçmezdi. Sonra Ebû Bekir öldü, Ömer devri oldu. Artık insanlardan birisi namaza durduğunda hiç birisinin gözü kableden sapmazdı. Osman'ın devri gelince, fitne oldu; insanlar artık sağa sola bakar oldular."³¹ Sosyal değişimi "namazda huzurlu olmak" noktasından değerlendiren bu sözler, toplumdaki değişimin göstergesi sayılabilir. Bu kargaşa içinde kadınların, ataerkil aile yapısını sürdüren erkekler tarafından -korunma amacıyla- dışarı çıkarılmamış olabilir. "Nitekim kadınların sosyal hayata iştiraklerinin Hz. Peygamber döneminden sonra, giderek azalan bir seyir izlemesiyle fetihler ve nüfus hareketinin artması arasında belli bir paralellik kurulabilmektedir."³²

Hz. Aişe'nin başında olduğu, Hz. Ali'ye karşı yapılan Cemel Vakası (36/656), Hz. Ali ve Muaviye'nin savaştığı Sıffin (37/657), Hz. Ali'nin şehid edilmesi (ö.40/662), Muaviye'nin başa geçmesiyle Şam'a taşınan başkent ve nihayet Emevîlerin resmen başa geçmeleri sonucunda, az zamanda çok büyük siyasî ve sosyal değişiklikler meydana gelmiştir.

Hz. Aişe'nin (ö.58/680) bunları muhdesât/yeni moda görüp; "yaşasaydı, yasaklardı"³³ sözü, aslında değişimin ortaya çıkardığı bir durumdur. Ebu Zer ve Hz. Aişe gibi, eskiden mahrumiyeti yaşayıp yeni duruma soğuk bakan bazı sahabîler, kendi kuşaklarını temsil etmekteydiler. Etkili ve yetkili olan Hz. Osman'ın, Ebu Zerr'i sürgün etmesine bakılırsa, bu konuda serbest davranılmasını isteyenlerdendir. Hz. Aişe'nin bu sözünün yasak nedeni olmayacağı, başlangıçta bu konudaki engel tanımayan tedbirlerden anlaşılmaktadır. Daha sonraki ulemanın bu sözü nasıl yorumladıkları aslında o devrin anlayışını göstermesi açısından ipucu sayılabilir. Adı geçen âlimin yaşadığı devir ve şehir de, İslam coğrafyasındaki anlayışı sergilemesi açısından önem arz eder.

1.3. Emevîler Dönemi ve Abdullah b. Ömer (ö.73/692): Nübüvvetin ilk yıllarında Mekke'de doğan Abdullah, babasıyla birlikte Medine'ye hicret etmiş; yaşı tutmadığı için Bedir ve Uhud savaşlarına katılamamıştır. Diğer bütün savaşlarda bulunmuş, Medine'den pek ayrılmamıştır.

Abdullah b. Ömer, yapısı gereği, geçimli biridir. Babası Ömer, yönetici seçecek kimseler komisyonunu oluştururken 'oğlunun yönetici olmaması' şartını getirmiştir. Hz. Ömer'in bu davranışını, yönetimin babadan oğula geçmesini onaylamamak olduğu gibi,

³¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, Cenâiz 65 (1/523).

³² Bardakoğlu, "Cahiliye Döneminde Kadın", s. 18.

³³ Bkz. Mustafa Ertürk, *Hadis Metinlerinin/Sünnetin Yeniden Okunmasında /Yorumlanmasında Bir Yöntem Olarak "Hz. Peygamber Şimdi Yaşasaydı/Görseydi" Söylemine Kısa Bakış (Tarihî ve Güncel Değeri)*, Dinî ve Felsefi Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu, İstanbul, 2012.

oğlunun yöneticilik yapamayacağını bilmesi olarak da yorumlanabilir.

Hz. Osman'ın şehâdeti sonrası siyasi manevralarını hızlandıran Muaviye, Medine'deki bazı kişilere "Hz. Osman'ın intikamını almak amacıyla olduğunu bildiren mektuplar yazmıştır. Bunlardan biri de Hz. Ali'ye biat etmeyen Abdullah b. Ömer'dir. Muaviye'nin, Kûfe valisi Ziyad'ın gönderdiği Hz. Ali taraftarlarını idam ettirmesini tenkit etmiştir. Yezid'in komutanlığındaki İstanbul'un fethi ordusuna katılmıştır. Ancak Yezid'in veliahd tayinine- sultanlığın âdet olacağı gerekçesiyle- karşı çıkmıştır. Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyir gibi şahıslar Muaviye'nin baskılarından dolayı Medine'den çıkarken Abdullah b. Ömer biat etmiştir. Muhtar es-Sekafi (ö.67/687) Yezid zamanında (51/671) tutuklanmış, ancak eniştesi İbn Ömer aracılığıyla serbest bırakılmıştır. Haccac'ın Mekke kuşatması hac dönemine gelince, hac süresince saldırıların durdurulması isteği kabul görmüştür.³⁴

"Müslümanlar arasında çeşitli fitnelere yol açan savaşlardan ve hadiselerden hep uzak durmuştur"³⁵ dense de yönetimler onlardan uzak durmamışlardır. Nitekim İbn Ömer "bir defasında uzun konuşmasıyla ikinci namazını geciktiren Haccac'ı, 'Güneş seni beklemez' diye uyarıyordu. Rivayete göre İbn Ömer'in bu ikazı Haccac'ı çok öfkelenmiştir, hatta bu yüzden ona karşı suikast hazırlamaya bile teşebbüs etmişti. Nitekim 73/693 yılı hac mevsiminde Mina'da bulunduğu sırada, biri elindeki mızrağı onun ayağına düşürüp yaralanmasına sebep olmuştu. Daha sonra hasta yatağında kendisini ziyarete gelen ve bu olaya meydan veren kimseyi ele geçirdiği takdirde öldüreceğini söyleyen Haccac'a İbn Ömer, silah taşınması yasak olan Harem bölgesine silah sokulmasına izin vermek suretiyle bu olaya kendisinin sebep olduğunu söylemiştir.³⁶ Onu yaralayan mızrağın zehirli olduğuna dair rivayetler de vardır."³⁷

Bu hadis ve hâdisede önemli yeri olan Abdullah b. Ömer'in hayatıyla ilgili bu ayrıntıların bilinmesine gerek vardır diye düşünüyoruz. Bir ömre sığan bu değişiklikler durmayacak; fetihler ve buna bağlı değişen gündemler arasında sünnetten sapmalar, kendini fazla hissettirmeden, yaşanacaktır. Fıkhî mezheplerin oluşması ve Kütüb-ü Sitte gibi hadis kaynaklarının belirginleşmesi sürecinde yaşanan hayat tarzı, sabit metinler içinde konumlanacaktır. Hayatın vazgeçilmez unsuru olan değişimden hadis/sünnet de payını alacaktır. "Temel İnsan Hakları Konusunda Sünnetten Sapma Örneği Teşkil Eden Bazı Fıkhî Görüşleri" sorgulayan Polat, 'Evlilikte Eşler Arasında Denklik/Kefâet' şartının konmasına karşın "Cahiliye Araplarını yirmi sene gibi kısa bir zamanda potasında birleştiren İslam'ın, takvadan başka üstünlük kabul etmeyen eşitlik anlayışının, ailedeki eşleri kaynaştırmanın niçin yeterli görülmediğini anlamak zorundayız" diye sorar.

³⁴ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi III* (Emeviler Dönemi), İstanbul, 2012, III/ 26, 55, 60, 75, 83, 111, 138.

³⁵ M. Yaşar Kandemir, Abdullah b. Ömer, *DİA*, İstanbul, 1988, 1/126.

³⁶ Bkz. Buhârî, İydeyn 9.

³⁷ Kandemir, Abdullah b. Ömer, 1/127.

Ardından ‘Kadınların Rızaları Olmaksızın Evlendirilmeleri’ ve ‘Kölelik’le ilgili sünnetten sapma örneklerini³⁸ sıralar.

“Hz. Peygamberin (kadınların mescide gitmeleri hakkında) bu kadar net ifadelerine rağmen onun vefatından kısa bir süre sonra, insanların örfi anlayışları ve eski alışkanlıklarının yeniden ön plana çıkarak, hanımların özgürlüklerini kısıtlama temayülünün kendini göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Hadisin ravisi de olan Abdullah İbn Ömer ile oğlu arasında geçen tartışma bunun göstergesi olup ayrıca bir anlayışı yansıtması bakımından da önemlidir.”³⁹

Hadisin hâdiseye dönüştüğü Abdullah b. Ömer ve oğulları arasında geçen diyalog, ikinci kuşakta meydana gelen değişimi göstermesi açısından önem arz etmektedir. Biz, kadınların akşam, yatsı ve sabah vakitlerinde camiye gidip gitmemesinden çok kuşaklar arası değişikliğe ışık tutan; “sünnetten sapma örneği” teşkil eden, Abdullah b. Ömer ve oğulları arasında geçen hâdiseyi incelemek istiyoruz.

2. Sened ve Metin

Hadis kaynağı olarak, ulaşılabilen ilk/kaynak yani ilk metin önemlidir. Erken kaynak, “En erken yazılı kaynağı ifade eder.”⁴⁰ Suyun, gözünden ilk çıktığında tertemiz olması daha sonra bazı nesnelere suya karışmasıyla suyun saflığını yitirmesi gibi bir düşünceyle, ulaşabildiğimiz ilk kaynağı önemsiyoruz.

2.1. İlk Metin: Ebû Yusuf’un (ö.182/798) el-Âsâr’ında geçmektedir:⁴¹

“أَبُو يُوسُفَ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا) ، «أَنَّ النَّبِيَّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رَخَّصَ لِلنِّسَاءِ فِي الْخُرُوجِ إِلَى صَلَاةِ الْعِشَاءِ وَالْأَخْرَةِ» فَقَالَ رَجُلٌ لِابْنِ عُمَرَ: إِذَا يَتَّخِذْنَهُ دَعْلًا، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: أَحَدَيْتُكَ عَنِ النَّبِيِّ (ص) وَتَقُولُ هَذَا؟”

Ebû Yusuf’un(ö.182/798) hocası Ebû Hanife’den (ö.150/767), onun da mürsel olarak Abdullah b. Ömer’den (ö.73/692) rivayet ettiğine göre “Nebi (s.a.s) hanımların akşam ve yatsı namazlarına (Mescide) gitmelerine izin verdi. Adamın biri İbn Ömer’e “O zaman bu izni kötüye kullanırlar!” deyince İbn Ömer: “Ben sana Nebi’den (s.a.s) hadis rivayet ediyorum; sen böyle diyorsun!” diye çıkıştı.

Ebû Yusuf’un hocasından mürsel olarak ettiği bu haber, erken devir hadis edebiyatında normal karşılanır. ‘Haberi veren raviye olan güven, habere güven’i oluşturmaktadır.⁴² Nitekim bu haberin aşağıda müsned haberlerle örtüştüğünü göreceğiz.

³⁸ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2014, s. 321, 332, 336.

³⁹ Karacabey, “Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 268.

⁴⁰ Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 206.

⁴¹ Ebû Yusuf, Yakub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kûfî, *el-Âsâr*, thk. Ebü'l-Vefa, Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. s. 56.

⁴² Bkz. M. Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis EdEbîyatı*, çev. H. Yavuz, İz, İstanbul, s. 200.

2.2. İlk Merfu' Metin: Hadis usulünün oluşmasından sonra sahih hadisin senesinde kopukluk olmaması şartı aranmıştır. Bu yüzden Ebû Yusuf'un (ö.182/798) aktardığı metnin sahih olmasına rağmen biz bu olguya bağlı olarak daha sonra gelen merfu' bir haberi esas alıyoruz. Ebû Davud et-Tayâlisî'nin (ö.204/819) Müsned'inde geçmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ (ص) قَالَ: «لَا تَغْنَعُوا النِّسَاءَ الْمَسَاجِدَ بِاللَّيْلِ» فَقَالَ ابْنُهُ: بَلَى، وَاللَّهِ لَنَمْنَعُهُنَّ، يَتَّجِدْنَ دَعَا، فَرَفَعَ يَدَهُ فَلَطَمَهُ، فَقَالَ: أُحَدِّثُكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (ص) وَتَقُولُ هَذَا⁴³

Ebû Davud> Şu'be> A'meş> Mücahid> İbn Ömer> Nebi. (s.a.s.): Nebi (s.a.s.): "Geceleri hanımların mescidlere gitmesine engel olmayınız" buyurdu deyince oğlu "Vallahi, onlara engel olacağız; yoksa bunu kötüye kullanırlar" dedi. İbn Ömer elini kaldırdı ve (göğsüne) şaplak vurdu; "Ben Allah'ın Elçisinden hadis rivayet ediyorum; sen böyle konuşuyorsun!" Burada hem sözlü hem fiili bir tepkinin varlığı görülmektedir.

Şimdi hadisin sened ve metnine geçebiliriz.

3.3. **Ebû Davud Tayâlisî (ö.204/819)= Süleyman b. Davud, Müsned⁴⁴**

Ebû Davud Tayâlisî > Şube> A'meş> Mücahid> İbn Ömer> Nebi (s.a.s.).

Şimdi, yöntem belirtme açısından, müelliften hadisin kaynağına doğru gidelim.

2.2.1 . Ebû Davud Tayâlisî (ö.204/819)

"İbnu'l-Cârûd künyeli Süleyman b. Davud Tayâlisî, Basra'lı olup h. 200 yılından sonra Esbehan'a gelmiştir. H. 204 yılında, 71 yaşında ölmüştür."⁴⁵

"Şu'be b. Haccâc ve Süfyân es-Sevrî'den hadis rivayet etti. Kendisinden Cerîr b. Abdülhamîd ile Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, Fellâs, İbn Sa'd, Halîfe b. Hayyât, Abd b. Humeyd gibi âlimler rivayet ettiler."⁴⁶ Şeyhlerinden Hammad b. Zeyd Mizzî'de⁴⁷ geçmektedir.

Arkadaşlarından "Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/814): 'Ebû Davud'dan daha çok hadis ezberleyen kişi görmedim' demiştir. Tayâlisî için 'Esdaku'n-Nas' değerlendirmesi yapmıştır."⁴⁸

"Ahmed b. Hanbel, 'sika ve saduk' demiştir. İbn Sa'd 'sikadır, çok hadis rivayet ederdi; bundan dolayı hata etmiş olabilir' demiştir."⁴⁹

⁴³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd, *Müsned*, Beyrut, thk. M. b. Abdi'l-Muhsin el-Türkî, Dârü'l-Ma'rife, 1999, III/410.

⁴⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, I/9.

⁴⁵ Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan Ensari İsfahani, *Tabakatü'l-Muhaddisin bi-İsbahan ve'l-Varidîne Aleyha*, thk. A. Abdülhak Hüseyin el-Beluşi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992, II/48.

⁴⁶ Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Dârü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 2002, X/32.

⁴⁷ Mizzî, Ebü'l-Haccac, Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibü'l-Kemal fî Esmâ'r-Rical*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, XI/402.

⁴⁸ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, X/32.

“Rivayetleri Buhârî'nin Sahih'i dışında Kütüb-i Sitte'de ve diğer birçok eserde yer almıştır. Zehebî'ye göre Buhârî, Tayâlisî'nin akranı pek çok âlimden hadis öğrendiği için onun rivayetlerine ihtiyaç duymamıştır.”⁵⁰

2.2.2. Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776): “Şu'be b. el-Haccâc, *DİA*'nın ilgili maddesinde “Tebeu't-tâbiîn neslinden muhaddis ve ricâl âlimi” olarak takdim edilmektedir.”⁵¹

“Hakem (b. Uteybe), Katade ve Amr b. Dinar, Hasan Basrî, Said Makburi, Muaviye b. Gurre, Muhammed b. Münkedir, Katade, Mansur, A'meş'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden A'meş, (Süfyan) es-Sevrî, İbn Mübarek, Yahya b. Said, Muhammed b. Cafer Muhammed b. İshak, Yezid b. Zürey', İbrahim b. Sa'd hadis rivayet etmişlerdir.”⁵²

“Ebû Bıstam künyeli Şube b. Haccac sika, me'mun, hüccet ve ashab-ı hadisten biridir.”⁵³

“Süfyan (es-Sevrî)nin Şube, hadiste 'Emiru'l-Mü'minin' dediği rivayet edilmiştir.”⁵⁴

“Abdurrahman b. Mehdi, 'Şube hadiste imamdır' demiştir. Yahya b. Said el-Kattan'ın (ö.198/812) 'Şu'be, ricali en iyi bilen hadisçilerdendi. Bab'lara göre yazılmış kitapları vardı. İbn Ebî Hatim (ö.327/938), Şu'be'nin sika olduğunu söylemiştir. Şâfiî, Şu'be olmasaydı Irak'ta hadis bilinmezdi demiştir. Irak'ta hıfz, sağlamlık, takva ve erdem konularında zamanın ileri gelenlerindendi. (Basra'da) muhaddisleri zayıf ve metruk olmaları yönlerinden ilk araştıran kişidir; bu konuda önderlik yaptı, sonrakiler ona uydu.”⁵⁵

“Kütüb-i Sitte'de yüzlerce rivayeti bulunmaktadır.”⁵⁶

2.2.3. A'meş = Süleyman b. Mihran (ö.148/765): A'meş, yani Ebû Muhammed künyeli Süleymân b. Mihrân el-Kûfî hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbiîn nesline mensup âlim⁵⁷ olarak takdim edilmektedir. A'meş lakabıyla bilinen “Süleyman b. Mihran kıraat, fıkıh ve hadiste âlimdi. Abdullah b. Mesud kıratını okurdu.”⁵⁸

⁴⁹ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, X/32; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâ'r-Rical*, XI/406, 408.

⁵⁰ Halit Özkan, Tayâlisî, *DİA*, Ankara, 2011, XL/189.

⁵¹ İbrahim Hatiboğlu, Şu'be b. el-Haccâc, *DİA*, Ankara, 2010, XXXIX/224.

⁵² Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Kitâbü'l-Küna ve'l-Esma*, thk. A. M. Ahmed el-Kaşkari, İmadetü'l-Bahsi'l-İlmi bi'l-Camiati'l-İslamiyye, Medine, 1984, I/154; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.; Kelabazî, Ebû Nasr, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî, *Ricalu Sahîhi'l-Buhari*, thk. Abdullah Leysi, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, I/354.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII/207.

⁵⁴ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, Ebû Abdillâh, *et-Tarihü'l-Kebîr*, Dairetü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, I-VIII, Haydarabat, t.y. IV/244; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I/126; IV/369.

⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I/11,126; I/127, IV/370; I/163, IV/370; I/127; VI/446.

⁵⁶ İbrahim Hatiboğlu, Şu'be b. el-Haccâc, XXXIX/225.

⁵⁷ Mucteba Uğur, A'meş, *DİA*, Ankara, 1991, III/52.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI/331.

İclî (ö.261/875), “Sikat’ta⁵⁹ zikretmiş, Kufe muhaddislerinden olduğunu kaydetmiş ve h. 149 yılında öldüğünü yazmıştır.” İbn Mencuye (ö.428/1036) Ricalu Sahihi Müslim⁶⁰de “İbrahim Nehaî’den rivayet ettiğini, kendisinden de Ebû Muaviye’nin rivayette bulunduğunu kaydetmiştir. Zehebî (ö.748/1348) ise İbrahim Nehaî’den rivayette bulunduğunu, Ebû Hanife, Evzaî gibi yaşlıları ve Ebû Muaviye’in kendisinden rivayette bulunduğunu kıraat ve hadisteki imamlığına rağmen tedlisle cerh edildiğini; “İbn Mesud hadislerini Ebû Muaviye’nin de A’meş hadislerini en iyi bilen de olduğu”⁶¹ belirtmiştir. Tedlis ile itham edilmesine rağmen rivayetleri Kütüb-i Sitte’de yer almış bir hadis âlimidir. Kendisinden Ebû Muaviye rivayet etmiştir. Bu tarikte sened muttasıl, raviler güvenilir olduğundan; hadis sahih gözükmektedir.

2.2.4. Mücahid b. Cebr (ö.103/721): Hz. Ömer’in hilafeti zamanında (H.21/642) Mekke’de doğmuştur. H.103/721 yılında yine Mekke’de ölmüştür. Birçok sahabeyi dinlemiştir.⁶² Buhârî’ye göre, İbn Abbas, İbn Ömer ve Hz. Ali bunlardandır. Kur’an’ı, İbn Abbas’a otuz kere okuduğunu söylemiştir.⁶³ Daha çok tefsir alanında meşhurdur. Yahya b. Main’e göre, İbn Abbas’ı dinlemiş, kendisinden Süfyan el-Sevrî rivayette bulunmuştur.⁶⁴ İbn Ebî Hâtim (ö.327/938) Yahya b. Main’in ‘sika’ dediğini rivayet ettiği gibi kendisi de ‘sika’ olarak değerlendirmiştir.⁶⁵ İbn Hibban, es-Sikât’ında zikretmiştir.

Yukarıdaki senedin ricalini, sıhhat açısından yeterli gördüğümüzden ve makale boyutunu gözettiğimizden, yeni bir müellifin ricalini incelemeyecek; bu sözleri kimlerin söylediğini irdeleyeceğiz.

3. Kim/Ler Buyurdu⁶⁶/ Söyledi?

Hadis Usûlü kitaplarına baktığımızda hadisler metin bakımından yani sözün ‘Kaynağı Açısından’ kudsî, merfû’, mevkûf ve maktû olarak kısımlara ayrılmaktadır.⁶⁷ ‘Muhabirliğin 5 anahtarından biri olan bu soru ‘Kimler olaya karıştı?’⁶⁸ diye sorulmaktadır. Burada hadisi Hz. Peygamber’den duyan kişi yani sahâbî devreye girmektedir. Hadis,

⁵⁹ İclî, Ebû'l-Hasan, Ahmed b. Abdullah b. Salih, *Tarihü's-Sikat*, Dârü'l-Bâz, 1984, s. 434.

⁶⁰ İbn Mencuye, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahanî, *Ricalu Sahihi Müslim*, thk. Abdullah Leysi, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1987, I/265.

⁶¹ Zehebî, Ebû Abdullah, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, VI/227-228; VI/226; VI/233; Bkz. Uğur, A'meş, III/54.

⁶² İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-Sikat*, Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad, 1973, V/419.

⁶³ Buhârî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, VII/411.

⁶⁴ İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ, Yahyâ b. Ma'în b. Avn el Bağdadî, *Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbuhü't-Tarih*, thk. A. Muhammed Nurseyf, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslami, Mekke 1979, III/528.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII/319.

⁶⁶ Öncelikle ‘Kim Söyledi?’ sorusunu Allah ve Elçisi konu olunca ‘Buyurdu’ şeklinde; sahâbe ve tabiûn olunca ‘Söyledi’ olarak farklı tercüme, geleneğimize uygun düşmektedir.

⁶⁷ Nureddin İtr, *Menhecü'n-Nakd*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1985, s. 321-326; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 131-148.

⁶⁸ A. Rıdvan Bülbül, *Yazılı Anlatım ve Yazı Türleri*, Ankara, 2000, s. 62; Cristopher Browne, *Gazetecinin El Kitabı*, çev. Öykü Coşkun, Ankara, 2001, s. 117.

sözün sahibinin Hz. Peygamber olması durumunda ‘merfû’, sahâbî olunca ‘mevkûf’ ve tâbiûn olması durumunda da ‘maktû’ olmaktadır. Bilginin kaynağı açısından maktû’ denilen tabiun sözünün delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı ayrı bir konudur. Nitekim Ebû Hanife’nin (ö.150/767) meşhur “فهم رجال ونحن رجال”⁶⁹ sözü, tabiûn kavlinin hükmüyle ilgilidir. Ebû Hanife’nin yukarıda tabiûn kuşağını kastederek söylediği “onlar nasıl bu zamanın adamıysa, biz de bu devrin insanıyız” derken haklı olabilir. Çünkü kendisi Tebeu’t-tabiîn kuşağındandır. Sonraki asırlarda yaşayanlar aynı cümleyi bu anlamda kullanamazlar.

Burada Abdullah b. Ömer gibi Nebi’nin (s.a.s) izine basarak yürüyecek şekilde sünnetine düşkün olan bir insanın karşılaştığı duruma verdiği tepkinin sertliği, normal karşılanmalıdır. “Ben Allah’ın Elçisinden hadis rivayet ediyorum; sen böyle konuşuyorsun!” ifadesi, tabiûn durumunda olan oğullarının düşüncesinin sünnete uygun olmadığını açıkça göstermektedir. Öyleyse tabiûn sözünün maktû’ hadis sayılmasının anlamı nedir? Nitekim bu hâdise “bir taşla iki kuş vurmak” mantığıyla, çağdaş bir hadis usulü eserinde merfu’, mevkûf ve maktû’ hadise misal verilmiştir.⁷⁰ Bu hâdise ‘sözün kaynağını belli etme noktası’ndan ele alındığında bir sorun gözükmemektedir. Ancak biz, sadece bu sözün hadis/sünnete karşı çıkma olduğu net olduğu için, hadis olma noktasında epistemolojik bir değeri olmadığını düşünüyoruz. Bu haber, yukarıda da görüldüğü üzere, Abdullah b. Ömer’den gelmektedir. Bu hadisin ibn Ömer’in oğullarıyla ilişkisi olmadan ise “muttefekun aleyh” olarak rivayeti yukarıda geçmişti. Biz, İbn Ömer’in oğullarıyla diyalogunu esas alan rivayeti incelerken ‘kuşaklar arası çatışma’ açısından hâdiseyi kayda değer buluyoruz.

İlgili rivayetleri tarihî seyir içinde incelediğimizde, Ebû Yusuf rivayetinde Abdullah b. Ömer’e (فَقَالَ رَجُلٌ لِابْنِ عُمَرَ) “adamın biri” karşı çıkmıştı. Burada adamın kimliği değil de, ne yaptığı vurgulanmıştı. İlk merfu’ rivayette ise bu kişinin ‘İbn Ömer’in oğlu’ olduğu belirtilmişti. Ancak hangi oğlu olduğu konusu başka rivayetlerde geçmektedir. Bu yüzden biz, ‘Kim söyledi?’ sorusu kapsamında rivayetleri ‘söyleyene göre’ gruplandırarak, birleşik bir metin oluşturacağız.

Başlangıçtan H. 3. asrın sonuna kadar, ‘oğlu veya oğullarından biri’ denilen rivayetler şu şekildedir:

⁶⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî, *el-İhkam fî usulî’l-ahkâm*, thk. A. Muhammed Şakir, Daru’l-âfaki’l-cedide, [t.y.], IV/188; Beyhakî, Ebû Bekr, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali; *el-Medhal ile’s-Süneni’l-kübra*, thk. M. Ziyaurrahman A’zamî, Dârü’l-Hulefa li’l-Kitâbi’l-İslamiyye, Kuveyt, [t.y.] s. 203; Sibt İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Muzaffer, Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, *İsarü’l-insaffi asari’l-hilaf*, thk. Nasır Ali Nasır Halifi, Dârü’s-Selam, Kahire, 1987, s.135; ZehEbî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VI/401.

⁷⁰ Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 36.

3.1. Abdullah'ın Oğulları: Abdullah b. Ömer, birkaç hanımı ve 'birçok oğlu olan'⁷¹ bir sahabidir. Rivayetlere genel olarak baktığımızda, Abdullah'ın bazı oğulları bu konuda babalarına karşı çıkmaktadır. Ebû Davud et-Tayâlisî (ö.204/819) sonrası ulaşabildiğimiz ilk metin Abdurrezzak'a (ö.211/827) aittir:

«أَدْعُوا لِلنِّسَاءِ بِاللَّيْلِ إِلَى الْمَسْجِدِ» (لَا تَمْنَعُوا النِّسَاءَ مِنَ الْخُرُوجِ)⁷² قَالَ (له ابن لعبد الله بن عمر) 73 إِيْنُهُ: وَاللَّهِ لَا نَأْدُنُ لَهُنَّ (لَا نَدْعُهُنَّ يَخْرُجْنَ)⁷⁴ فَيَتَّخِذْنَ ذَلِكَ دَعْلًا (لِحَاجَتِهِنَّ قَالَ فَاَنْتَهَرَهُ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَفْ لَكَ 75) (قَالَ فَرَبْرَهُ ابْنُ عُمَرَ 76) قَالَ: فَعَلَّ اللَّهُ بِكَ، تَسْمَعُنِي (قَالَ: فَسَبَّهُ وَعَضِبَ) 77 أَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) ، وَتَقُولُ أَنْتَ لَا 78 (لَا أَفْعَلُ 79) (لَا نَدْعُهُنَّ)⁸⁰ (لَا نَدْعُهُنَّ)⁸¹

(قَالَ لَيْثٌ فِي حَدِيثٍ) (وَلَكِنْ 82 لِيَخْرُجْنَ تَفْلَاتٍ) عَلَيْهِنَّ خُلُقَانٌ شَعْنَاتٍ بَعِيْرَ دُهْنٍ)⁸³

Altı çizili olarak verdiğimiz Abdurrezzak metninde lafız farkları (parantez içi) verilmiş olup, Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Müslim (ö.261/874), Ebû Davud (ö.275/889) ve Tirmizi'ye (ö.279/892) aittir.

Abdullah b. Ömer, "Camiye gitmek için izin istediklerinde hanımlara engel olmayınız" deyince oğlu "Vallahi, gitmelerine izin vermeyeceğiz; bunu kötüye kullanırlar!" dedi. Baba Abdullah "üffff beee!" diyerek oğlunu azarladı. "Allah müstehakkını versin!" diyerek ona kızdı: Ben sana "Allah Elçisi buyurdu" diyorum; sen ise 'Hayır! Bırakmayacağız!' diyorsun!"

Abdurrezzak rivayetinde ravi Leys'ten (ö.138/755 veya 148/765) gelen "koku sürünmeden, üzerinde eski elbise olmak" kaydı bulunmaktadır.

Hadis öğretim/öğrenim metodlarından "sema ve kırae" sırasında hadis yorumları yapıldığı⁸⁴ bilinmektedir. Burada ravi Leys'in "Fakat koku sürünmeden çıksınlar; üzerlerinde kokusuz olarak" kaydı Abdurrezzak ve İbn Hanbel'in bir rivayetinde geçmektedir. Daha sonra bu ifade Serrac (313/925)⁸⁵, Ebû Avane (ö.316/928)⁸⁶ ve İbn

⁷¹ Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Esmaü'l-müheme fi'l-enbai'l-muhkeme*, thk. İzzeddin Ali Seyyid, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1997, s. 34.

⁷² Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/145, 127.

⁷⁴ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/127.

⁷⁶ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁷⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 52 (1/382).

⁷⁸ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III/147; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/49.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/127.

⁸⁰ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁸¹ Tirmizî, *es-Sünen*, Sefer 48 (II/459).

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/145.

⁸³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III/147.

⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/262; Yücel, *Hadis Usulü*, s. 76.

⁸⁵ Serrac, *Hadisü's-Serrac*, II/65.

⁸⁶ Ebû Avane, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferayini, *Müstahrecu Ebî Avane*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, 1/395, 396.

Hibban'da (ö.354/965)⁸⁷ benzer lafızlarla tekrarlanmaktadır. Biz bu yorumların sonradan hadisleştiğini düşünüyoruz.

Abdullah b. Ömer'in rivayetlerde adı geçen oğulları "Salim, Bilal ve Vâkîd" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan hangisi olduğu konusunda rivayetler değişmektedir. Konu hadis edebiyatında tartışılmıştır. İbn Hacer (ö.852/1448): "Buhârî bu hadisi, İbn Ömer'in oğullarıyla münakaşa konusu olmaksızın; sanırım bu isim karışıklığından dolayı kısaca rivayet etmiştir"⁸⁸ diye yorumlar.

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) Müsned'inde⁸⁹ geçen bir rivayette "Salim veya oğullarından biri" kaydı geçtiğinden; rivayet tamamen devre dışı değildir. Ancak biz bu diyalogda Salim'i "Kim söyledi?" sorusunun muhatabı olarak ele almayacağız. Salim b. Abdulah b. Ömer (ö.106/725), huyu suyu babasına çok benzeyen biri olarak anlatılmaktadır. Bu hâdisenin şahidi ve ravisidir. Bu hadisi rivayeti sırasında da kardeşi Bilal'e işaret etmektedir.

3.2. Bilâl: Müslim'de (ö.261/874) 'Salim' tarafından rivayet edilen bir hadiste, baba İbn Ömer'in fikrine karşı çıkan oğulun 'Bilal' olduğu şu sened zinciriyle rivayet edilmektedir: "Harmele b. Yahya> İbn Vehb> Yunus> İbn Şihab> Salim> İbn Ömer> Nebi (s.a.s.)"⁹⁰

Ahmed b. Hanbel'de (ö.241/855) ise Bilal rivayet zincirinde bulunmaktadır. Bu iki rivayet birleştiren, altı çizili metin Müslim'e ait olmak kaydıyla, şöyle bir metin ortaya çıkmaktadır:

«لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ (النِّسَاءُ حُطُوطُهُنَّ مِنَ الْمَسَاجِدِ) 91 إِذَا اسْتَأْذَنْتَكُمْ (إِلَيْهَا) 92 قَالَ: فَقَالَ بِلَالُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: وَاللَّهِ لَنَمْنَعُهُنَّ، قَالَ: فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ: فَسَبَّهُ سَبًّا سَبًّا مَا سَمِعْتُهُ سَبَّهُ مِثْلَهُ قَطُّ وَقَالَ: أَخْبِرْكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص (أَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ) 93 وَتَقُولُ: وَاللَّهِ لَنَمْنَعُهُنَّ» 94

Nebi (s.a.s.): "Geceleri hanımların mescidlere gitmek için izin istediklerinde, (mescidlerden istifade etmelerine) engel olmayınız" buyurdu deyince oğlu Bilal, "Vallahi, onlara engel olacağız" dedi. İbn Ömer ona yönelerek- daha önce hiç duymadığım bir şekilde- çok kötü azarladı. "Ben Allah'ın Elçisinden hadis rivayet ediyorum; sen Vallahi, onlara engel olacağız!" diyorsun!

Bilal'in konuşmasında göze çarpan, "فَيَتَّخِذْنَ ذَلِكَ دَعْلًا" = kötüye kullanırlar! (istismar ederler)" gerekçesinin bulunmayışıdır.

⁸⁷ İbn Hibban, Muhammed, *Sahîhu İbn-i Hibban el-Müsnedu's Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Enva'*, thk. M. Ali Sönmez-H. Aydemir, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2012, II/202.

⁸⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, II/349.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/43.

⁹⁰ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/90.

⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/90.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/90.

⁹⁴ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

Daha sonra, bu kişinin Bilal olduğu rivayetleri Serrac (313/925)⁹⁵ ve Ebû Avâne'de (ö.316/928)⁹⁶ tekrarlanmaktadır. Hatta Taberânî (ö.360/971) ve İbn Abdilber (ö.463/1071) gibi daha geç rivayetlerde Bilal, liberal bir davranış sergilemektedir. Kendisinden gelen rivayette: “Ben ailemi engelleyeceğim; dileyen serbest bıraksın”⁹⁷ demek suretiyle, engellenenin şahsından kaynaklanan bir şey olduğu fikrini akla getirmektedir. Fakat İbn Abdilber bu ifadeyi “Sünnetin Fazileti ve Ümmetin âlimlerinin Nebi'nin hadisine karşı bir görüş belirtmesi” başlığı altında ele alır. Yani ona göre yine de burada hadis/sünnete karşı çıkış vardır. Nitekim İbn Hacer (ö.852/1448) de babanın oğluna bu denli kızmış olmasını “İşin sırrı, Bilâl'in hadise, kendi görüşüyle karşı çıkmış olmasıdır”⁹⁸ diye açıklar.

“Bilal, Abdullah'ın oğludur; annesi cariyedir.”⁹⁹ İclî, “Medine'li bir tabîî olup, sikadır” demiştir.¹⁰⁰ Buhârî, babasından, “Kadınları, mescidini imkânlarından mahrum etmeyiniz” hadisini rivayet etmiştir.¹⁰¹ Ebû Zür'a, sika demiştir.¹⁰²

İbn Ömer, “oğlu Salim'in ismini koyarken Ebû Huzeyfe'nin mevlası Salim'in adını, Vâkîd'in adını koyarken de Vâkîd b. Abdullah'ın adını esas aldığı”¹⁰³ söylemiştir. Salim ve Vâkîd isimlerini koyarken bazı kişilerin ismini gözettiği hesaba katılırsa, Bilal ismini de Bilal-i Habeşî'yi (ö.20/641) düşünerek koyduğu söylenebilir.

İbn Abdilber (ö.463/1071), karşı çıkan oğulun Bilal olduğunu bizzat Bilal'in ağzından rivayet eder.¹⁰⁴

Hatîb el-Bağdadî (ö.463/1071) “Abdullah b. Ömer'in birçok oğlu vardı. Bu hadiste hâdiseye sebep olan Bilal'dir. Kanıtı da Salim'den (ö.106/725) gelen rivayettir”¹⁰⁵ der.

İbn Hacer ise, “Bu hadisenin içindeki kişilere bakınca, Bilal kendi rivayeti ve kardeşi Salim'in 'Bilal' deyişine bakılırsa, karşı çıkanın Bilal olduğunu tercih etmek gerekir.”¹⁰⁶

⁹⁵ Serrac, *Hadisü's-Serrac*, II/67.

⁹⁶ Ebû Avane, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferayini, *Müstahrecu Ebî Avane*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, 1/395.

⁹⁷ Taberânî, *Mucemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdulmecid es-Silefî, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, 1994, XII/326; İbn Abdilber, Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih*, thk. Ebû'l-Eşbal ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm, 1994, II/1208.

⁹⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, II/348.

⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/157.

¹⁰⁰ İclî, *Tarihü's-sikat*, s. 87.

¹⁰¹ Buhârî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, II/107.

¹⁰² Mizzî, *Tehzibü'l-Kemal fî Esmâ'ir-Rical*, IV/296.

¹⁰³ Abdilber, Ebû Ömer, Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, Nemerî, *et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-meani ve'l-esanid*; thk. Mustafa b. Ahmed Alevi-M. AbdülkEbîr Bekri, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, Magrib, 1387, IX/208.

¹⁰⁴ İbn Abdilber, Ebû Ömer, Cemaleddin, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi [ve ma yenbagi fî rivayetihi ve hamlihi]*, thk. Ebû'l-Eşbal ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm, 1994, II/1208.

¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdadî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbai'l-muhkeme*, s. 34.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, II/348.

Biz de Bilal olduğuna inanmakla birlikte hadisenin Vâkıd'la da gerçekleşmiş olabileceğini düşünüyoruz.

3.3. Vâkıd: Vâkıd'la ilgili haber, H. III. yüzyıl sonuna kadar esas aldığımız eserlerden sadece Müslim'de geçmektedir:

«انذنوا للنساء بالليل إلى المسجد» قَالَ ابْنُ لَه: يُقَالُ لَهُ وَاقِدٌ: إِذْنٌ يَتَّخِذُهُ دَعْلًا. قَالَ: فَضَرَبَ فِي صَدْرِهِ وَقَالَ: أُحَدِّثُكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَقُولُ: لَا¹⁰⁷

Nebi (s.a.s.): “Geceleri hanımların mescidlere gitmek için izin istediklerinde, engel olmayınız” buyurdu deyince Vâkıd denilen oğlu “ O zaman verilen izni kötüye kullanırlar ” dedi. İbn Ömer göğsüne (şaplak) vurarak: ‘Ben Allah’ın Elçisinden hadis rivayet ediyorum; sen hayır!’ diyorsun!’ dedi.”

Burada gerekçe olarak verilen iznin istismar edileceğinin ileri sürüldüğünü görüyoruz. Bu ise hâdisenin farklı olduğunu gösterebilir.

Vâkıd, Abdullah’ın oğludur; annesi Safiye’dir. Abdullah adlı bir oğlu vardır. Babasından önce, ihramlıyken ölmüştü; kefenini babası biçmiş, cenazesini kaldırmıştır.¹⁰⁸

İbn Ömer’in, oğlunun adını koyarken Vâkıd b. Abdullah el-Yerbû’ünin adını koyduğunu söylemiştik.

H. Ömer’in hilafeti döneminde evlenmiştir.¹⁰⁹ Ölüm yılı konusunda kaynaklar susmaktadır. Abdullah b. Ömer’in bir haccı sırasında olunca, geniş bir zaman dilimini içine almaktadır.

“Vâkıd adı rivayette geçtiğine göre, Bilal ve Vâkıd’ın her ikisinin de karşı çıkmış olmaları ve hadisenin iki ayrı ortamda gerçekleştiğini düşünmek mümkündür. Çünkü İbn Ömer’in karşılık vermesi de her bir olayda farklıdır. Mesela Müslim rivayetinde “hiç görülmediği bir şekilde kızıp azarladı” geçmektedir. Taberânî rivayetinde bu kızgınlığın, üç kere “Allah müstahakkımı versin! “Öfff!” deyip ve göğsünden iterek¹¹⁰ gerçekleştiği rivayet edilmektedir.

Sonuçta, “adamın biri, oğullarından biri, Bilal veya Vâkıd”; bu rivayetin oluşturduğu fikre itiraz etmektedir. Sünnete düşkün olan İbn Ömer de buna tepki vermektedir. Burada asıl olan, Nebi (s.a.s.) öldüğünde genç sahabe olan İbn Ömer daha hayatta iken bu rivayete karşı çıkacak ölçüde bir düşünce değişikliğinin meydana gelmiş olmasıdır.

¹⁰⁷ Müslim, *Sahih*, (Salât 135) 1/327.

¹⁰⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, V/157.

¹⁰⁹ Şevkanî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *Neylü’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbar*, thk. İsamuddin es-Sababatî, Daru’l-Hadis, Mısır, 1993, IV/51.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, II/348.

4. Nerede Ve Ne Zaman Söyledi?

“Ne buyurdu/söyledi?” sorularının da yukarıda oluşturduğumuz ‘birleşik metin’de cevaplandığını gördük. Ancak ‘nerede ve zaman?’ sorularının da cevaplanması olarak kabul edersek, olaylar Medine’de meydana gelmiştir. Çünkü İbn Ömer ve oğulları Medine’de oturmaktadırlar. Ancak asıl soru ‘Ne zaman söyledi?’ olmalıdır. Çünkü Medine gibi hicret yurdu, İslam’ın geleneklerini oluşturmasında asıl mekân, Hz. Peygamber gözetiminde yetişen sahabenin yaşayıp çoluk çocuğa karıştığı bir yerde, böyle bir değişikliğin gerçekleşmesi ‘değişmeyen tek şeyin değişmek olduğu’nu ortaya koymaktadır.

‘Ne zaman söyledi?’ sorusunu cevabı, ulaşabildiğimiz rivayetlerde bulunmamakta; Ahmed b. Hanbel’den (ö.241/855) gelen başka bir rivayette bir ipucu bulunmaktadır:

عن عبد الله بن عمر أن النبي ص قال : لا يمتنع رجل أهله أن يأتوا المساجد فقال بن لعبد الله بن عمر فإنا نمنعهم قال عبد الله أحدثك عن رسول الله ص وتقول هذا قال فما كلمة عبد الله حتى مات.¹¹¹

Burada “Abdullah, ölene kadar konuşmadı” cümlesi, diğer rivayetlerde geçmemektedir. Bütün rivayetler Mücahid kanalıyla gelmektedir. Bu rivayet, Mücahid’den rivayet edenlerden İbn Ebî Necih’ten geldiğine göre, ilk bakışta onun kanaati olarak gözükmemektedir. İbn Hacer (ö.852/1448) “Haber doğruysa, bu olaydan kısa bir süre sonra oğullarından birinin öldüğü düşünülebilir”¹¹² demektedir. Bu durumda karşı çıkan oğlunun Vâkıd olması veya kısa bir süre sonra İbn Ömer’in ölmüş olması ihtimalleri devreye girmektedir. Çünkü küs olmak/kalmak, eşlerini namaza göndermekten daha ağır bir sorumluluk gerektirmektedir.

Vâkıd, daha babası hayatta iken öldüğüne göre, hâdisenin Muaviye (ö.60/680) döneminde gerçekleştiği düşünülebilir.

Ölenin İbn Ömer olduğunu düşündüğümüzde (ö.73/692) Yezid devrine de sarkabilir.

Yukarıda ravi olarak bilgi verdiğimiz Mücahid b. Cebr (ö.103/721) de hâdisenin şahidi olarak geçmektedir. Ancak onun ölüm tarihi geç olup, hangi tarihte duyduğu konusunda da bir ipucu bulunmamaktadır.

Abdullah, sahabenin küçüklerinden olan ama 70 yılı aşkın bir ömür yaşayarak her iki devri de gören biridir. Nebi (s.a.s.) sonrası meydana gelen, adına ‘fitne’ denilen hâdiseleri görmüş; değişimlere tanık olmuştur. Şüphesiz kadınların mescide gönderilmemesi konusu, haram ölçeğinde bir iş değildir. Ancak kendi çocukları bile Yüce Allah Elçisi’nin (s.a.s.) önünü açmak istediği ‘kadın-cami ilişkisi’nde olumsuz tavır sergilemişlerdir.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/36.

¹¹² İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, II/349.

5. Neden/ Niçin/ Niye Buyurdu/Söyledi?

Hadis Usulünde ‘sebebu vurud’ başlı başına bir ilim çeşitidir. Biz bu makalede, “Kadınlarınızın geceleyin camiye gitmelerine izin verin” hadisinin Yüce Allah Elçisi (s.a.s.) tarafından buyurulması üzerinde durmuyor; hadisin sahabî dönemi rivayet safhasını inceliyoruz. Sahâbî’nin bir hadisi hangi hâdiseye bağlı olarak rivâyet etmesi ‘Niçin?/Neden?’ sorusu kapsamına girer.

Bu konuya değinen Ebû Şehbe (ö.1982) der ki: “İşin doğrusu, sebab-i vurûd, Nebî’nin (s) hadisi söylemesine neden olan şeydir. Daha sonra sahâbînin herhangi bir münasebetle bu hadisi bir şeye delil getirmek için rivâyet etmesi, sebab-i vurûd sayılmaz. Buna sebebu zikr denilir. Mesela, sahâbînin (r.a.) bu hadisi söylemesinin sebebi deriz.”¹¹³ Bu yüzden hadisin sahabe döneminde rivayetini hadisin rivayet edilme sebebi olarak ele alacağız. Alt-başlığımız bu çerçevede atılmış olacaktır.

5.1. Hadisin Sebebu Zikri

Yukarıda Abdullah b. Ömer’in herhangi biriyle veya adı geçen oğullarıyla diyalogunu inceledik. Hâdis ilk ve tek gibi gözükse de öyle değildir. Aynı hâdis, yine tabiûn kuşağından İbn Sirîn’e(ö.110/728) mal edilir. İbn Sirîn adamın birine bir hadis rivayet eder. Adam ‘falan şöyle diyor, filan böyle diyor’ diye görüş beyan edince, “Ben sana Nebî’den (s.a.s.) hadis rivayet ediyorum; sen ise ‘falan şöyle diyor, filan böyle diyor’ diyorsun. Seninle asla konuşmayacağım”¹¹⁴ diyerek tavır koyar.

Esasen biz Abdullah’ın bu sözü laf olsun diye söylediğini düşünmüyoruz. Sebepsiz yaprak kıpırdamadığı gibi, bir söz de durup dururken söylenmez. İbn Ömer’i bu sözü söylemeye; hatırlatma yapmaya veya uyarmaya sevk eden, arka planda bir şey olmalıdır. Bu da yeni kuşakların hanımlarını mescide gönderme konusunda istekli olmamaları olabilir. Neticede İbn Ömer, bir hatırlatma yapmak zorunda kalmıştır. Bize göre bu isteksizlik, hâdisenin arka-planıdır. Abdullah’ın birilerini -oğulları da olsa- uyarma ihtiyacı hissettiği ve bu sözü sarf ettiğini düşünüyoruz. Bu durum ise, genelde yeni nesillerin özelde gelinlerinin kocaları tarafından camiye gitmelerine sıcak bakılmaması olabilir.

5.2.2. Hadis İmamlarının Bu Rivâyete ‘Fıkhu’l-Hadîs’ Açısından Yaklaşımları

Ale’l-ebvâb türünde yazılmış eserlerde hangi kitab ve babda, bir konuda ele alınış şekillerini önemsemekte, bu yerleştirme işini ‘yorum’ kabul etmekteyiz. Ancak bu kitaplarda “İdeolojik Okumalar da bulunmaktadır. Sünen ve Cami türü eserlerden kimisinin mukaddimelerinde, kimisinin de çeşitli bölüm veya bablarında, hem fakîhlere,

¹¹³ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi Ulûmi ve Mustalahi’l-Hadîs*, Cidde, 1983, s. 468; Konuyu bir hadis ölçeğinde inceleyen bir makale için bkz. Mustafa Işık, Sebebu Zikri’l-Hadîs Bağlamında “Men Kezebe Aleyye” Örneği, *Kayseri İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014 / 1, sayı: 18, s. 7-32.

¹¹⁴ Darimî, Ebû Abdillâh b. Abdirrahman et-Temimî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınevi, İstanbul, 1992, I/97.

hem de kelamî fırkalara ya bab başlıklarıyla, ya da naklettikleri rivâyetlerle tepkiler dile getirilmiştir. Darimî, Muslim ve İbn Mâce'nin Mukaddimleri ile Kütüb-i Sitte'de görülen İman, Sünne, Tevhid, İ'tisam, İlim, Hıyel, Kader vb. bölümlerde bir taraftan hadisçilerin kendi görüşlerini ifade eden rivâyetler yer alırken diğer taraftan hasımların görüşlerinin yanlışlığı ortaya konulmuştur. Re'y aleyhinde varid olan haberler ile fırkalarla ilgili birçok rivâyet böyledir. Hadisler, Ehl-i Hadisin elinde adeta silah olarak kullanılabilmiştir. Bu anlamda bir hadisleşmeden bahsetmek mümkündür¹¹⁵ denilmektedir. Bu durumda, ilgili haberin konu başlıklarında nasıl kullanıldığına bakalım:

Yukarıda görüldüğü üzere, Abdurezzâk'ın Musannef'inde, Müslim'in Sahih'inde ve Tirmizî'nin Sünen'inde bulunmaktadır. Ebû Davud'un ise Namaz kitabı'nın 'kadınların cemaate katılması' babında¹¹⁶ geçmektedir. Yani bu kaynaklarda hâdis, hadis/sünnete karşı çıkış olarak incelenmemiştir. Ancak bazı eserlerde 'hadis/sünnete saygı duyma ve karşı tavır alma' konularında değerlendirilmiştir. Mesela, Darimî'nin (ö.255/868) es-Sünen'inde, (بَابُ تَعْجِيلِ عُقُوبَةِ مَنْ بَلَغَهُ عَنِ النَّبِيِّ صَ حَدِيثٌ فَلَمْ يُعَظِّمَهُ وَلَمْ يُوقِرْهُ) = Nebi'den (s.a.s.) kendisine hadis ulaşan kimsenin, hadise saygı göstermemesi halinde; hemen cezalandırılması¹¹⁷ konusunda geçmektedir.

İbn Mâce'nin Sünen'inde, (بَابُ تَعْظِيمِ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَ وَالتَّغْلِيظِ عَلَى مَنْ غَارَضَهُ) = "Allah Elçisi'nin (s.a.s) hadisine saygı ve ona karşı çıkana sert davranma"¹¹⁸ konusunda zikredilmiştir.

Beyhakî (ö.458/1065) Şuabu'l-İman'ında, (تعظيم النبي ص واجلاله وتوقيره) = "Nebi'ye (s.a.s.) saygı ve onu yüceltip ululama"¹¹⁹ konusunda ele alınmıştır.

İbn Abdilber'in (ö.463/1071), Câmiu beyânî'l-ilm'inde (بَابُ فَضْلِ السُّنَّةِ وَمُبَايَنَاتِهَا لِلسَّائِرِ أَقْوَالِ) (عُلَمَاءِ الْأُمَّةِ) = "Sünnetin Fazileti ve Ümmetin öteki âlimlerinin bu sözlere karşı çıkması"¹²⁰ babında değerlendirilmiştir. İbn Abdilber'in vurgusu, Sahabe, Tabiûn vb. kuşaklardan âlim kimselerin, Nebi'nin (s.a.s.) görüşüne rağmen görüş ileri sürmelerini belirtmektedir.

İlgili başlıklara baktığımızda bu hadiste geçen hâdisenin 'hadis/sünnete karşı tavır alma' vurgusu bulunmaktadır. Şüphesiz bu, ilk tavır alma haberi bu değildir. Sahabe döneminde bu çeşit karşı çıkışlar bulunmaktadır. Özellikle bu andığımız konu başlıklarında benzer haberler bulunmaktadır.

Dârimî'nin Mukaddimesi'nde aynı hâdisenin, tabiûn kuşağından İbn Sirîn'e (ö.110/728) mal edildiğini söylemiştik. Ancak Abdullah b. Ömer gibi hadis/sünnete

¹¹⁵ Bünyamin Erul, 'Hadislerin Anlaşılması Meselesi'= (İslam Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri), DİA, Ankara, 2004, s.105, 109.

¹¹⁶ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, (Salât 52), 1/382.

¹¹⁷ Darimî, Ebû Abdillâh b. Abdirrahman et-Temimî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, 1/96, 97.

¹¹⁸ İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, (Mukaddime 2)1/6, 8.

¹¹⁹ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, thk. A. Abdulhamid Hamid, Mektebetü'r-Rüşd, I-XIV, Riyad, 2003, 3/113;

¹²⁰ İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm*, II/1208.

düşkün birinin bu tavrı başkalarından değil de oğullarından görmüş olması konuyu daha önemli hale getirmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu hâdise Medine’de meydana gelmekle birlikte hangi tarihte olduğu belli değildir. Hz. Ömer’in ölümünden sonra ve Abdullah’ın ölümünden önceki bir zaman diliminde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu da ‘bir nesil/kuşak’ demektir. Bu nesil tabiûn kuşağıdır.

Hadis Usûlü’nde Tabiûn kuşağının sözlerinin (maktû) hadis sayılması, sahabeden duydukları sözleri, gördükleri davranışları aktarmaları yani ‘kültür taşıyıcı’ olmalarından kaynaklanmaktadır. Yoksa yaşadıkları çağın algısı olarak oluşan kendi düşünceleri değildir. Burada sahabî baba ile oğul tâbiûnun çelişen fikir ve davranışları bize göre, maktû hadis kavramına girmemelidir. Çünkü oğullar, rivayete ters düşen ve kendi kuşaklarının algısı olan bir fikri savunmaktadırlar.

Hz. Osman’ın ölümünden sonra dillendirilen ‘fitne’ kavramıyla toplumda büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Hz. Ali ve Hz. Aişe’nin taraflığında meydana gelen çatışmalar, Hz. Ali-Muaviye çatışması ve toplumda bunların ortaya çıkardığı çalkantılardan herkes etkilenmiştir. Abdullah b. Ömer’le (ö.73/692) oğulları arasında meydana gelen kuşak çatışması; yeni kuşağın kendi düşüncelerine göre hareket etmeleri bunun somut örneği sayılmalıdır. Nitekim yukarıda İbn Ömer’den zikrettiğimiz “Biz Nebi (s.a.s.) zamanında, hakkımızda vahiy inmesinden korktuğumuz için, kadınlar hakkında ileri-geri konuşmaktan çekinirdik. Nebi (s.a.s.) ölünce biz de kadınlar gibi çok ve de rahat konuşmaya başladık” sözü bu değişimin sahabe kuşağındaki ayak sesleridir.

“Karizma terimi sosyolojiye Weber (ö.1920) tarafından dahil edilmiştir.” “Karizma kavramı bizi, bütün din önderlerinde, kurucularında ve peygamberlerde mevcut olduğuna inanıldığı için ilgilendirmektedir. Bunların içinde ilahi varlıkla ilişkisi sadedinde müstesna bir yeri olan peygamberler, Weber’in işaret ettiği gibi, şahsında karizmayı toplayan ve kullanan insanlardır. Ayrıca peygamberlerin, diğer dini otorite tipleri arasında müstesna bir yeri vardır. Şu halde bir peygamberin karakteristik özelliği, onun bir karizmaya sahip olmasıdır. Karizma, ilahi varlıkla (Tanrı’yla) aniden gerçekleşen bir yakınlığı içerir.”¹²¹ İşte bu yakınlık Nebîlik ya da Elçilik, tek kelimeyle Peygamberlik olup, karakteristik özellikleri bellidir.

Übeyy b. Ka’b (ö.19/640)“Rasûlullah (s.a.s.) ile beraber iken yüzümüz tek yöne bakıyordu. Ölünce, şuraya buraya bakar olduk” dediğinde Nebi’nin (s.a.s.) ölümü üzerinden henüz 10 yıl geçmiştir. Bu durum, sahabenin Yüce Allah Elçisi’nin (s.a.s.) huzurundayken taşıdığı duyguları huzurdan ayrılınca kaybetmesinden ayrı bir şeydir.

¹²¹ Akyüz, Niyazi-Çapcıoğlu, İhsan, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Ankara, 2011, s. 230, 234.

“İslam’ın kadınlara verdiği hakların Hz. Peygamber’den sonraki dönemlerde kesintiye uğradığı genellikle kabul edilen bir husustur. Hz. Ömer’in oğlu Abdullah’ın ‘Biz Hz. Muhammed döneminde hakkımızda ayet iner endişesiyle kadınlarımıza bir şey diyemez olmuştuk. Onun vefatından sonra kendimizi daha serbest hissetmeye başladık’ sözü, bunun belirgin bir kanıtı sayılabilir.

Hız. Aişe’nin (ö.58/680) “Rasulullah, kadınların kendisinden sonra neler çıkardıklarını görseydi, İsrailoğullarının kadınları engelledikleri gibi, onların mescidlere çıkmalarını engellerdi” sözü, kadınlar cihetinde meydana gelen değişimin hangi düzeyde olduğunu göstermektedir.

Ebû Said Hudrî’nin (ö.74/693) “Allah Elçisi’ni gömüp, kabrinin toprağından elimizi çeker çekmez gönüllerimizdeki düşünceler değişti” sözü, toplumda meydana gelen değişikliğin habercisi sayılabilir.

“Karizmatik liderin ölümünden sonra dinî grubun seyri” şöyle anlatılır: “Din kurucusunun ya da ilahi mesajın aracısının ölümü bu grupların hayatında bir dönüm noktasıdır. Çünkü karizmatik grup, yeni dini iman edenleri bir arada tutan merkezi şahsiyeti, dini kuran/onun esaslarını koyan ya da tebliğ eden varlığı kaybetmiştir. Onun ölümü grubun yapısında önemli değişmelere yol açacaktır. Bu aşamada dini kurana en yakın olan, onun en çok güvendiği ve samimi olduğu kişi veya kişiler, ilk tehlike ve güçlüklerle karşılaşıldığında fedakârlık ve feragat gösterenler, daha fazla göz önünde olur. İşte onlardan biri din kurucusunun grupta yerine getirdiği fonksiyonu üstlenir. Fakat onlar bile karizmatik şahsiyetin yerini dolduramaz, onun fonksiyonunu hiç bir zaman tam anlamıyla yerine getiremez. Çünkü merkezi şahsiyet gruptaki bu vazgeçilmez konumunu karizmasına borçludur. Gruba gönül verenler de onun bu karizmasıyla cezp edilmiştir. Zamanla, merkezi şahsiyetin yerine gruba önderlik edenler de ölümlerle gruptan ayrılınca grup bağı artık grubun tamamını ilgilendiren maddi unsurlara, yani din teorisine, yeni dinin inanç esaslarına, ibadet ve tören şekillerine, sonra da örgüt şekillerine dayanmaya başlar”¹²² kaydı, yaşanan hâdiselerle örtüşmektedir.

Ümmü Seleme’nin, “Resûlullah (s.a.s) zamanında insanlar namaza kalktıklarında hiçbirisinin gözü kendi ayaklarının ucundan öteye, öldüğünde secde mahallinden öteye geçmezdi. Ömer devri kiblede sapmazken Osman’ın devrinde, fitne neticesinde insanlar artık sağa sola bakar oldular” sözü sanki dönemin sosyolojik değerlendirmesinin özeti gibidir. Nitekim çağdaş düşünür Sezai Karakoç şöyle demektedir: “Peygamber ödevini tamamlayıp dünya aynasından çekilince, insanlar, yeni yeni yorumlar ve eklemelerle tekrara eşyanın karanlığına, evrenin aczine bırakıverirler kendilerini, ışıktan rahatsız olmuşlardır sanki. Sanki karanlığı özlemişlerdir.”¹²³ İslam Hukukçusu Erdoğan ise, “Sünnetin günümüze taşınması” konusunda, ‘Hazır vahiy döneminin sonunda ulaşılan

¹²² Akyüz-Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, s. 247.

¹²³ Sezai Karakoç, *Kıyamet Aşısı*, İstanbul, 1974, s. 92.

seviyenin beşer seviyesinin ulaşabileceği en son kemal mertebesi kabul edilmesi'ni sünnette meydana gelen sapmanın sebepleri arasında sayar. Ayrıca "Rasûlullah'ın yapmadığını yapmama düşüncesinin aşılması" gerektiğini söyler: "Rasûlullah (s.a.), toplumu oluşturan sosyal tabakalara el atmış ve bütün insanların kardeş ve Âlemlerin Rabbi huzurunda eşit olduğu inancını inancını yerleştirmek istemişti. Amaca ve vakiya baktığımızda Rasûlullah'ın (s.a.) bu yolda attığı adımların 'ıslah çalışmalarının başlangıcı' mahiyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Kölelik ve kadınların durumu hakkındaki hadisleri bu bağlamda ele almamız mümkündür."¹²⁴ Ancak fiilî durumun vahyin son noktası olduğu düşünülmüş; Rasûlullah'ın (s.a.) yapmadığını yapmama düşüncesinin aşılamamış olduğunu belirtmiştik.

Sadece iki kuşak içinde ele aldığımız bu hâdise ve bu hadis, içeriği 'kadınların mescide gitmelerine engel olunmaması' olsa da, toplumda kısa zamanda meydana gelen değişikliği göstermesi açısından önem arz etmektedir. 'Kadınların mescide gitmelerine engel olunmaması' konusunda pek çok makale yazılmıştır.¹²⁵ Tarih boyunca bunun dinî gözüken ancak iktisadî, cinsiyet algısı, sosyolojik vb. farklı sebepleri bulunmaktadır. Hz. Ömer döneminde devlet kurumlaşırken başşehir Medine bu değişim ve gelişimden payını aldığı; Müslümanların kanaat toplumundan refah toplumuna geçtikleri söylenmişti. Nitekim Abdullah'ın vefatında oğullarından sadece birine düşen mirasın 100.000 dirhem olduğu kaydedilmektedir. Değişim sürecinde bu refahın kişilerde (kadın-erkek) meydana getirdiği değişiklik hesaba katılmalıdır. Örtünmek için giyinen kadının güzel görünmek için giyinmesi, varlığını hissettirmek için koku sürünmesi her devirde mevcut olup, zamanımızda 'moda' kavramı içinde ele alınmaktadır.

Değişmeyen tek şeyin değişmek olduğunu konu alan sosyoloji branşında olanlar hadis alanına, hadis alanındaki akademisyenler sosyolojik bakış açısına yabancı kalmaktadırlar. Ortak projelerin olmayışı, gerçekleşmesinin zorluğunu ortaya koymaktadır. Her iki branşta performans gösterecek akademisyen olmak ise daha zor bir iş olarak gözükmektedir.

Biz değişime değil; değişimin olumsuz yönde seyrine karşıyız. Kaçınılmaz olan sosyal değişmeyi tetikleyen nedenler vardır. Bunların hepsi sonuçta dinî kılığa bürünüp ortaya çıkmaktadır. Sonraki kuşaklar bu tarihî olguyu dinî sanmakta; meydana gelen eksen sapması dinin yerini almaktadır. Böylece "Sünnetten sapma örneği" olan bir hâdise, sünnet olarak algılanabilmektedir.

Yüce Allah Elçisi'nin (s.a.s.) sünnet ve hadisi ortada iken, Medine gibi hadis/sünnetin merkezi bir şehirde, Abdullah b. Ömer gibi Rasûlün sünnetine uyma konusunda titizliği bilinen birinin çocuklarında ortaya çıkan bu değişikliğin hesaba katılması halinde Hicaz dışında Kahire, Şam, Bağdat gibi farklı coğrafyalarda daha büyük

¹²⁴ Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 285, 277.

¹²⁵ Bir dizi makale için bkz. *Cami, Kadın ve Aile*, DİB, 2013; İSAM, İlahiyat Makaleler Veri tabanı.

değişikliklerin meydana gelmesi yadırganamaz. Ancak bizim vurgulamak istediğimiz şey, kaçınılmaz olan sosyolojik değişmelerin hadis/sünnetin ruhundan kopmuş halinin, din sanılmamasıdır.

Kaynakça

- A'zamî, M. Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. H. Yavuz, İz, İstanbul, 1993.
- Abdurezzâk b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman Azamî, Meclisu'l-İlmî, Pakistan, 1972.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Akyüz, Niyazi-Çapcıoğlu, İhsan, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Ankara, 2011.
- Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, İstanbul, 2013.
- Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi III (Emeviler Dönemi)*, İstanbul, 2012.
- Bardakoğlu, Ali, "Cahiliyye Döneminde Kadın", Sosyal Hayatta Kadın, Hazırlayanlar: Dr. İsmail Kurt-S. Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Beyhakî, Ebû Bekr, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübra*, thk. M. Ziyaurrahman A'zami, Dârü'l-Hulefa li'l-Kitâbi'l-İslamiyye, Kuveyt, [t.y.]
- Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, thk. A. Abdulhamid Hamid, Mektebetü'r-Rüşd, I-XIV, Riyad, 2003.
- Browne, Cristopher, *Gazetecinin El Kitabı*, çev. Öykü Coşkun, Ankara, 2001.
- Buharî, Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Buharî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, Dairetü'l- Meârifî'l-Osmanîyye, Haydarabad, t.y.
- Bülbül, A. Rıdvan, *Yazılı Anlatım ve Yazı Türleri*, Ankara, 2000.
- Darimî, Ebû Abdillâh b. Abdirrahman et-Temimî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Ebû Avâne, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferayini, *Müstahrecu Ebî Avane*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.
- Ebu Davud et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud, *Müsned*, Beyrut, thk. M. b. Abdî'l-Muhsin el-Türkî, Dârü'l-Ma'rife, 1999.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Ebu Yûsuf, Yakub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kufî, *el-Âsâr*, thk. Ebü'l-Vefa, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadîs*, Cidde, 1983.
- Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan Ensârî İsfahanî, *Tabakatü'l-Muhaddisin bi-İsbahan ve'l-Varidine Aleyha*, thk. A. Abdülhak Hüseyin el-Beluşî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992.
- Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul, 2014.
- Ertürk, Mustafa, Hadis Metinlerinin/Sünnetin Yeniden Okunmasında /Yorumlanmasında Bir Yöntem Olarak "Hz. Peygamber Şimdi Yaşasaydı/Görseydi" Söylemine Kısa Bakış (Tarihî ve Güncel Değeri) Dinî ve Felsefî Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu, İstanbul, 2012.

- Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Esmaü'l-mübheme fi'l-enbai'l-muhkeme*, thk. İzzeddin Ali Seyyid, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1997.
- Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Dârü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 2002.
- Hatiboğlu, İbrahim, Şu'be b. el-Haccâc, *DİA*, Ankara, 2010.
- Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, thk. H.S. Esed el-Daranî, Daru's-Sakâ, Dımaşk, 1996.
- Itr, Nureddin, *Menhecu'n-Nakd*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1985.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer, Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, el-Nemeri, *İstizkar*, thk. Salim Muhammed Atâ- M. Ali Muavviz, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II/468, III/80.
- İbn Abdilber, *et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-meani ve'l-esanid*; thk. Mustafa b. Ahmed Alevi-M. Abdülkebir Bekri, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, Magrib, 1387.
- İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlihi [ve ma yenbagi fi rivayetihi ve hamlihi]*, thk. Ebü'l-Eşbal ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzi, Demmâm, 1994.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, [t.y.]
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *Müsnedu İbn Ebi Şeybe*, thk. Adil b. Yusuf el-Gazavî-Ahmed Ferid el-Mezidi, Darü'l-Vatan, Riyad 1997.
- İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musanef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsar*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409.
- İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-Sikat*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1973.
- İbn Hibbân, *Sahihu İbn-i Hibban el-Müsnedu's Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Enva'*, thk. M. Ali Sönmez-H. Aydemir, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2012.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr, Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. M. Mustafa A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1975.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- İbn Maîn, Ebû Zekerıyyâ, Yahyâ b. Ma'în b. Avn el Bağdadî, *Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbuhü't-Tarih*, thk. A. Muhammed Nurseyf, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslami, Mekke 1979.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahani, *Ricalu Sahihi Müslim*, thk. Abdullah Leysi, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, *et-Tabakatü'l-Kübra*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1990.

- İbn Vehb, Ebu Muhammed, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısrî, *el-Câmi' fi'l-Hadis*, thk. M. Hasen Muhammed, Daru İbn Cevzî, Riyad, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri, *el-İhkam fi usuli'l-ahkâm*, thk. A. Muhammed Şakir, Daru'l-âfaki'l-cedide, [t.y.]
- İclî, Ebû'l-Hasan, Ahmed b. Abdullah b. Salih, *Tarihü's-Sikat*, Dârü'l-Bâz, 1984.
- İshak b. Raheveyh, İbrâhim b. Mahled, *Müsnedu İshak b. Raheveyh*, thk. A. Abdulhak el-Belûşî, Mektebeül'l-İman, Medine, 1991.
- Kandemir, M. Yaşar, Abdullah b. Ömer, *DİA*, İstanbul, 1988.
- Karacabey, Salih, "Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000.
- Karakoç, Sezai, *Kiyamet Aşısı*, İstanbul, 1974.
- Kelabazî, Ebû Nasr, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Buharî, *Ricalu Sahihi'l-Buharî*, thk. Abdullah Leysî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987.
- Malik b. Enes, *Muvatta*, thk. M. F. Abdulbakî, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Martı, Huriye, "Değer ve Hak Bağlamında Hz. Peygamber'in Sünnetinde Kadın Eğitimi, Aile ve Eğitim (Tartışmalı İlmî Toplantı)", İstanbul, 2010.
- Mizzî, Ebû'l-Haccac, Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibü'l-Kemal fi Esmâ'r-Rical*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisaburi, *Kitâbü'l-Küna ve'l-Esma*, thk. A. M. Ahmed el-Kaşkarî, İmadetü'l-Bahsi'l-İlmi bi'l-Camiati'l-İslamiyye, Medine, 1984.
- Müslim b. el-Haccac, *Sahih*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman, Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'l-Kübra*, thk. Hasen Abdulmun'im Şelebi, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2001.
- Özkan, Halit, Tayalisî, *DİA*, Ankara, 2011.
- Öztürk, Osman, *Mecelle*, İstanbul, 1973.
- Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2014.
- Serrac, Ebu'l-Abbas, Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Mihran el-Horasanî en-Nisaburî, *Hadisü's-Serrac*, thk. Ebu Abdullah, Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazan, el-Faruk el-hadise li't Tıbaati ve'n-neşr, 2004.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer, Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, *İsarü'l-insaf fi âsâri'l-hilaf*, thk. Nasır Ali Nasır Halifi, Dârü's-Selam, Kahire, 1987.
- Şevkanî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbar*, thk. Isamuddin es-Sabatî, Daru'l-Hadis, Mısır, 1993.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, Kahire, 1415.
- Taberânî, *Mucemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdulmecid es-Silefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, 1994.

Uğur, Mucteba, A'meş, *DİA*, Ankara, 1991.

Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Zehebî, Ebû Abdullah, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, 1985.

YAHUDİLİK’TE ZİNA SUÇUNUN KARŞILIĞI OLAN RECM’İN İNSAN HAYATI VE AİLENİN KUTSALLIĞI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

MUSTAFA GÖREGEN^a
GÖNÜL TURAN^b

Öz

Toplumunu oluşturan en temel kurum olan ailenin sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için, aile üyelerinin gerek kendi içlerindeki gerekse toplumla olan ilişkileri bazı kurallar çerçevesinde belirlenerek bir anlamda sınırlandırılmıştır. Dinlerde, ailenin korunması ve sürekliliğinin sağlanması amacıyla çeşitli kurallar mevcuttur. Hemen her din, can ve mal güvenliği, aklın ve neslin korunması ile bireyin namus ve diğer kişilik haklarının gözetilmesi yoluyla insan ve toplum varlığının devam ettirilmesi için belirli düzenlemeler getirmiştir. Toplumsal hayat için korunması zorunlu olan bu düzen, dinlerdeki hukuk sistemlerinin altyapısını teşkil eder ve temel hükümlerini oluşturur. Bireyler, birbirlerine karşı hak gasplarına girişmeleri gibi durumlarda hem toplumun tepkisiyle karşılaşmakta hem de oluşturulan hukuk kurallarının gerektirdiği müeyyidelerle cezalandırılmaktadır. Bu araştırmada, ilk insandan günümüze kadar hemen hiçbir toplumda hoş karşılanmayan ve çeşitli şekillerde yaptırımlar uygulanan zinanın, Yahudi kutsal kitabı Tevrat’ta ve Yahudi din adamlarının yorumlarından oluşan Talmud’da yer alan hükümler çerçevesinde incelenerek; Yahudilikte zinanın suç olarak tespiti, cezası ve uygulanması alt başlıklarına yer verilecektir. Bu makalenin amacı hem bireyi hem de toplumu ilgilendiren ayrıca bir hak gaspı olarak da görülen zinanın, Tevrat’ta ve Talmud’da hangi günahlar çerçevesinde suç olarak görüldüğü, zina suçunu işleyen fâillerinin ölümlerle cezalandırılması yöntemlerinden biri olan recmin hangi durumlarda geçerli olduğu ve infazın nasıl gerçekleştirildiğini ortaya koyarak insan hayatı ve ailenin kutsallığı bağlamında incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Tevrat, Aile, Zina, Recm.

STONING (RAJM) AS A PUNISHMENT FOR THE CRIME OF ADULTERY IN JUDAISM: AN EXAMINATION IN THE CONTEXT OF HUMAN LIFE AND THE SANCTITY OF THE FAMILY

Abstract

Which is the most fundamental institution in the society in a healthy way for the family to survive, family members in need of its relationships with both themselves and the community are

^a Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı
(mustafagoregen@karabuk.edu.tr)

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
(gonul_207@hotmail.com)

determined in accordance with certain rules and in a sense is limited. In religion, there are various guidelines in order to ensure the protection and continuity of the family. Almost every religion, the safety of life and property, honor and personality rights protection and generation of the individual mind with other human and social existence through the observance of specific regulations for the continuation of has introduced. This protection scheme which is mandatory for social life, in religion and basic provisions of the legal system constitute the infrastructure creates. Individuals to engage in situations such as deprivation of rights against each other in both of the reaction of the community is created both in the face with sanctions required by the rules of law that are punished.

In this research, the first people to the present day in a variety of ways and unwelcome in any society right from the sanctions imposed for adultery, the Jewish holy book the Torah in the Talmud and the Jewish interpretation of the provisions examined within the framework of the clergy; in Judaism, adultery, crime, detection, punishment and implementation of sub-titles will be included. The purpose of this article is also of concern to the individual or society is a deprivation of a right which is seen as adultery, which is sin, within the framework of the Torah and in the Talmud, it was seen as a crime when committing the crime of adultery the punishment of death in cases which the perpetrators of recmi one method is valid, and the execution is performed by demonstrating how the sanctity of human life and the family in the context of the study

Key Words: Judaism, Torah, Family, Adultery, Stoning (Rajm).

1. Yahudi Hukukunda Zina Kavramı

Tevrat'ta adam öldürme veya yaralama, yalancı şahitlik, hırsızlık, zina, komşunun malına göz dikme, Tanrı'ya ve anne-babalara sövme ve itaatsizlik gibi yapılması suç sayılan belli başlı fiillerden uzak durulması ve yapılmaması emredilmiştir.¹ Uyarıları dikkate almayan suç işleyen bir kişiye ise suçun ciddiyeti ile orantılı bir şekilde çeşitli cezalar takdir edilmiştir.

Yahudi anlayışına göre yasaların tek kaynağı Tanrı'dır. Dolayısıyla Tevrat'taki çizgileri tam olarak ayrılmamış emirlere ve yasaklara aykırı davranışlar yapan kişinin fiilleri Tanrı'ya karşı işlenmiş bir kusur olarak kabul edilmiştir. Yahudilikte bu davranışları yapan kişilere karşı Tevrat'ta belirlenmiş cezalar uygulanmaktadır.² Bunlardan isteyerek yapılan cinayetler ölümle cezalandırılırken³, kasti bir niyeti olmadan öldürenin cezası ise emniyette olacağı şehirlere sürgün edilmesidir.⁴

Tevrat insan hayatının korunmasını esas alarak canın masumiyetini ihlale yönelik fiilleri suç sayarak kastın bulunduğu durumlarda yapan kişinin aynı ile cezalandırılmasını vurgulamıştır.⁵ Dolayısıyla cezayı hak edene kısas yapılması ve hiç acımadan cana can,

¹ Çıkış 20/21-17; Levililer 24/15-16; Tesniye 5/16-21.

² İsrail Drapkin, *Crime and Punishment in the Ancient World*, Lexington Books, A.B.D 1989, s. 59-60.

³ Çıkış 21/12-17; Levililer 24/17.

⁴ Sayılar 35/22-25.

⁵ Tekvin, 9/6; Çıkış, 21/24; Levililer, 24/18-21.

göze göz, dişe diş, ele el, ayağa ayak alınmasını istemiştir.⁶ Fakat Tevrat kanunlarına bakıldığı zaman maksadın suçluyu cezalandırmak olduğu değil tam tersi suçluyu yeniden kazanmak olduğu görülebilir. Bu yüzden bazı suçlulara suçunu telafi etmesi için fırsat verilmekte ve ceza da kırbaçlama,⁷ para ve maddi tazminat,⁸ mal müsaderesi⁹ olarak suçunu telafi edebileceği bir tarzda uygulanmaktadır. Bir kişinin mahkeme tarafından suç kanıtlanana kadar nezaret altında tutulması da bir ceza olarak mevcuttur.¹⁰ Bu tür cezalara örnek olarak bir kişinin evlendiği kadının bakire olmadığı şeklinde iftira edene,¹¹ tecavüz,¹² hırsızlık¹³ ve bir kişinin komşusunun malını satması durumunda¹⁴ para cezasına çarptırılması gösterilebilir. Hata ve sebebiyet yoluyla verilen zararlarda da maddi tazminat ödenmektedir.¹⁵

Tevrat'ta ölüm cezası adam öldürme¹⁶ dışında çeşitli cinsi münasebetlerden dolayı mahkum olanlara¹⁷, Tanrı'ya sövenlere,¹⁸ anne-babalarını dövüp yaralayanlara,¹⁹ halkı puta tapmaya teşvik edenlere²⁰ ve benzeri gibi tam 36 suçtan dolayı suçluya ölüm cezası verilirdi. Bu suçların on sekizine verilen ceza recm yoluyla infazdır. Geri kalanlar; yakma, iple asma, taşlama, boğma veya kesici aletle boynunu delme gibi metotlarla suçluyu infaz etmektedir.²¹

Tevrat'ta fakirlere ve zenginlere hiç statüye bakılmadan uygulanan cezaların caydırıcı nitelikte olduğu söylenebilir.²² Tevrat hayvanların sebep olduğu cinayetlerde bile hayvan sahibine veya hayvana ceza verdirtmektedir.²³ Ancak belirtilmesi gereken noktalardan biri de suçluların cezalandırılmasında "kasıt" belirleyici rol oynamaktadır. Çünkü kasıtsız işlenen suçlara daha hafif ceza verilirken, kasıtlı olanların ise hemen hemen hepsinin cezası ise ölümdür. İstisna olarak, köle ve cariyeyi öldüren veya yaralayan birine kısas uygulanmayacağı, fakat başka şekillerde cezalandırılacağı zikredilebilir.²⁴

⁶ Tesniye, 19/21; Ali Bardakoğlu, "Ceza", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 470, Maşalı, Müntheha, "Ölüm Cezası", *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 40.

⁷ Tesniye 25/1-3.

⁸ Çıkış,21/37; 22/3; Tesniye, 22/13-19, 28-29.

⁹ Ezra 10/8

¹⁰ Sayılar 15/34.

¹¹ Tesniye 22/13-19.

¹² Tesniye 22/13-19.

¹³ Çıkış 22/3.

¹⁴ Çıkış 21/37.

¹⁵ Çıkış,21/33-37; Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. I, Gözlem Gazetecilik Basın Yayın A.Ş. c. I, İstanbul 2001, s. 131; Ali Bardakoğlu, "Garamet", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 360.

¹⁶ Çıkış 21/12-17.

¹⁷ Çıkış 22/19; Levililer 20/10-21.

¹⁸ Levililer 24/16.

¹⁹ Çıkış 21/15-17.

²⁰ Çıkış 22/20; Tesniye 17/2-7.

²¹ Çıkış, 21/16, 20; Levililer, 20/14; Tesniye, 22/24; Drapkin, *Crime and Punishment In The Ancient World*, s. 68; Besalel, *Yahudi Ansiklopedisi*, I, 131; Maşalı, "Ölüm Cezası", s. 40.

²² Tesniye13/11.

²³ Çıkış, 21/28-29; Johnson Paul, *Yahudi Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2000, s. 36-37.

²⁴ Çıkış 21/20-21, 26-27.

Tevrat'a göre zina, suç kabul edilmiştir.²⁵ Ve ceza olarak suç ortaklarının her ikisine de ölüm cezası takdir edilmiştir.²⁶ Erkek açısından zina suçunun oluşabilmesi için kadının evli veya nişanlı olması gerekir. Evli bir erkeğin evli olmayan bir kadınla ilişkiye girmesi, her ne kadar büyük suçlamaya tabi olsa da Yahudi şeriatına göre zinayı oluşturmaz ve bu kesinlikle bir suç olarak düşünülmez ve cezalandırılmaz.²⁷ Evli olmayan bir kadınla ilişkiye giren evli bir erkek zani olarak kabul edilmediği gibi onunla ilişkiye giren bekâr kadın da zaniye olarak kabul edilmez.²⁸ Zina suçu ancak evli veya bekâr bir erkeğin, evli bir kadınla ilişkiye girmesiyle sabit olur. Bu durumda evli olsun veya olmasın erkek zani, kadın da zaniye olarak kabul edilir. Kısacası, zina evli kadınla yapılan yasak ilişkidir.²⁹ Eğer bir erkek, evli bir kadınla ilişkiye girerse, başka bir erkeğin mülkünü ihlal etmiş olur ve bundan dolayı cezalandırılır. Bu açıdan bekar bir kızla yapılan cinsel birleşme, erkek açısından zina suçunu meydana getirmeyebilir ancak bekar kız açısından aynı söylenebilir. Evlendiğinde bakire çıkmayan kızın cezası baba evinin girişinde taşlanarak (recm) ölümdür. Kız hakkında recm hükmünün burada infaz edilmesi, aynı zamanda iffetli bir kız evlat yetiştirme konusunda başarısız olmuş babaya toplumun kınamasını da ifade eder.³⁰ Kanunsuz fiilin suç ortaklarından olan bekar erkek tespit edilirse kız recm edilmekten kurtulur ve ikisi ebediyen ayrılmamak üzere evlendirilir. Ayrıca erkek kızın babasına elli şekel para cezası öder.³¹

Öte yandan evli Yahudi bir kadının, kocası dışında herhangi bir kişiyle cinsel ilişkiye girmesi, her iki taraf açısından da büyük büyük bir suçtur ve üç büyük günahın biridir. Ama gentile³² kadının durumu farklıdır. Halacha³³, Yahudi olmayan kadınları önüne gelenle yatan fahişe olarak kabul eder ve Kutsal Kitap'taki "onların bedeni eşek bedeni gibidir ve boşalmaları da atlarınkine benzer"³⁴, cümlesinin hükmü onlara uygulanır. Evli olsun ya da olmasın gentile kadınlar arasında fark yoktur ve sadece Yahudileri ilgilendirdiği için evlilik konsepti gentileye uygulanmaz. (Putperestler için evlilik yoktur). Bu nedenle zina kavramı, Yahudi bir adam ile gentile kadın arasındaki cinsel ilişki için kesinlikle uygulanmaz. Üstelik Talmud, bu tür bir ilişkiyi "insanla hayvan arasındaki ilişki"nin günahına eşit sayar. Aynı gerekçeyle gentile'nin babalığa sahip olmadığı kabul edilir. Talmudic Encyclopedia'ya göre "Yahudi olmayan birinin karısıyla ilişkiye giren biri ölüm cezasına çarptırılmaz."

²⁵ Çıkış 20/14.

²⁶ Levililer 20/10.

²⁷ Besalel, s. 447; Jacob Neunser, The Babylonion Talmud, *Sanhedrin*, III, 451-452(66b).

²⁸ Tesniye 22/28-29.

²⁹ Nahum M. Sarna, *The JPS Torah Commentary: Genesis*, 2001, s. 114.

³⁰ Jeffrey H. Togay, *The JPS Commentary, Deuteronomy 22/ 20-21, s.206*; Tesniye, 22/13-21.

³¹ Tesniye 22/28-29.

³² Gentile, İsrail topraklarında Yahudi olmayan kimselere verilen ad. Bkz. Basalel *a.g.e*

³³ Halakhah, İbranicede gitmek anlamına gelen "halakh" kökünden türemiş olup Yahudilerde suç hukukuyla alakalı terimleri ifade eder. Bkz. Basalel *a.g.e*

³⁴ Hezeikel 23/20.

2. Zina Suçunun Tespiti

Tevrat'a göre zinanın cezası ölümdür. Fakat bu cezanın tatbik edilmesi için evli bir kadınla cinsel münasebette bulunan erkeğin yakalanması zorunludur.³⁵ Ayrıca Tevrat'ta ifade edildiği gibi her tür suçu tespit edebilmek için iki veya üç şahidin bulunması gerekmektedir.³⁶ Ancak Tamar'ın hikâyesinden anlaşıldığı gibi Yahudilikte bazen hamilelik durumu birisinin zina yaptığını ispatlamak için delil sayılmıştır.³⁷

3. Zina Suçunun Cezası

Tevrat'ta zina suçunun çeşitli cezaları mevcuttur. Bunlardan ilki hiç şüphesiz bu makalenin başlığında da belirtilen recm yani taşlama cezasıdır. Recm cezası, diğer idam türlerinden farklı olarak, toplumun aşırı öfkesine, hıncına neden olan eylemlere yönelik uygulanırdı. Nitekim Yahudilik'te de bu cezanın sadece zina karşılığı olmayıp, en ağır suçlara yaptırım olarak da karşımıza çıkmaktadır. Aslında, recm cezası, insanlık tarihinin ilk dönemlerinde Ortadoğu'da bulunan diğer kavimlerin de uyguladığı bir cezalandırma yöntemi idi. İsrailoğullarında bu cezanın önemi, diğer cezalarda olduğu gibi Tanrı iradesiyle emredilmiş bir görev şeklinde görülmesidir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki recm cezası Yahudilikte sadece zina için verilen bir ceza olmayıp anne-babaya itaatsizlik yapan, adam kaçıran ve peygamberlik iddiasında bulunan vb. kişilere de uygulanan bir ceza yöntemidir.

Recm cezasını hak eden bir suçu işleyen kişinin fiili, sadece kendisiyle ilgili olmayıp, yaşadığı toplumu ve aile yapısını da kirletmekteydi. Tevrat, tüm mükellefleri muhatap alarak, yasak fiili yapanı taşlamalarını emretmiştir. *"O kişiyi önce tanıklar, sonra bütün halk taşaya tutsun. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldırmalısınız."*³⁸Rabbîler hukukunda, recm cezası, uygulanan yaptırımların en ağırı olarak kabul edilmiştir.³⁹

Recmden önce, şahitler ellerini suçlunun başına koyarlardı. Tevrat, bu konuda şöyle der: *"Onu ordugâhın dışına çıkar. Ettiği laneti duyan herkes elini adamın başına koysun ve bütün topluluk onu taşlasın."*⁴⁰ Bu davranış, suçun oluşturduğu kirliliğin, İsrailoğulları topluluğundan suçluya aktarılarak, toplumun bu günahı arınmasını temsil

³⁵ Tesniye 22/22.

³⁶ Tesniye 19/15; Ayrıca bkz. Cabir b. Abdullah'tan gelen rivayete göre ise zina suçunun sabit olması için Tevrat'ın en az dört şahit istediği belirtilmektedir. Bkz. İbn Hacer, el-Metalibu'l-'Aliye, (thk. Habiburrahman el-A'zami), Beyrut 1993, c. III, s. 326-327; Heysemi, Nuruddin Ali b. Ebi Bekr, Mecma'u'z-Zevaid ve Menba'u'l-Fevaid, Beyrut 1988, c. VI, s. 271-272; ayrıca Kurtubî de zinanın İspatlanması ve onunla ilgili bir hükmün çıkarılması için Tevrat'taki ifadelerle göre dört şahidin olması gerektiğini belirtir. Bkz. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 671/1272), elCâmi'li Ahkâmi'l – Kur'ân, y.y. 1372/1952, V, 83. Fakat Tevrat'ta şahitlik ile ilgili konu içerisinde bu iddiayı destekleyebilecek hiçbir söze rastlanmamaktadır.

³⁷ Tekvin 38/24-26.

³⁸ Tesniye 17/7.

³⁹ www.halakhah.com

⁴⁰ Levililer 24/14.

etmektedir.⁴¹ İnfazı ilk başlatanlar şahitler olmak zorundaydı. “O kişiyi önce tanıklar, sonra bütün halk taşa tutsun. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldırmalısınız.”⁴² Şahitlerden sonra, taşlama sırası erkeklere gelirdi. Kutsal kitapta belirtildiğine göre taşlamada kadın bulunmuyordu veya kadınlar taşlama işine iştirak etmiyordu. “Bunun üzerine kent bütün erkekleri onu taşıyarak öldürecekler. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldıracaksınız. Bütün İsraililer bunu duyup korkacaklar.”⁴³ Tevrat’ın bu pasajından anlaşıldığı üzere, söz konusu cezadan maksat, İsrailoğullarının, bu türden cezayı hak edecekleri günahların sonucundan korkarak, bu suçlardan uzak durmalarını temin etmektir.

İnfaz yerine 4 kubit⁴⁴ kala suçlunun elbisesi çıkarılırdı.⁴⁵ Erkekler sadece önü kapatılmış olarak, kadınlar ise gömlek tarzı bir örtüyle recm edilirdi. Hahamlar, iffetsizlik teşvik edilir endişesiyle, elbiseyle recmi gerekli görürdü.⁴⁶ Tevrat, Sekila (taşlama) ile ilgili olarak, bu kişiye el değmeyecek; “Ya taşlanacak ya da okla vurulacak; ona insan eli değmeyecek”⁴⁷ demektedir. Bu pasaj, yalnızca mahkûma taş atma değil, mahkûmun taş atılması şeklinde de anlaşılmıştır. rabbîler hukukunda, Tevrat hükümlerinde bulunmamasına karşın, recm için özel bir şeklin ve yerin icat edildiğini görmekteyiz. Tevrat’ta, hazır bulunanların suçluyu taşa tutarak öldürmeleri öngörülmesine rağmen, rabbîler hukuku, recm cezasına, suçlunun derhal ölüp fazla acı çekmemesi için, onu yüksekten çukura itmekle başlanacağını kurallaştırmıştır.⁴⁸

Bu amaçla, suçlunun boyunun iki katı kadar bir çukur kazılarak, anlık ölüme neden olması için, kendisini uyararak şahitlerden biri tarafından, elleri arkadan bağlı olarak, derin çukura itilirdi. Daha yüksekten itilirse, vücut parçalanarak bozulup çirkinleşeceği için, çukur çok derin olmamalıydı. Genelde, bu itme ile suçlu ölürdü. Suçlu ölürse, görev yerine getirilmiş olurdu. Şayet suçlu itme ile ölmezse, ikinci şahit suçluya ağır taş fırlatmalıydı. O kadar ağır ki, en az iki kişinin kaldırabileceği ağırlıkta olmalıydı. Bu ağır taş, suçlunun göğsü üzerine atılırdı. Suçlu bunlara rağmen ölmezse, orada bulunanlar, suçluyu ağır taşlarla taşıyarak, ölmesini sağlardı.⁴⁹

Bütün bunlar yapılırken, suçluya sarhoş edici şarap verildiği için, yapılan muameleden dolayı acı çekmediği düşünülürdü. Ayrıca, cezanın uygulanması esnasında, mahkeme heyetinden hiç kimse orada bulunamazdı.⁵⁰

⁴¹ Eldar Hasanov, “Yahudi Şeriatinde Recm Cezası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, 2008, s. 183-200.

⁴² Tesniye 17/7.

⁴³ Tesniye 21/21.

⁴⁴ Kubit: Dirsekten orta parmağa kadar olan uzunluk ölçüsü. Bkz. Besalel *a.g.e.*

⁴⁵ Hasanov, “Yahudi Şeriatinde Recm”, s. 195.

⁴⁶ www.halakhah.com

⁴⁷ Çıkış 19/13.

⁴⁸ Hasanov, “Yahudi Şeriatinde Recm”, s. 195.

⁴⁹ www.halakhah.com

⁵⁰ www.halakhah.com

Taşlanarak öldürülme günahı içinde, Tanrı'ya lânet etme veya putperestlik suçu işleyen mahkûmlar erkek ise, taşlama sonrası bu günahkârların asılmasını Tevrat emretmektedir. Yine Tevrat, asılan suçlunun günbatımından önce ağaçtan -asılı olduğu yerden- alınmasını istemektedir.⁵¹

Taşlama cezası, genelde yerleşim yerlerinin dışında uygulanmıştır. Göçebe hayat yaşadıkları dönemle (çölde geçen 40 yıl) ilgili olarak, Tevrat şöyle der; "...Onu ordugâhın dışına çıkar..."⁵²

İsraililerin çölde dolaştıkları safhalarda, konaklama mekânlarının dışı infaz için emredilmiştir. Şehir hayatına geçildiği dönemlerde, taşlama cezaları için infaz yeri, şehrin kapısı olarak belirtilmiştir. Gerek çölde dolaştıkları dönemde gerekse yerleşik hayata geçtikleri dönemde, İsrailoğullarının, taşlama cezalarını, toplu yaşam alanlarının dışında uygulamalarının emredildiği görülür. Bunun sebebi, İsrail halkının, suçun kirinden temizlenmesi arzusu olarak belirtilmektedir. "...Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldırmalısınız..."⁵³

Tevrat'ın (Tora) IV. Kitabı olan Sayılar'ın 15. bölümündeki cümlelerde recm cezasının nasıl ve nerede uygulanacağı belirtilmiştir. Bu cümleler şunlardır:

"İsraililer çöldeyken, Şabat Günü odun toplayan birini buldular. Odun toplarken adamı bulanlar onu Musa'yla Harun'un ve bütün topluluğun önüne getirdiler. Adama ne yapılacağı belirlenmediğinden onu gözaltında tuttular. Derken Rab Musa'ya, O adam öldürülmeli. Bütün topluluk ordugâhın dışında onu taşla tutsun' dedi. Böylece topluluk adamı ordugâhın dışına çıkardı. Rabb'in Musa'ya buyurduğu gibi, onu taşıyarak öldürdüler."⁵⁴

Cezanın uygulanması için özel bir zaman ve mekân yoktur. Getirilen en mühim şart cezanın üç din bilgininin katılmasıyla uygulanmasıdır. Cezanın uygulanması için suçlu bir direğin yanına getirilir ve sağ eli direğin sağ tarafına, sol eli direğin sol tarafına bağlanır. Suçlu ne ayakta nede oturarak değil belini eğmiş bir şekilde durmalıdır. Cezanın çıplak bedene uygulanması hasebiyle Mabede gelenler suçlunun elbisesini çekerek üzerinden çıkartacaklardır. O esnada elbisenin yırtılmasına veya sökülmesine dikkat edilmez. Suçlunun arkasına koyulan taşın üzerinde ellerinde dana derisinden yapılmış kırbaç tutanlar duracaktır. Kırbacın eni el genişliğinde olmalı, uzunluğu yerden göbeğe yetişecek ölçüye ulaşmalıdır. Cezanın uygulanması esnasında suçlunun başka bir yöne bakmaması gerekmektedir. Kırbacı vuran iki eliyle kırbacı kaldıracak, var gücüyle suçlunun bedenine vuracaktır. Bu esnada kırbacın üçte ikisinin suçlunun omuzlarına, üçte birinin ise omuzlardan geçerek göğsünün ortasına değmesi gerekir. Cezanın uygulanması sırasında

⁵¹ Moşe Farsi, *Tora ve Aftara*, Gözlem Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2006-Nisan 5766, III, 845.

⁵² Levililer 24/14.

⁵³ Tesniye 17/7.

⁵⁴ Sayılar 15/32-36.

bilginlerden en saygın olanı Kutsal Kitaptan “*Bu kitapta yazılı yasanın bütün sözlerine uymaz, Tanrınız Rab’bin yüce ve heybetli adından korkmazsanız, Rab sizi ve soyunuzu korkunç belalarla, büyük ve sürekli belalarla, ağır iyileşmez hastalıklarla vuracak.*”⁵⁵ pasajını okuyacak, ikincisi toplanmış halde olanlara kırbaç vurmaları için emir verecek, üçüncüsü ise kırbaç vuranların arasında durarak sırası geldiğinde vuracaktır. Cezanın uygulanması kişinin günahını silmeye yetecektir.⁵⁶

“Yakma” şeklindeki infaz türü Tevrat’a göre ikinci derece sert ve ağır bir ceza teşkil etmektedir. Yakın akraba ile dokuz farklı cinsel ilişkinin ve zinanın bir türü bu şekilde cezalandırılmıştır. Bir kadınla ve kızıyla cinsel ilişkiye girmeyi içeren yakın akraba ilişkisinin bir tipi ki, bu şahsın kayınvalidesi ve baldızı anlamında yorumlanmıştır. Burada bahsedilen özel bir zina ise din adamının evli olan kızının yasak ilişkisidir. Tevrat, “o kadın ateşle yanacaktır.”⁵⁷ ifadesi ile infazın bu tipine vurgu yaparak işaret eder.

Yakma cezasının uygulanma şekli zaman içerisinde değişme göstermiştir. Saduki mezhebine⁵⁸ göre bu ceza suçlunun etrafında odun toplayarak yakma şeklinde gerçekleştiriliyordusa da Ferisi mezhebinden⁵⁹ olan bilginler onların hukuki kuralları iyi bilmediklerini ileri sürerek bu uygulama şeklini kabul etmemiştir. Onlar bu cezanın şöyle uygulanacağını kurallandırmışlardır: Suçlu dizine kadar hayvan pisliği içinde ayakta durdurulacak, sert bir kumaş boynuna sarılarak her iki ucu şehitlere verilecektir. Onlar bu kumaşı çekerek suçlunun ağzını açtıracak ve ağzını açtığı zaman erimiş kalay veya kurşun ağzına dökülecek ve bununla da onun dahili organları yanacaktır.⁶⁰ Daha sonra suçlu babalarının gömüldüğü yerde gömülmeyip mahkeme tarafından tahsis edilmiş başka bir yerde gömülecektir.

“Boğma” şeklindeki infaz ise Talmudik yasalara göre suçluyu en yumuşak yöntemle idam etme şekli olarak yorumlanmıştır.⁶¹ Zina ve benzeri suçların karşılığı olan en hafif idam yöntemidir. Boğma cezası şu şekilde uygulanır:

Suçlu dizine kadar hayvan pisliği içinde ayakta durdurulacak, sert bir kumaş boynuna sarılarak her iki ucu şahitlere verilecektir. Onlar bu kumaşı her iki taraftan

⁵⁵ Tesniye 28/58-59.

⁵⁶ Moses Maimonides, *The Code of Maimonides : Misneh Torah*, XVIII, New Havens: Yale Univ. Press, 1961, s. XV:3.

⁵⁷ Levililer 21/9.

⁵⁸ Saduki mezhebi, M.Ö. 2.yüzyılda ortaya çıkmıştır. Taraftarları daha ziyade aristokrat kesimden olanlardı. Ahireti, melekleri ve Talmud’u kabul etmiyorlardı. II. Mabel’in tahribinden sonra ortadan kalkmışlardır. (Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, 229-235; Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 51.)

⁵⁹ Ferisi mezhebi, Kendini ayrı tutmak, uzak durmak anlamındaki kökten türemiştir. Sadukilerle çağdaş olmuş ve onlardan sonra da devam etmiştir. Bu mezhep daha dindardı ve ahiret, melek, ruh ve ölümsüzlük gibi inançlara sahipti. Talmud da Ferisiler vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, 215-229; Ekinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler*, 51-52.

⁶⁰ Maimonides XV:3.

⁶¹ Drapkin, *a.g.e.*, s. 74-75.

çekerek suçluyu boğacaklardır.⁶² Suçlu öldükten sonra babalarının gömüldüğü yerde gömülmeyip mahkeme tarafında tahsis edilmiş başka bir yerde gömülecektir. Ceza verilirken kullanılmış olan kumaşın da mezara yakın bir yerde gömülmesi gerekir.⁶³

4. Zina Çeşitleri Ve Cezaları

4.1. Nişanlı Kızla Zina ve Cezası

Yahudilikte nişanlı kızın konumuz açısından evli kadın gibi kabul edildiğinde⁶⁴ yabancı bir erkekle gönüllü olarak girdiği cinsel ilişkiye de kavramsal ifadesiyle “zina” adı verilmektedir. Nitekim Tevrat'ta evli kadınla nişanlı kız yan yana zikredilmiştir.⁶⁵ Ancak verilecek ceza açısından evli kadın ile nişanlı kız arasında fark arz ettiğinden dolayı bu konuların bağımsız başlıklar altında ele alınması uygun olacaktır.

4.2. Başkası ile Evli Olan Kadınla Zina ve Cezası

Evlilik kutsal bir müessesedir. Evliliği korumak kadın ve erkek için eşit derecede bir görev olsa da maalesef pek çok toplumda evliliği korumak konusunda kadınlar daha gayretli olmak zorunda bırakılmıştır. Eşine sadık ve saygılı kalmak hususunda kadının yükümlülüğü daha fazla gibi gösterilse de Tevrat'a göre evli kadınla zina durumunda erkek ve kadın aynı cezayı hak etmektedir. Tevrat'ın evli olduğu halde zina işleyen taraflara öngördüğü idam türü ise boğma (henek) yöntemi ile infazdır.⁶⁶

Yahudi geleneğine göre, erkek açısından zina suçunun oluşması için kadının evli veya nişanlı olması gerekmektedir. Evli bir erkek nişanlı ya da evli olmayan bir kızla birlikte olsa, Yahudi geleneği bu durumu zina kapsamında incelemeyiz ve idamla cezalandırma cihetine gitmez.⁶⁷ Fakat evlilik bağı olmadan bir kızla cinsel ilişki, beraberinde o kızla mecburi evlilik ve ölünceye kadar o kızı boşayamama ve kızın babasına yüklü miktarda para ödemek gibi yaptırımları getiren bir suçtur. Bu hususta ki Tevrat cümlesi şöyledir: “Eğer bir adam nişanlı olmayan erden bir kızla karşılaşır, tutup onunla yatarsa ve bu ortaya çıkarsa, kızla yatan adam kızın babasına elli gümüş verecek. Kıza tecavüz ettiği için onu karı olarak alacak ve yaşamı boyunca onu boşayamayacaktır.”⁶⁸

Bir erkek, başka birisiyle evli bir kadınla ilişkiye girerse başka bir erkeğin mülkünü ihlâl etmiş olur ve bu sebepten dolayı cezayı hak eder. Evli Yahudi bir kadının, kocası

⁶² Maimonides XV:5.

⁶³ Maimonides XV:9.

⁶⁴ Sarna, *a.g.e.*, s. 135.

⁶⁵ Tesniye 22/23-25.

⁶⁶ Roland De Vaux, *Ancient Israel It's Life and Institutions*, Darton Longman, Great Britain, 1973, s. 36.

⁶⁷ www.halakhah.com

⁶⁸ Tesniye 22/28-29.

dışında birisiyle ilişkiye girmesi Yahudi geleneğinde üç büyük günahın birisidir.⁶⁹ Bir kadının zina işlediği ispat edilirse kocası onu boşamak mecburiyetindedir.⁷⁰ Zina sadece kocaya karşı işlenmiş bir suç değildir, Tanrının yasaklarının da ihlâl edilmesidir. Bu yüzden Yahudi Tanrısı zînakârların boğularak idamını istemektedir. Tevrat, bu konuda şöyle der;

“Eğer bir adam başka birinin karısıyla yatarken yakalanırsa hem kadınla yatan adam hem kadın, ikisi de öldürülecek. İsrail’den kötülüğü atacaksınız.”⁷¹ Tevrat cümlesinde geçen zina olayı İbranice “niuf” kelimesi ile karşılır. Niuf, evli bir kadının eşinin haricinde başka bir erkekle, bilinçli olarak ilişkide bulunması anlamına gelmektedir.⁷² Tevrat’ta idam cezası öngörüldüğü halde idam yöntemi belirtilmemişse, bu ceza boğma (henek) yöntemi ile infaz edilecek demektir.⁷³ Henek yöntemi ile idamı gerektiren zina suçuna örnek olarak vereceğimiz bir diğer Tevrat cümlesi de şu şekildedir: “Biri başka birinin karısıyla, yani komşusunun karısıyla zina ederse hem kendisi hem de zina ettiği kadın kesinlikle öldürülecektir.”⁷⁴ Şayet evli kadın 12 yaşından küçükse ceza almaz. O kadınla birlikte olan yetişkin erkek boğularak idam edilir. Aynı şekilde evli kadın yetişkin, erkek 13 yaşından küçükse kadın ceza alır, fakat erkek yaşı küçük olduğu için ceza almaz.⁷⁵ Yahudilerce, “zina etmek”, Yahudiliğin temel ahlâkî ve ritüel esaslarının kalbini teşkil ettiğine inandıkları on emrin yedinci maddesinde; “komşunun karısına yan gözle bakmak” fikri onuncu maddesinde yasaklanmıştır.⁷⁶ Yahudi geleneğinde evli kadınla zina suçtur, cezası ise boğularak idam edilmektir.⁷⁷

4.3. Akraba ile Zina ve Cezası

Hemen hemen bütün dinler yakın akrabaya hürmeti emretmektedir. Tüm insanlık açısından yakın akraba ile birlikte olma fikri kabul edilebilir bir olgu değildir ve asla kabul edilebilir bir olgu da olamaz. Yakın akraba gurubuna giren insanlar bizim etimiz, kemiğimiz, kanımız, canımız, en kıymetlilerimizdir. Bu kadar yakınımızda olan bizlere merhametle muamele eden veya bizim kendilerine merhamet ve şefkatle muamele ettiğimiz kimselerle cinsel ilişki düşüncesi akli ve mantığı normal işleyen kişiler için imkânsızdır. Bunu düşünmek bile toplumda düzensizlik ve ahlâksızlığa yol açacaktır.

⁶⁹ Besalel, *Yahudi Ansiklopedisi*, s. 327; Yahudi geleneğinde üç büyük günah şunlardır; 1-Avoda Zara (putperestlik) 2-Giluy Arayot (zina) 3-Şefihut Damim (kan dökme).

⁷⁰ Besalel, *a.g.e.*, s. 447.

⁷¹ Tesniye 22/22.

⁷² Besalel, *a.g.e.*, s. 447.

⁷³ www.halakhah.com

⁷⁴ Levililer 20/14.

⁷⁵ www.halakhah.com

⁷⁶ Besalel, *Yahudi Ansiklopedisi*, s. 452-453.

⁷⁷ Vaux, *Ancient Israel It's Life and Institutions*, s. 36.

Ensest, yakın akrabayla gerçekleşen cinsel münasebettir. Yahudi anlayışına göre toplumda bazı yakın akrabalar arasında cinsel ilişki kesin bir suretle yasaklanmıştır. Bu yasaktan dolayı akraba olan kişiler asla birbiriyle evlenemezler. Ensest konusu ilkel kabilelerden beri varlığını sürdüren bir totem anlayışıdır. Bu anlayışa göre tek ve aynı bir totem grubunun mensupları, aralarında cinsel ilişkide bulunamadıkları gibi dolayısıyla birbiriyle evlenemezler.⁷⁸ Kendisine analık yapan kimseye ya da onun yerini alan diğer şeylere –kana, aileye, kabileye- bağlı kalma eğilimi her kadının ve her erkeğin içinde doğuştan var olan bir özelliktir.⁷⁹ Fakat bu özellik aile kurumunu belirsizleştirdiği hatta aile olgusunu ortadan kaldırdığı için Yahudilik ve birçok din tarafından yasaklanmıştır. En başta semavi dinler olmak üzere, ensesti şiddetle kınamışlar ve kesin bir şekilde reddetmişlerdir. Bir ailede ana, baba ve çocuklarının cinsel kimlikleri birbirinden tamamen ayrıdır. Herkes kendi cinsel ve ruhsal kimliği doğrultusunda kendi kendini tanımlar ve ona göre yaşar. Dolayısıyla bir ailede ensest olayının nüfuz etmesi aile bireylerinin cinsel kimliğine birer saldırı niteliğindedir. Bu nedenden dolayıdır ki dinler, ensesti çirkin ve tutarsız bir davranış olarak kabul görürler.

Eski Ahit, yakın akrabalarla cinsel münasebetin yaşanmasının önüne geçmek için kimlerin kimlerle evlenebileceğini net olarak belirtmiştir. Ayrıca, bu yasağa uymayanların sapıklık içinde olduklarının altını çizmektedir. “Hiçbiriniz cinsel ilişkide bulunmak için yakın akrabasına yaklaşmayacak, Rab benim.”⁸⁰ Eski Ahit'te adının çokça geçtiği bu sapıklık, bir suç olarak kabul edilmiş ve çeşitli yaptırımlarla da desteklenmeye çalışılmıştır. Çünkü ensest ilişki, evlilik müessesesine zarar vermemekle kalmayıp, kan bağına dayanan yakınlıkları/akrabalıkları zedelemektedir. Tevrat'ta belirtildiği üzere kan bağı bulunan kimseler arasında evlilik söz konusu olamaz. Kardeşler, aynı ana babadan olan yakınları, yengeler, sütanneler, babanın kardeşleri ile katiyen evlenilemez. İnsanın kızı ya da oğluyula da evlenmesi hem günah hem de suçtur.⁸¹

İnsanların cinsel özgürlüğü konusundaki görüşler sadece toplumdan topluma değil, zamandan zamana bağlı olarak da farklılık arz etmektedir. Ancak tarih boyunca tüm toplumlarda söz konusu olan cinsel tabuların başında, aynı ailenin bireyleri arasındaki cinsel münasebet ya da toplum bilimlerindeki deyimleriyle ensest gelir.⁸² Ana baba ve çocuklar ya da kız ve erkek kardeşler arasındaki cinsel münasebet, yalnız yasaların değil ahlaki kuralların da kesinlikle affedemeyeceği bir davranış olarak her zaman kesin bir şekilde kınanmış ve de yasaklanmıştır. Yakın akrabalar arasındaki cinsel münasebet toplumu ahlaki çöküntüye uğratmaktadır. Böyle bir sapıklık içerisindeki kişiler anne, baba

⁷⁸ Sigmund Freud, *Cinsellik Üzerine*, Payel Yayınları, İstanbul, 2011, s. 15.

⁷⁹ Erich Fromm, *Cinsellik ve Cinsel Sapmalar*, Arıtan Yayınevi, 2004, s. 98.

⁸⁰ Levililer 18/6.

⁸¹ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, c:I, Gelişim Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1999, s. 271.

⁸² Şura Genç & Seçil Coşkun, “Ensest”, *TBB Dergisi*, 2013, s. 216.

ve kardeş kavramlarını ortadan kaldırmakta ve aile olgusuna zarar vermektedir. Dolayısıyla bu durum aileye önem veren Eski Ahit için çok mühim bir mesele olmaktadır.

Tevrat'ta ensest olaylarına zaman zaman rastlanabilmektedir. "Hiçbiriniz cinsel ilişkide bulunmak için yakın akrabasına yaklaşmayacak, Rab benim. Annenle cinsel ilişkide bulunarak babanın namusuna dokunmayacaksın. O senin annendir. Onunla ilişki kurmayacaksın. O, babanın namusudur. Annenden ya da babandan olan, ister seninle aynı evde doğmuş olsun, ister olmasın üvey kız kardeşlerinden biriyle cinsel ilişki kurmayacaksın. Kızının ya da oğlunun kızıyla cinsel ilişki kurmayacaksın. Çünkü onların namusu senin namusundur. Babanın evlendiği kadından doğan kızla cinsel ilişki kurmayacaksın. Çünkü o babandan değildir, senin kız kardeşin sayılır. Halanla cinsel ilişki kurmayacaksın çünkü o babanın yakın akrabasıdır. Teyzenle cinsel ilişki kurmayacaksın; çünkü o annenin yakın akrabasıdır. Amcanın namusuna dokunmayacaksın. Karısına yaklaşmayacaksın; çünkü o senin yengendir. Gelinle cinsel ilişki kurmayacaksın. Çünkü oğlunun karısıdır. Kardeşinin karısıyla cinsel ilişki kurmayacaksın. Çünkü o kardeşinin namusudur. Bir kadının hem kendisiyle hem kızıyla cinsel ilişki kurmayacaksın. Kadının kızının ya da oğlunun kızıyla cinsel ilişki kurmayacaksın. Çünkü onlar kadının yakın akrabasıdır. Karın yaşadığı sürece onun kız kardeşini kuma almayacak ve onunla cinsel ilişki kurmayacaksın. Bu davranışların hiç birisiyle kendinizi kirlitemeyin. Çünkü önünüzden kovacağım uluslar böyle kirlendiler. Onların yüzünden ülke bile kirlendi. Günahından ötürü ülkeyi cezalandırdım. Ülke, üzerinde yaşayan halkı kusuyor. İster yerli olsun ister aranızda yaşayan yabancılar olsun kurallarına ve ilkelerime göre yaşayacaksınız. Bu iğrençliklerin hiçbirini yapmayacaksınız. Sizden önce bu ülkede yaşayan insanlar bütün bu iğrençlikleri yaparak ülkeyi kirlittiler. Eğer sizde ülkeyi kirlertirseniz, ülke sizden önceki uluslara yaptığı gibi sizi de kusar. Kim bu iğrençliklerden birini yaparsa halkın arasından atılacaktır. Buyruklarımı yerine getirin. Sizden önceki insanların iğrenç törelerine uyararak kendinizi kirlitemeyin. Tanrı'nız Rab benim."⁸³ Levililerin bu ifadelerinde, insanların yakın akrabaları arasında kimlerle cinsel münasebette bulunamayacağı tek tek açıklanmaktadır. Ayrıca Tanrı, bu kişilerle münasebette bulunmanın sakıncasından ve bu iğrenç durumun zararlarından söz ederek bunlardan kaçınılması gerektiğini emretmiştir.

Yine Eski Ahit'te yakın akraba arası cinsel ilişki kuran kişileri önemli tehditler beklemektedir. "Babasının karısıyla yatan, namusuna leke sürmüş olur. İkisi de kesinlikle öldürülecektir. Ölümü hak etmişlerdir. Bir adam geliniyle yatarsa, ikisi de kesinlikle öldürülecektir. Rezillik etmiş, ölümü hak etmişlerdir."⁸⁴ Başka bir pasajda aynı günahın laneti şu şekilde ifade edilmiştir: "Babasının karısıyla yatana lanet olsun! Çünkü o babasının yatağına leke sürmüştür. Annesinden ya da babasından olan kız kardeşiyle

⁸³ Levililer 18/6; 18/24-30.

⁸⁴ Levililer 20/11-12.

yatana lanet olsun! Kaynanasıyla yatana lanet olsun.”⁸⁵ babasıyla cinsel münasebette bulunma eylemi o kadar çirkin bir suç olarak görülmüştür ki Eski Ahit bunu yapan kişiyi ölümla cezalandırmaktadır. Ayrıca kız kardeş ve kaynanayla cinsel ilişki de ölüm cezası kapsamındaki suçlardır. Bu sapıklığı açıklayıcı ve onun çirkinliğini belirtici başka dinsel metinleri de göstermek mümkündür: “Kimse babasının karısını almayacak, babasının evlilik yatağına leke sürmeyecektir.”⁸⁶

Eski Ahit'in başka ifadelerinde kişinin hem kadın ve hem de kızıyla cinsel ilişkiye girmesi, suç olarak değerlendirilmiştir.” Bir adam hem bir kızla hem de kızın annesiyle evlenirse, alçaklık etmiş olur. Aranızda böyle alçaklıklar olmasın diye üçü de yakılacaktır.”⁸⁷ Böyle bir ilişkiye girdiği için olaya karışan tüm şahıslar yanmakla cezalandırılmıştır. Böylesine adi bir suçun ölümla sonuçlanması Yahudiler açısından adalet olarak görülmektedir.

Yakın akraba arası cinsel ilişkinin ne kadar şiddetle yasaklandığı malumdur. Çünkü toplumsal ve genetik yapı bu duruma müsaade etmemektedir. Yahudi kültüründe ciddi bir şekilde yasaklanan yakın akraba arası cinsel münasebet bir tabudur ve tabuya aykırı hareket eden herkes cezalandırılmalıdır. Aksi halde toplum çökecek ve başıboşluk, Tanrı'nın yasalarını amaçsız ve işlevsiz bırakacaktır. Eğer bu duruma karşı çıkmayıp bu durum hoş görülürse toplum zedelenir. Tanrı bunları lanetlemiştir. Halkın da bunu kınaması gerekir. Çünkü bir nesil kendisinden sonrakilere yeni bir kuşak bırakmalıdır. Tanrı'nın bu emirleri dikkate alınmazsa yeni nesil yozlaşmış olacak dolayısıyla kendisinden sonra hiçbir değer ve varlık bırakmayacaktır.

4.4. Adetli Kadınla Zina ve Cezası

Her insanın kendine ait bir takım muayyen halleri vardır. İster erkek olsun ister kadın, insana has bu özellikler insan doğasının bir gereğidir. İşte Yahudi kültüründe de Eski Ahit'te belirtildiği üzere böyle özel durumlarda erkek ve kadınların nasıl davranması gerektiği ile ilgili birtakım kurallar vardır. Yahudiler, bunlara uymak zorundadır. Aksi halde Tanrı'nın yasalarını çiğneyerek günah işlemiş olurlar. Eski Ahit, bu özel halleri şu başlıklar altında toplamıştır: Akıntısı olan yani boşalarak kirlenen adam, adet gören kadın ve ayrıca kirli sayılan kadınla yatan erkekle ilgili yasalar:

“Adet gördüğü için kan kaybeden kadın yedi gün kirli sayılacaktır. Ona dokunan da akşama kadar kirli sayılacaktır. Adet gördüğü günlerde kadının üzerinde yattığı ya da oturduğu her şey kirli sayılacaktır. Kim kadının yatağına dokunursa giysilerini yıkayacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. Kim kadının üzerine oturduğu herhangi bir şeye dokunursa o da giysilerini yıkanacak ve akşama kadar kirli sayılacaktır.

⁸⁵ Yasanın Tekrarı 27/20; 27/22-23.

⁸⁶ Yasanın Tekrarı 22/30.

⁸⁷ Levililer 20/14.

Kadının yatağındaki ya da oturduğu şeyin üzerindeki herhangi bir eşyaya dokunan herkes akşama kadar kirli sayılacaktır. Adet gören kadının kirliliği onunla yatan adama da bulaşır. Adam yedi gün kirli kalır ve yattığı her yatak kirli sayılır. Eğer bir kadının adet günleri dışında uzun süreli bir kanaması varsa ya da kanaması adet günlerinden sonra da devam ediyorsa kanaması olduğu sürece adet günlerinde olduğu gibi kirli sayılır. Kanaması olduğu sürece adet günlerinde olduğu gibi yattığı her yatak ve üzerine oturduğu her şey kirli sayılacaktır. Kim bunlara dokunursa kirli sayılacak, giysilerini yıkayacak, yıkanacak ve akşama kadar kirli kalacaktır. Ama kanama durursa kadın yedi gün bekleyecek sonra temiz sayılacaktır. Sekizinci gün iki kumru ya da iki güvercin alıp Buluşma Çadırının giriş bölümüne getirecek ve bunları kâhine verecektir. Kâhin, birini günah sunusu ötekini yakmalık sunu olarak sunacaktır. Böylece kadının kanamasından doğan kirlilikten Rabbîn huzurunda arıtacaktır. İsrail halkını kirliliğinden arındırıcaksın. Öyle ki aralarında bulunan konutumu kirletip kirlilik içinde ölmesinler. Akıntısı olan, boşalarak kirlenen adam, adet gören kadın, akıntısı olan erkek ya da kadın ve kirli sayılan kadınla yatan erkekle ilgili yasa budur.”⁸⁸ Yukarıda çok açık bir şekilde Yahudilerin nelere uyması gerektiği açıklanmıştır. Burada görülen durum kirli sayılan erkek veya kadının arınma süresinin uzun olmasıdır. Bunun sebebi de inananların olduğunca temiz bir biçimde Tanrı’ya ibadet etmesi ve bu kirlilikten bir an önce arınmaları olsa gerektir.

“Adet gördüğü için kirli sayılan bir kadınla cinsel ilişki kurmayacaksın.”⁸⁹ Bu ifade, adet gören kadının dokunulmazlığını belirtip ondan uzak durulmasını emretmektedir. Çünkü Tanrı, adet olma özelliğiyle kadına bedensel bir temizleme imkânı verirken erkeğe de kadınına özlem duyma fırsatı sağlamıştır. Bu yüzden kirli sayılan kadınla girilen cinsel ilişkiler, Eski Ahit ’te yasak ve günah olarak nitelendirilmiştir. Kadınların aybaşı döneminde cinsel ilişkiye girmesi yasaklanmıştı ama bunun nedeni, kadının o anda pis ve iğrenç olarak görülmesi değildi. Aybaşının gerekçesi aslında, erkeğin, karısını ‘elde var bir’ olarak görmesini önlemektir. Çünkü bir erkek, karısını fazlasıyla kanıksar duruma gelebilir ve karısı da onu arzulamaz; bu yüzden Tevrat, kadının aybaşından sonra yedi gün boyunca cinsel ilişkiye kapalı olmasını, böylece kocasının gözünde evlendikleri günkü kadar sevgili bir konuma gelmesini istemektedir.

“Adet gören bir kadınla yatıp cinsel ilişki kuran adam, kadının akıntılı yerini açığa çıkarmış, kadın da buna katılmış olur. İkisi de halkın arasından atılacaktır.”⁹⁰ Yukarıdaki pasaj erkeğin, kadın akıntılıyken onunla cinsel ilişkiden uzak durmasını emretmektedir. Çünkü böyle bir ilişki, kadının hoş olmayan durumunu ortaya çıkarmış olduğu için erkeğin bu şekilde görmesini yasaklamıştır. Eğer buna rağmen günah işlenirse ikisi de halk arasından atılmak suretiyle toplumdan dışlanmış olurlar.

⁸⁸ Levililer 15/1-33.

⁸⁹ Levililer 18/19.

⁹⁰ Levililer 20/18.

4.5. Hemcins ile Zina ve Cezası

Homoseksüellik, Lûtîlik ve Livâtâ olarak da adlandırılan bu günah Tevrat'ta Sodom ve Gomora isimli uygarlıkların helâk sebebi olarak bildirilir.⁹¹ Eşcinsellik terimi daha çok erkeklerle ilgili olarak kullanılmaktadır. Kadınlarda bu durum lezbiyenlik adı ile tanımlanmaktadır. Günümüzde özellikle Amerika gibi bazı ülkelerde eşcinsellerin kurdukları "gay" örgütleri bu fiile resmiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Bugün Ortodoks Yahudilik, homoseksüelliğin yasallaştırılması doğrultusundaki modern eğilimlere karşı çıkmaktadır.⁹²

Yahudilik, Tevrat'ın açıklaması doğrultusunda homoseksüelliği (eşcinsellik) iğrenç olarak tanımlar. Konu ile ilgili Tevrat cümleleri şu şekildedir: "Kadınla yatar gibi bir erkekle yatma. Bu iğrençtir."⁹³ Moşe Farsi, bu Tevrat cümlesini şu şekilde açıklamaktadır: "Karşı cinsle ilgili cinsel yasaklar kendi içlerinde ne kadar kötü ve günah olsa da doğal birer ilişkiyi ifade etmektedir. Eşcinsellik ve hayvanlarla ilişki ise doğaya aykırılıkları vurgulanırcasına diğer yasak ilişkilerden bile ayrı tutulmuştur. Tevrat'ın bunları anlatışındaki sert üslup Tanrı'nın doğaya aykırı bu iki eylemi gerçekleştirenlere ne kadar öfkeli olduğuna ve bu kişilere yönelik tiksintiye işaret etmektedir. Talmut'ta bu sözcük "Toe Ata Ba -Sen bu yaptığınla yolunu şaşırmissın-" şeklinde tanımlanır."⁹⁴ Yahudi kutsal kitabı olan Tevrat'ta bu tür sapıklıkların cezasının ölüm olduğu kesin bir dille belirtilmektedir. Tevrat cümlesi şöyledir: "Bir erkek başka bir erkekle cinsel ilişki kurarsa, ikisi de iğrençlik etmiş olur. Kesinlikle öldürülecekler. Ölümü hak etmişlerdir."⁹⁵

Yahudi din bilginleri olan Rabbîler böylesi tiksindirici bir fiilin cezasının ise taşlanarak öldürülme olduğu hususunda hemfikirdirler.⁹⁶ Talmud'a göre bu iğrençliği yapan tarafların aktif ya da pasif olması arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisi de aynı günahtan ve cezadan sorumludur. İki taraf da taşlanarak öldürülür.⁹⁷ Yahudi din âlimi Ezra'ya⁹⁸ göre ise biri diğerine tecavüz etmişse, tecavüze uğrayan sorumlu değildir.⁹⁹ Ayrıca burada şunu da belirtmekte fayda vardır: Tevrat eşcinsel ilişki yasağı açısından sadece iki erkek arasındaki ilişkiyi yasaklamıştır. İki kadın arasındaki ilişki hakkında açık bir yasak yazılı değildir. Böyle bir durumun cezası da Tevrat'ta bulunmamaktadır. Yasağın olmaması bu durumun meşruluğunu göstermemektedir. Yahudi Tanrısı, Yahudilerin

⁹¹ Tekvin 19/1-9.

⁹² Besalel, *Yahudi Ansiklopedisi*, s. 216.

⁹³ Levililer 18/12.

⁹⁴ Farsi, *Tora ve Aftara*, s.372.

⁹⁵ Levililer 20/13.

⁹⁶ www.halakhah.com

⁹⁷ www.halakhah.com

⁹⁸ Ezra:Kohen kabilesinden peygamber ve din bilgini. M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında Yahudileri Babil'den Yerusâlim'e (Kudüs) getirmiştir.

⁹⁹ Farsi, *Tora ve Aftara*, s. 432.

sadece emrettiği şekilde yaşamalarını, başka uygarlıkların davranışlarını yapmamalarını emretmektedir.

4.6. Hayvanla İnsan Arasında Cinsel İlişki ve Cezası

Tanrı bu dünyayı yarattığında her canlıyı türüne göre özellik ve şekillerle yaratmıştır. Yaratanın isteğine karşı davranışlar mümkün olmakla birlikte, bu davranışların sonunda hayır ve bereket bulunmamaktadır. Yaratıkların çoğalması da yaratıcının koyduğu kural ve düzen içinde gerçekleşmek zorundadır. Bu kuralların ihlâli beraberinde maddî ve manevî problemleri de getirecektir. Mesela, at ve eşek karışımından oluşan katır, yeni bir nesil üretemez.

Farklı türlerdeki canlılar birbirleri için uygun olmadığı gibi insan nesli de diğer canlı türleri için uygun değildir. Her tür canlı yalnızca birbiri için uygundur. Bir insanın, kendisinden her yönden düşük konumdaki bir hayvanla birlikte olması mantıksız ve onursuz bir durumdur. Yahudi Tanrısı Tevrat'ta (Tora) insanların hayvanlarla birlikte olmasını kesin bir dille yasaklamış, böyle çirkinlik yapmaya kalkanların öldürüleceğini belirtmiştir. Tora'da bildirilen şu emirler gayet yerindedir: "Bir hayvanla cinsel ilişki kuran adam kesinlikle öldürülecek, hayvansa kesilecektir."¹⁰⁰ "Bir kadın cinsel ilişki kurmak amacıyla bir hayvana yaklaşırsa, kadını da hayvanı da kesinlikle öldüreceksiniz. Ölümü hak etmişlerdir."¹⁰¹ "Hayvanlarla cinsel ilişki kuran herkes öldürülecektir."¹⁰² Bu cümlelerde her cins, her tür hayvan kastedilmektedir. Memeli hayvanlar, kuşlar, sürüngenler vb. hayvanlarla ilişki yasaklanmaktadır.¹⁰³ Son derece çirkin bir sapıklık olarak değerlendirebileceğimiz bu tarz ilişkiler, akli eren bir toplumun da nefretle karşılayacağı ve şiddetle itiraz edeceği büyük bir günahdır. Bu şekilde sapık bir davranışın cezası ise taşlanarak öldürülmektir.¹⁰⁴

Yahudi Tanrısı insan onuruna yakışır bir hayat sürmesini istediği Yahudilerin yasak davranışlara kalkıştıkları takdirde Tevrat'ta emrettiği üzere cezalandırılmasını da istemektedir. Şayet günahkâr bu yasak fiili insanların görmediği bir yerde işlerse veya günaha şahit olan hiçbir kimse yoksa Tevrat bu kişi ya da kişileri lânetlemektedir. Konu ile ilgili Tevrat cümlesi şu şekildedir: "Herhangi bir hayvanla cinsel ilişki kurana lânet olsun! Bütün halk, Âmin! diyecek".¹⁰⁵

Tevrat, Yahudileri şu cümlelerle nasihatle uyarmaktadır: "Bir hayvanla cinsel ilişki kurmayacaksın. Kendini kirletmiş olursun. Kadınlar da cinsel ilişki kurmak amacıyla bir

¹⁰⁰ Levililer 20/15.

¹⁰¹ Levililer 20/16.

¹⁰² Çıkış 22/19.

¹⁰³ www.halakhah.com

¹⁰⁴ www.halakhah.com

¹⁰⁵ Tesniye 27/21.

hayvana yaklaşmayacak. Sapıklıktır bu.”¹⁰⁶ Yahudi Tanrısı yasaklarının dışına çıkarak hayvanla ilişki kuracak kadar basitleşen inançlılarının cezasız bırakılmayacağını, ceza olarak ise taşlanarak öldürülmeleri gerektiğini Tevrat vasıtası ile bildirmektedir.

4.7. Tecavüz ve Cezası

Yahudilikte kıza tecavüz etme durumunda erkeğin suçu ve bunun sonucunda cezası daha farklı şekilde ele alınarak buna uygun bir biçimde yaptırım uygulanır. Olayın kızın rızası dışında gerçekleşmesi cezalandırmada ağırlaştırıcı neden olarak mütalaa edildiğinden erkek daha ağır cezaya çarptırılır. Burada mali cezaya çarptırılmakla birlikte kızla evlenme zorunluluğu da vardır. Temelde uygulanan kural bu olmakla birlikte başka türlü düzenlemeyi gerektiren bazı özel durumlarda bu kuralı istisna edilmekte ve çözüm için, diğer vasıtalarla başvurulmaktadır.

Erkek kıza tecavüz ettiği durumda mali cezaya çarptırılmakla birlikte, boşanma hakkını kaybetmesi kaydıyla kızla evlenmeye mecbur edilecektir. Bu durumda kız tarafına ödenmesi gereken mali ceza, kızın normal başlık parası yerine geçen “para cezası” kategorisinin yanı sıra “tazminat” kategorisinde değerlendirilen iki çeşide ilaveten hem de acı vermiş olduğu için ödeme çeşidi olarak toplamda dört çeşit altında toplanılmaktadır.¹⁰⁷ Erkeğin, çarptırıldığı mali cezalara ek olarak, kızla boşanmamak koşuluyla evlenmesi gerektiği kuralı Tevrat hukukuna dayanmaktadır.¹⁰⁸ Bu kural Rabbîler tarafından da kabul edilmiştir. Erkek kıza istemese bile buna zorlanmalıdır. Hatta kızın fiziksel kusuru olduğunu ileri sürerse bile erkeğin evlilikten kaçma şansı yoktur. Talmud'da ifade edildiği üzere “kız ayağı sakat, kör ve çıbanlı olsa bile” erkek onunla evlenmeye zorlanacaktır.¹⁰⁹ Kuralın bu şekilde koyulmasından anlaşılmaktadır ki İsrail evlatlarında bu türden olayların önüne geçilmesinin temin edilmesi, ayrıca bu vesileyle suçundan ötürü uğrayacağı yaptırımları dikkate alan erkeğin tecavüze olan meylini engellemek hedeflenmiştir.

Erkeğin evliliği reddetme yetkisi olmadığı halde bu yetki kıza ve babasına verilmiştir. rabbîler kızın veya babasının bu evliliğe rızaları bulunmadığı durumda erkeğin kızla evlenmeyerek sadece para cezasına çarptırılacağı şeklinde görüş öne sürmüşlerdir.¹¹⁰ Tevrat'ta tecavüz etme durumunu düzenleyen metinde kızın veya babasının böyle bir hakkı olmasından söz edilmezken “kız kendi rızasıyla ilişkiye girdiği takdirde ona ve babasına tanınan bu yetkinin tecavüz edilmesi durumunda tanınmamasının uygun olmadığını” ileri sürmüş ve bağlayıcı bulmuşlardır.¹¹¹

¹⁰⁶ Levililer 18/23.

¹⁰⁷ Maimonides I:3/15.

¹⁰⁸ Tesniye 22/29.

¹⁰⁹ Maimonides I: 3.

¹¹⁰ Kethuboth 39b.

¹¹¹ Kethuboth 39b.

Tecavüz eden erkeklerle aralarında evlenme engeli bulunan kadınların durumlarının hukuken nasıl olması gerektiği, evlenmeseler bile evlilik engeli veya ilişki yasağıyla ilgili kuralı çiğnediklerinden dolayı çarptırılacakları belirli cezanın yanı sıra ceza olarak erkeğe başka hangi yaptırımlar uygulanması gerektiği Rabbiler arasında tartışmaya neden olmuş, bu grupta yer alan bazı kadınların, kendileriyle ilişkiye giren erkeklerle aralarında evlenmelerine yönelik engelden dolayı evlenmeseler bile, erkeğin mali cezaya çarptırılması sonucuna varılmıştır.¹¹² Mahkeme tarafından uygulanacak yaptırım, erkeğin mali cezaya çarptırılmasıdır. Bu konuda hüküm vermek için toplanan mahkeme heyetinde en az 3 din bilgini bulunması şarttır.¹¹³ Erkeği mali cezaya çarptırmanın nedeni, bekareti bozulan kızla evlenmeye olan isteğinin azalmasından oluşan zararı tazmin ettirmekle birlikte babasının da bakire olmayan kıza verilecek başlık parasında kaybedeceği miktarı telafi ettirmektir.¹¹⁴

4.8. Zina Kuşkusu

Eşi tarafından zina yaptığı gerekçesiyle suçlama zifafta kızın bakire olmadığını anlaşılması durumunda ya da evliliğin daha sonraki bir döneminde de ileri sürülebilir. Bu durumda iddiayı incelemek için kurulacak mahkemede bulunan hakimlerin sayısı 23 kişiden az olmamalıdır. Çünkü ortaya atılan iddianın doğrulanması halinde kadının ölüm cezasına çarptırılması gerekir. Bu ceza da 23 kişiden az mahkeme heyeti tarafından verilemez.¹¹⁵ İddianın ileri sürüldüğü zaman açısından yargılama yöntemi değişmektedir. Bu değişimi dikkate alarak konuyu zina kuşkusunun, zifafta mı yoksa daha sonraki bir zamanda mı ileri sürüldüğü konusunda iki durumda incelenmektedir.

Davanın zifaf esnasında vuku bulması konusu Tevrat'ın Tesniye bölümünde ele alınmakta ve bu durumda hukuki düzenlemeyi şu şekilde özetlemektedir. "Erkek iddiasını zifafta ileri sürdüğünde kızın ebeveyni kızlarının bakire olup olmadığını kanıtlayan yatak çarşafını bekaretin ispatı için din adamlarına getirerek erkeğin iddiasının haksız olduğunu ispatlamalıdır. Erkek, haksız olduğu ortaya çıktığında, mali cezaya çarptırılacak ve ayrıca kızı boşama hakkını kaybedecektir. Fakat iddiası doğru çıktığında kız cezaya çarptırılır.¹¹⁶ Kızın recm cezasına çarptırılması için sadece bekâretsizlik suçlaması esas alınmamakta, ayrıca bekareti gideren ilişkinin zina olduğunun ispatlanması gerekir. Kızın zinadan suçlanarak recm cezasına çarptırılması için iddianın geçerlilik şartları kızın Yahudi olması ve bekaretin bozulma nedeni olan ilişkinin kızın nişanlılık döneminde kendi rızasıyla

¹¹² Maimonides I: 3-5, 9-14; II: 9-11.

¹¹³ Maimonides V:8.

¹¹⁴ Sarna, Nahum M. "Genesis", The traditional Hebrew Text with the new JPS Translation, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1991 s. 209; Tigay Jeffrey H., "Deuteronomy", The traditional Hebrew text with the new JPS Translation, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1996. s. 208.

¹¹⁵ Maimonides III:3.

¹¹⁶ Tesniye 22/13-22.

gerçekleşmesidir. Erkek iddiasını kızla halvete girdiğinde derhal ileri sürmelidir. Henüz halvete girmemişse 30 gün sonrada ileri sürebilir.¹¹⁷ Erkeğin bu iddiası üzerine kurulacak yargı meclisi olay hakkında araştırma başlatacaktır. Eğer kız tarafı bunu yalanlıyorsa ispat etmesi gerekir.¹¹⁸ Bu da daha önceden zikrettiğimiz gibi yatak çarşafıyla ispatlanabilir. Eğer kız tarafı ispat edemezse, erkeğin haklı olduğu ortaya çıkmış olacaktır. Dolayısıyla bu durumda kızın recm cezasına çarptırılması kaçınılmaz olacaktır.

Davanın zifaktan sonra vuku bulmasına gelince; Yahudi hukukunda eşlerin birbirlerine sadakati hususunda erkeğe daha çok hak tanımaktadır. Çünkü Tevrat hukuku ve rabbîler hukuku, eşinden şüphelendiğinde, ihanet etmediğini ispat etmek için onu zorlamaya tabi tutma yetkisini erkeğe tanımıştır. Bunun karşılığında kadının kocasını sadakate davet etme ye yönelik meşru zorlamaya sahip olduğundan söz edilemez.¹¹⁹

Eşinden şüphelenen erkeğin bu durumunu gidermek için “kadının acı suyu içmesi” ritüeline başvurulacaktır. Bu ritüelle ilgili kuralları düzenleyen yasayı Tevrat hukuku “kıskançlık yasası” olarak isimlendirir.¹²⁰ “Bir adam karısını kıskanır ve ona karşı şüphe duyarsa, ama ispatlamak için şahidi yoksa, eşini kâhine götürecektir. Orada kadın için zeytinyağı ve günnük karıştırılmamış arpa unu (bunlar suçu anımsatma içindir) sunacaktır. Kâhin kadının baş örtüsünü çıkararak saçını dağıtacak ve eşinin getirdiği bu sunuyu ona verecek. Kendisi ise toprak bir kabın içine kutsal su koyarak konutun kurulu olduğu yerden az bir miktarda toprak alarak suya katacaktır. Sonra kasına yemin ettirerek *“eğer bu suçu yapmadıysan lanet getiren bu acı su sana zarar vermesin. Eğer yaptıysan Rabb sana eriyen kalça ve şişen karın versin. Halkın arasında seni lanetli ve iğrenç duruma düşürsün”* diyecek, Kadın cevaben “âmin, âmin” diyecektir. Kâhin bu lanetleri bir kâğıda yazıp acı suyunda yıkayacak. Kadının elindeki kıskançlık sunusunu alarak Rabb'in huzurunda sallayacak ve sunağa getirecek. Bu sunudan bir avuç alarak sunakta yakacak, sonra kadına acı suyunu içirecek. Eğer kadın suç işlemişse kalçaları zayıflayarak onu ayakta tutamayacak ve karnı şişecek. Böylece hakikat ortaya çıkacak ve kadın suçunun cezasını çekecek. Eğer kadının suç işlemediği ortaya çıkmış olursa, iddiasından dolayı eşine hiçbir şey yapılmayacaktır.¹²¹

4.9. Evlilik Sonrası Bakire Olmama Durumu

Bekâret, Yahudiler için Eski Ahit 'te belirtildiği üzere olmazsa olmaz şartlardan bir tanesidir. Cezası ölümle sonuçlanan bir eylemdir. Fakat vurgulanması gereken başka bir nokta da bekâretin sırf erkeklerin keyfiyetine bırakılmış bir durum olmadığıdır. Eski Ahit, özellikle kadınlar için bekâret aramayı isterken diğer taraftan erkeğin de bunu istismar

¹¹⁷ Maimonides 15.

¹¹⁸ Ketbuboth 46a, 76b.

¹¹⁹ David Werner Amram, “Adultery”, *TJE*, c. I, s. 173-174. (JewishEncyclopedia.com)

¹²⁰ Sayılar 5/29.

¹²¹ Sayılar 5/11-31.

etmemesini istemiştir. Erdenliğin kendisi hem erkek hem kadın için önemli bir tavır olduğundan aslında buna önem verilmekle evlilik kurumuna önem verilmiş olmaktadır. Eski Ahit'te karı ve koca, ancak evlilik çatısı altında birbirleriyle mutlu bir yaşam sürebilirler. Buna bağlı olarak Eski Ahit, yasak evliliklere ve cinsel yaramazlıklara çok sert bir şekilde karşı çıkar. Sadece evlilik kurumunun içinde kendi eşiyile mutlu olmayı emreder “Bir kadın yoldan çıkar, kocasıyla evliyken kendini kirletirse ya da bir koca karısını kıskanır, ona karşı yüreğinde kuşku uyanırsa, kâhin, kadını Rab'bin önünde durduracak bu yasayı ona uygulayacak. Kocasını herhangi bir suçtan suçsuz sayılacak, kadınsa suçunun cezasını çekecektir.”¹²²

Eski Ahit, bir kadında bulunması gereken özelliklerden bir tanesinin erdenlik yani bekâret olması koşulunu vurgular. Hatta çoğu zaman erdenlik, şiddetle istenen bir şart halini alır. Eğer bu şart evlenecek kadında bulunmasa ceza olarak öldürülmesi bile söz konusu olmaktadır. Tevrat'ta evlenen bir erkek, karısında kıskançlık belirtileri bulmazsa, o zaman genç kadını babasının evinin kapısına çıkarmakta ve kentlin adamları onu taşladıktan sonra ona ölecek denilmekte, evlenip de bakire çıkmayan kadınların taşlanarak öldürülmesini öngörmektedir.¹²³ Çünkü o erkeğin namusunun bir ölçüsüdür. Kadının bekâretine gelecek bir zarar aslında erkeğin toplumsal statüsüne ve onuruna çalınmış bir lekedir.

Kadında bekâret aramak, erkeğin kıskançlık güdüsünün bir yansımasıdır. Aslında erkek, kıskançlık zararına önem vermekle onu tamamen sahiplenmek için onun temiz olması şartını ön koşul olarak kabul etmektedir. Erkek, kendisi bakir olmasa dahi kıskançlık içgüdüleri nedeniyle kadını elinin altında görmek ister. Böylece iktidar tüm kıskançlığına rağmen erkektedir. Öyle ki, kadının vücudu üzerinde hâkim olan erkek, kadını kendi malı sayarken kadının erkek üzerinde hiçbir hakkı yoktur. Erkeğe bu hakkı veren Tanrı, erkeğin zevki uğruna kadının kıskançlık zararını çok ciddiye alırken, erkek için hiçbir sınırlama getirmemiştir.¹²⁴ Bu durumu Eski Ahit 'te de görmek mümkündür. Burada kadının bekâretinin kutsallığına rağmen çoğu zaman erkeğin bunu istismar ettiği ve dolayısıyla Tanrı'nın da buna çok kızdığı bilinen bir durumdur.

4.10. Cariyeler ile Birliktelik

“Bir adam bir cariyesiyle yatarsa, eğer kadın nişanlı, bedeli ödenmemiş ya da azat edilmemişse, ikisi de cezalandırılacak ama öldürülmeyecek. Çünkü kadın özgür değildir”¹²⁵ Bu yasak ilişkide adam, karısını bırakıp başkalarıyla cinsel ilişkiye girmektedir. Evde bulunan hizmetçilik görevi yapan cariyeyle girilen yasak ilişkinin sonucunda, ikisi de

¹²² Çölde Sayım 5/30.

¹²³ Ayhan Korkmaz, *Tabular ve Tuhaf Adetler*, Aykırı Yayınları, 2004, s. 22.

¹²⁴ Hıdır Arslan, *Tanrı ve Kadın, Berfin Yayınları*, 1999, s. 23.

¹²⁵ Levililer 19/20.

sınırı geçmiştir. Tevrat'ın bunun için de muhakkak bir cezası vardır. Bâkire olmayan bir cariye'nin kendi rızası ile normal şekilde ilişkiye girmesinde ceza söz konusudur. Şartlar yerinde olduğu durumda cariye kırbaçlanacak, onunla ilişkiye giren kişi ise suç sunusu getirecektir. Suçu kendi rızasıyla işlediği durumda kırbaçlanması gereken cariye her ilişkiye göre ayrıca cezalandırıldığı halde erkeğin tüm ilişkiler için bir sunu getirmesi yeterlidir.¹²⁶

Yahudi olmayan cariyelere ise cinsel eşya olarak bakılırdı. Cariyenin efendisi, onun oğulları, arkadaşları, misafirleri de dâhil olmak üzere cariyeyle ilişkiye girerek hem cinsel ihtiyaçlarını tatmin eder hem de cariye'nin gebe kalarak yeni özgür olmayan bir çocuk doğurmasına ve bu vesileyle efendinin malvarlığında bir artımın meydana gelmesine sebebiyet verirdi. Tevrat'tan önceki dönemlere ait olan bu uygulamaları Tevrat değinmeden bırakmış¹²⁷ ve değiştirmemiş, bunu cariyeliğin doğası olarak mülâhaza etmiştir.¹²⁸

Sonuç

Zinadan dolayı öngörülen cezalar tarih boyunca uygulanmış birer müeyyide olarak karşımıza çıkmaktadır. Zina cezası sıradan bir ceza olmayıp toplumda aile yapısının zarar göreceği endişesiyle insanların aşırı nefretle tepki verdiği bir eylem sonucunda uygulanmıştır. Dinlerde, ailenin korunması ve sürekliliğinin sağlanması amacıyla çeşitli kurallar mevcuttur. Hemen her din, can ve mal güvenliği, aklın ve neslin korunması ile bireyin namus ve diğer kişilik haklarının gözetilmesi yoluyla insan ve toplum varlığının devam ettirilmesi için belirli düzenlemeler getirmiştir. Nitekim Yahudi dini metinlerinde de gerek Tevrat gerekse Rabbiler hukukunda, söz konusu ceza şeklinin ön görülmesinde toplum tarafından hoş görülmemeyen eylemlerin temel alınmış olduğu açıktır.

Toplumsal hayat için korunması zorunlu olan bir düzen mevcuttur. Bu düzen dinlerdeki hukuk sistemlerinin altyapısını teşkil eder ve temel hükümlerini oluşturur. Bireyler, birbirlerine karşı hak gasplarına girişmeleri gibi durumlarda hem toplumun tepkisiyle karşılaşmakta hem de oluşturulan hukuk kurallarının gerektirdiği müeyyidelerle cezalandırılmaktadır. Bu nedenden dolayı Yahudiler bu cezaların sonucu ne olursa olsun uygulamaktan hiçbir zaman çekinmemişlerdir. Çünkü onlara göre bu ceza aynı zamanda Tanrı'nın emridir ve bu emri yerine getirmezlerse, günaha gireceklerdir. Bu cezanın uygulanması daha sonraları uygulamadan kaldırılmış olmasına karşın Yahudiler bu uygulamayı kültürel olarak devam ettirmişlerdir. Zina cezasının toplum tarafından uygulanan bir ceza olduğunu ve toplumun nefretinin dışı vurması, toplumsal nefrete sebep olan eylemin failinin hak ettiğini bir şekilde alması gerektiğine inanılmıştır. Tüm

¹²⁶ Maimonides III: 13-17.

¹²⁷ Louis Epstein, *Sex Laws and Custom in Judaism*, Bloch Publishing, New York 1948, s. 170-178.

¹²⁸ Epstein, *Sex Laws and Custom in Judaism*, s. 173-174.

bunlara dayanarak, kökeni daha eski kültüre dayanan ve Tanrı tarafından öngörülerek, vahiy onayından geçmiş olan bu cezanın kültürel özelliğinin dini özelliğinden daha ağır bastığı söylenebilir.

Kaynakça

- Arslan, Hıdır, *Tanrı ve Kadın*, Berfin Yayınları, 1999.
- Bardakoğlu, Ali, "Ceza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 470-478.
- _____, "Garamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 359-361.
- Besalel, Yusuf, "Sanhedrin", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. İstanbul, 2001, III, 564-566
- _____, "Ezra", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. İstanbul, 2001, I, 170-171.
- _____, "Evlilik", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. İstanbul, 2001, I, 161-167.
- _____, "Kiduş-A-Şem", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. İstanbul, 2001, II, 327.
- Drapkin, İsrail, M.D., *Crime and Punishment in the Ancient World*, copyright, by Lexington Books, D.C. Heath and Company/Lexington, Massachusetts/Toronto, 1989.
- Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Gelişim Basım ve Yayım A.Ş., İstanbul, 1999.
- Epstein, Louis, *Sex Laws and Customs in Judaism*, New York: Bloch Publishing, 1948.
- Farsi, Moşe, *Tora ve Aftara*, I-V. Gözlem Yay. İstanbul, 2006.
- Freud, Sigmund, *Cinsellik Üzerine*, Payel Yayınları, 2008.
- Fromm, Erich, *Cinsellik ve Cinsel Saplantılar*, (çev.) Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, 2004.
- Genç, Şura, Coşkun Seçil, "Ensest", *TBB Dergisi*, 2013.
- Hasanov, Eldar, "Yahudi Şeriatında Recm Cezası", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2008.
- Kitab-ı Mukaddes, (Eski ve Yeni Ahit), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1995.
- Korkmaz, Ayhan, *Tabular ve Tuhaf Adetler*, Aykırı Yayıncılık, 2004.
- Maimonides, Moses b., *The Code of Maimonides (Mishneh Torah)*, New Havens: Yale Univ. Press, 1961-2004.
- Maşalı, Münteha, "Ölüm Cezası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 40-43.
- Sarna Nahum, M, *Exodus: the traditional Hebrew text with the new JPS translation*, Philadelphia: The Jewish Publication Society, Jerusalem 1991.
- Tigay Jeffrey H. "Deuteronomy", *The traditional Hebrew text with the new JPS Translation*, Philadelphia: The Jewish Publication Society, Jerusalem 1996.

Vaux, Roland De, *Ancient Israel It's Life and Institutions*, Darton Longman, Great Britain
1973.

www.halakhah.com. (). 12 24, 2015 tarihinde <https://halakhah.com/> adresinden alındı.

EBU'L-HASAN EL-HARAKÂNÎ'NİN DÜŞÜNCEYE VERDİĞİ ÖNEM

AHMET EMİN SEYHAN^a

Öz

Türk-İslâm âlim ve mutasavvıfı el-Harakânî (ö. 425/1033), her anını tefekkürle geçiren ve civanmertlerine de tefekkür tavsiyesinde bulunan bir münevverdir. el-Harakânî, Kur'ân ve sünnete bağlılığı, üstadı el-Kassâb'ın (ö. 409/1018) rehberliği ve manevî mürşidi Bâyezîd'in (ö. 234/848) örnekliliği sayesinde makamlar aşmış ve manevî bir derinliğe ulaşmıştır. el-Harakânî, bir kenara çekilip toplumdaki uzaklaşmamış, sürekli civanmertlerinin eğitimiyle ilgilenmiş, hayatı boyunca öğrenmeden yana olmuş ve insanın eğitilmesi hizmetini en önemli faaliyetlerden biri olarak değerlendirmiştir.

el-Harakânî, zihninden geçen düşünceleri civanmertleriyle paylaşırken onlara çarpıcı mesajlar vermiş ve yaşadığı aşkın tecrübeleri civanmertlerine anlatarak onların da bu seviyelere ulaşmalarını istemiştir. Onun talebelerine verdiği bu bilgiler, büyük hedeflere talip olmaları ve büyük işler başarmaları amacıyla matuftur. O, düşünen bir insanın planlı bir hayat yaşayacağını, zamanını etkin ve verimli kullanacağını ve çok önemli işlere imza atacağını onlara öğretmiştir. Bütün bu dinî tecrübeleri en doğru usûl ve yöntemleri kullanarak etrafındakilere aktarmak "yaptığı işe odaklanmakla ve kendine iyi bir rol model seçip onun öğretilerini takip etmekle" mümkün olabilir. İşte el-Harakânî, Bâyezîd gibi tahkik ehli bir mutasavvıfı kendine örnek almış, onu manevî yönden geçmeyi ve daha üst mertebelere ulaşmayı hedeflemiştir. O, gösterdiği azim ve kararlılığın bir sonucu olarak bu sahanın zirve şahsiyetlerinden biri olmayı başarmış ve kendisinden sonra gelenler üzerinde derin izler bırakmıştır.

Bu makalede Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin düşünceye verdiği önem ele alınmış, talebelerine verdiği mesajlar üzerinde durulmuş ve tefekküre dayalı hayat tarzı hakkında bilgi sahibi olunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: el-Harakânî, Bâyezîd-i Bistâmî, tasavvuf, tefekkür, mütefekkir.

THE IMPORTANCE ABU'L-HASAN AL-KHARAKANI GIVES TO THE THOUGHT

Abstract

el-Kharakani Turkish-Islamic scholar and a great mystic (d. 425/1033), who spent in his every moment with thought and advised constantly his followers the thought, is a thinker. el-Kharakani reached a depth beyond the metaphysical through dependence on Qur'an and Sunnah, guidance of his murshid el-Kassab (d. 409/1018) and example of

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(ahmeteminseyhan@gmail.com)

spiritual murshid Bayazid (d. 234/848). el-Kharakani didn't move away from the society, he was always interested in education, supported lifelong learning and evaluated education as one of the most important activities.

el-Kharakani gave striking messages when he shared thoughts of mind his disciples and wanted them to reach these degrees when he was telling the high spiritual condition he lived. These informations he gave to his disciples are to provide them to think big. He taught that a man contemplating would plan his time and always use the time an effective and efficient manner and manage very important work. It is possible to transfer all of these religious experiences with good procedures and methods, "focusing on his work and self-selecting a good role model and following his teachings". Therefore el-Kharakani took himself Bayazid, a scholar who mystic, as a role model and intended to pass him in spiritual issues and reach a higher target. He managed to become one of distinguished the figures in this area as a result of perseverance and determination and left deep effect on those who came after him.

In this study, the importance el-Kharakani gives to the thought were evaluated and the messages he gave to his students were focused and to have knowledge about the life style based on contemplation was maintained.

Key Words: *el-Kharakani, Bayazid Bastami, mysticism, contemplation, thinker.*

Giriş

Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer el-Harakânî, yaklaşık on asır evvel Horasan bölgesinde doğan, orada yetişen ve ömrünün sonlarını Anadolu'da geçiren, Bâyezîd-i Bistâmî'yi kendine model alan, Hakk'a ermek için zor riyâzetlere, çetin mücâhede ve çilelere katlanan tahkik ehli bir sûfidir. el-Harakânî, dergâhında binlerce talebe yetiştiren,¹

¹ Mutasavvıflar, tekke, dergâh ve zaviyelerinde insan-ı kâmil yetiştirmek için çok büyük çaba sarf etmiş ve bunu yaparken de değişik yöntemler takip etmişlerdir. Onlar, genellikle nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesiyle işe başlamış ve değişik metotlarla talebelerini yetiştirmişlerdir. el-Harakânî de aynı şekilde nefis tezkiyesine önem vermiş ve "kendi dergâhında" civanmertlerinin eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. el-Harakânî, dinlerini doğru öğrenmeleri maksadıyla müslümanları dergâhında yaptığı sohbetlere davet etmiş ve onları en güzel şekilde eğitmeye çalışmıştır. Nitekim o bir keresinde şöyle söylemiştir: "Her kim beni dost bilirse Hakk'ı sevmiş olur. Her kim Hakk'ı severse civanmertlerin (eğitim-öğretim amaçlı) sohbetine aralıksız devam eder. Her kim civanmertlerin sohbetine devam ederse Hakk'ın sohbetine devam etmiş olur, (zira bu dergâhta bulunanlar Yüce Allah'ı tanır, O'nu bütün kalpleriyle sever, tüm dünyaya O'nun adını duyurma bilincine ulaşır ve O'nun rızasını kazanmak için çalışırlar.)" (Bkz. Attâr, Ferîdüddîn, Evliya Tezkireleri, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2007, s. 611). el-Harakânî bir başka sefer; "Her kim bu kapıya gelirse ekmeğini verin ve adını/ inancını sormayın. Zira Ulu Allah'ın dergâhında ruh taşımaya layık olan herkes, elbette Ebu'l-Hasan'ın sofrasında ekmeğe yemeye de lâyıktır" (Çiftçi, Hasan, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin), Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara 2004, s. 21) diyerek "dergâhına/ sofrasına gelen herkese kapısının açık olduğunu" ifade etmiştir. el-Harakânî: "Kırk yıl var ki, (karnımızı doyurmak için bizi ziyarete gelen) misafir için olanı dışında ne yemek pişirmişizdir ne de herhangi bir şey yapmışızdır; misafir için pişen yemekten asalak olarak faydalanırdık." (Attâr, Evliya Tezkireleri, s. 637. Ayrıca bkz. Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî, Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Ankara 2004, s. 235) derken de "dergâhına kendisini ziyarete

insanların gönüllerini fetheden, fikirleriyle kendisinden sonra gelenlere tesir eden ve “Horasan Erenleri”nin yetişmesinde önemli rol oynayan bir İslâm âlimidir.² Her ne kadar Hollandalı müsteşrik De Bruijn, onun Fars asıllı bir sûfî olduğunu iddia etse de³ onun Türk asıllı bir mutasavvıf olduğu,⁴ De Bruijn’in yaptığı tespitin doğru olmadığı ifade edilebilir. Çünkü Harakan köyü her ne kadar günümüzde İran sınırları içinde bulunsa da⁵ o dönemde, o bölgede Horasan’dan göç eden Türklerin yaşadığı bilinmektedir.⁶ Nitekim bazı araştırmacılar el-Harakânî’nin Horasan bölgesinden gelerek Harakan’a yerleşen Özbek Türklerinden olduğunu ifade etmektedir.⁷ Ayrıca el-Harakânî’nin Türk asıllı âlim ve mutasavvıflardan olan Bâyezîd-i Bistâmî,⁸ Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)⁹ ve Ebû Bekir

gelenlere sofraya kurulduğunu” ifade etmiştir. Aynı şekilde el-Harakânî, Gazneli Mahmud (ö. 421/1030) kendisini ziyarete geldiğinde “çağırdığı halde” onun çadırına gitmemiş, bizzat “dergâhında” görüşmeyi kabul etmiş (Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 598), Sultan “dergâhına” geldiğinde ise ona Allah yolunda cihat etme tavsiyesinde bulunmuştur. (Dergâhında yapılan bu görüşme ve konuşmalarla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu’l-Hasan Harakânî, *Nûru’l-Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara 1997, s. 82-84). Bu görüşme sonrasında Gazneli Mahmud, Hindistan’a toplam on yedi sefer düzenlemiş, bu askerî görünümü “fetih hareketleri” sayesinde İslâm bölgede tanınmış, Türklere yeni yurtlar ve imkânlar açılmıştır. (Bkz. Palabıyık, M. Hanefî, “Gaznelilerin Hindistan Seferleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2007, Yıl: 11, Sayı: 32 s. 145. Ayrıca bkz. Palabıyık, M. Hanefî, “Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2007, Yıl: 11, Sayı: 33, s. 67-94). Özetle, bütün bu bilgilere dayanılarak “el-Harakânî’nin bir dergâhının olduğu, orada civanmertlerinin eğitimiyle yakından ilgilendiği ve şahsını ziyarete gelenleri de bu mekânda kabul ettiği/ ağırladığı” çok rahatlıkla ifade edilebilir.

- ² Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin hayatıyla ilgili bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 592-640; Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri)*, s. 29, 32-33, 49; Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 94; Çiftçi, Hasan, “Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki”, *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, s. 29-35; Çelik, İsa, “Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu’l-Hasan el-Harakânî”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 80-81; Çiftçi, Hasan, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî’ye Göre Ebu’l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Mevlânâ Özel Sayısı)*, Ankara 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, s. 565-590; Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin İlim Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa May 2013, Volume 6 Issue 5, s. 1049-1083; Kartal, Alparslan, “Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017, C. 4, Sayı: 8, s. 224-243; Kartal, Alparslan, “Ebu’l-Hasan Harakanî İle Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki Ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara 2017, s. 127-142; Kartal, Alparslan, “Bir Nebevî Gelenek Olarak Münacât ve Ebu’l-Hasan Harakânî’nin Yeni Bulunan Bir Münacâtı”, *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2018, C. 13, Sayı: 2, s. 491-515.
- ³ De Bruijn, Johannes Thomas Pieter, “Kharakani, Abu’l-Hasan ‘Ali b. Ahmad (d.1033)”, *Biographical Encyclopaedia of Sufis (Central Asia and Middle East)*, (Prepared by N. Hanif), Sarup and Sons, New Delhi 2002, s. 234.
- ⁴ Uludağ, Süleyman, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 93; Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, s. 78-79, 82-83.
- ⁵ Günümüzde Harakan kasabası, Tahran’ın kuzeyindeki bölgede yer alan Simnân vilâyetinin Şâhrûd ilçesine bağlıdır. Bkz. Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî*, s. 28.
- ⁶ Gök, Bilal, “Ebu’l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu’nun İslamlaşmasına Katkıları”, *KAÜİFD*, Kars 2014, Sayı: 1, s. 119-121.
- ⁷ Erdoğan, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998, s. 232-233. Ayrıca bkz. Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 337-338.
- ⁸ Max Horten ve Richard Hartman gibi şarkiyatçılar, İbrahim b. Edhem (ö. 161/777), Şakik Belhî (ö. 194/809) ve Bâyezîd gibi sûflerin “Türk asıllı olduklarını” söylemektedir. Ayrıntılar için bkz. Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 124. Bâyezîd hakkında bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 240.

eş-Şibli (ö. 334/946)¹⁰ gibi sûfleri kendine örnek aldığı¹¹ ve onların iyi bir takipçisi olmaya çalıştığı düşünüldüğünde onun da Türk asıllı olduğu söylenebilir. Nitekim günümüz İslam Tarihi araştırmacılarından Bilal Gök, Ahmet Yesevî, Mevlânâ, Yunus Emre ve Hacı Bektâşi Velî'nin de tıpkı el-Harakânî gibi "Türk olduğunu" söylemekte ve onların eserlerini Arapça veya Farsça yazmalarının Türk olmadıkları anlamına gelmediğini kaydetmektedir.¹²

el-Harakânî, dili, dini, ırkı, rengi ve mezhebi ne olursa olsun her insana "sırf insan olduğu için" değer veren¹³ ve bütün mü'minlerin kalbinin "Allah ve peygamber sevgisiyle"¹⁴ dolu olmasını isteyen bir mürid-i kâmindir.¹⁵ O, Kur'ân-ı Kerîm¹⁶ ve sahîh sünnetten¹⁷ beslenen, hem yaşadığı çağda hem de ilerleyen asırlarda fikirleriyle insanları etkileyen,¹⁸ ufuk açıcı sözler söyleyen ve söylediklerini uygulayan bir bilgedir.¹⁹ Nitekim

- ⁹ Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd'i tanıtırken; "*Bâyezîd-i Bistâmî'nin sûfler arasındaki rolü, Cebrâil'in melekler arasındaki rolüne benzerdi*" demektedir. Bkz. Uludağ, Süleyman, "Cüneyd-i Bağdâdî", *DİA*, İstanbul 1993, XIII, 120.
- ¹⁰ Ebû Bekir eş-Şibli'nin Cüneyd-i Bağdâdî'nin yetiştirdiği "büyük bir Türk-İslâm âlimi ve mutasavvıfı" olduğuyla alakalı şu çalışmaya bakılabilir: Okudan, Rifat, "Ebû Bekir Şibli: Hayatı ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, Yıl, 8 (2007), Sayı: 19, s. 211, 225, 234. Ayrıca "Şibli'nin Türk asıllı" olduğu, kendisini çok iyi yetiştirdiği ve tasavvuf eğitimi Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında tamamladığıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Gürer, Dilaver, "Şibli, Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 125-126.
- ¹¹ el-Harakânî'nin şu ifadeleri mezkûr İslâm âlimlerine verdiği değeri göstermektedir: Bir gün kendisine semâ (raks) hakkında sorulmuş o da şu cevabı vermiştir: "*Semâ, yere ayağını vurunca yerin en dibine kadar (uzanan, yeri titreten ve oradan ses getiren) ve kolunu kaldırıncaya Arş'a kadar gören (Yüce Allah'ı tüm ruhunda hissedeni) erin (gerçek velînin/ müttakînin) işidir; bunun dışında olan semâ, Bâyezîd, Cüneyd ve Şibli'nin şerefini düşürür!*" Bkz. Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Kantarcı, s. 81; Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-Ulûm* Haz.: Çiftçi, s. 226.
- ¹² Gök, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslâmlaşmasına Katkıları", s. 109, 44 no'lu dipnot. Bilal Gök, dipnotta bu tezini destekleyen pek çok kaynağa atıfta bulunmaktadır.
- ¹³ el-Harakânî'nin hoşgörü anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Yazoğlu, Ruhattin, "Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi", *KAÜİFD*, Kars 2014, Sayı: 1, s. 1-10; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı", *KAÜİFD*, Kars 2014, Sayı: 2, s. 81-116.
- ¹⁴ el-Harakânî'nin muhabbetullah anlayışı ve hakikî âşıklarda bulunmasını istediği özelliklerle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Düşünce Dünyasında Allah Sevgisi", *JASSS, International Journal of Social Science*, Adıyaman 2016, Spring I, Number: 43, s. 71-89; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'ye Göre Hakikî Âşıkların Temel Özellikleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Denizli Mart/ 2016, Yıl, 3, Sayı: 5, s. 20-49.
- ¹⁵ el-Harakânî'nin "ümmî olmadığı, tam tersine tahkik ehli bir mutasavvıf olduğu" ile alakalı bazı tespitler için bkz. Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı", s. 1053-1068.
- ¹⁶ el-Harakânî'nin Kur'ân'a vukûfiyetiyle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", *Turkish Studies*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, s. 641-664; Koçyiğit, Hikmet, "Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s. 331-349; Maral, Cüneyt, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ'nın Bazı İşâri Tefsir Örneklerinin Mukayesesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, s. 208-225.
- ¹⁷ el-Harakânî'nin sünnet anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet'e Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", *JASSS*, October 2013, Volume 6, Issue 8, s. 551-588; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C. 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, s. 101-126; Kartal, Alparslan, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Peygamber Tasavvuru", *KAÜ, SBED*, Bahar, 2015, Sayı: 15, s. 161-175.
- ¹⁸ el-Harakânî'nin yaşadığı dönemde "pek çok mutasavvıfı, ilim erbabını ve devlet erkanını manevî nüfuzuyla etkilediğine" dair bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Kızıler, Hamdi, "Tasavvufun Kurumsallaşması

Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140), Ahmet Yesevî (ö. 562/1166)²⁰, Hacı Bektâşi Velî (ö. 670/1271) ve Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1429) gibi gönül sultanları onun öğretisini takip etmişlerdir. Celâleddin Rûmî de (ö. 670/1271), manevî mürşidi kabul ettiği el-Harakânî'den "bilgeler bilgesi" diye bahsetmiş, pek çok şeyi ondan öğrendiğini ifade etmiş ve *Mesnevî*'sinde menkıbelerini anlatmıştır. Şems-i Tebrîzî de (ö. 645/1247) *Makâlât* adlı eserinde ondan sitayişle söz etmiştir.²¹

Adı geçen kanaat önderlerinin asırlardır fikirleriyle müslümanlara yol gösterdiği düşünüldüğünde el-Harakânî'nin tefekküre verdiği önem daha iyi anlaşılacaktır. Zira el-Harakânî, konuşmalarında her zaman düşünmenin önemine vurgu yapmış, yaşadığı dinî tecrübeleri öğrencilerine aktarmış²² ve onlara iyi bir rol model olmaya çalışmıştır.²³

Konuya geçmeden evvel tefekkürün öneminden kısaca bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Tefekkürün Önemi

Bilindiği üzere yokluktan varlık sahnesine çıkartılan hiçbir şey başboş, düzensiz, lüzumsuz ve anlamsız değildir. Yüce Allah, "rahmetinin ve yaratıcılık vasfının bir gereği olarak"²⁴ insanoğlunu sınamak,²⁵ duada (iman, tevhîd),²⁶ şükürde²⁷ ve kullukta²⁸ başarılı olan mü'minleri cennetle mükâfatlandırmak amacıyla hayatı ve ölümü yaratmış²⁹ ve yeryüzünde/ gökyüzünde bulunan her şeyi de insanoğlunun tasarrufuna/ istifadesine

Sürecinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî ve Döneme Etkisi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s. 191-197.

¹⁹ el-Harakânî'nin tefekkür anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı", *Turkish Studies*, Ankara Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, s. 2053-2071.

²⁰ Allah aşkı, varlık düşüncesi ve arı bir inanca sahip olma gibi konularda el-Harakânî'nin özellikle Ahmet Yesevî'ye olan tesiri dikkate değerdir. Yesevî'nin fikirlerinin temelinde Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetinin izlerini görmek mümkündür. Onun, insanın olgunlaşmasına vesile olacak hal ve hasletlerden ve bir takım ahlâkî pratiklerden bahsetmesi, hikmetlerinde kemâle ve rıza makamına ermenin yollarını göstermeye çalışması el-Harakânî ile olan benzer yönleridir. Ayrıntılı bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Mehmet Fatih Kalın, "Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde İlahî Aşk ve Allah Düşüncesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 32, Temmuz 2018, ss. 189-202.

²¹ Bkz. Çiftçi, "Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî", s. 565-590.

²² el-Harakânî'nin nasihat anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Palabıyık, Hanefi/ Keleş, Reyhan, "Şeyh Ebu'l-Hasan-i el-Harakânî'nin Nûru'l-Ulûm Adlı Eserinde Nasihat", *KAÜİFD*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 2, s. 21-45.

²³ el-Harakânî'nin insan yetiştirme yöntemiyle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Tasavvufî Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği-", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C. 7, Sayı: 14, Temmuz-Aralık 2014/2, s. 11-42

²⁴ Hûd, 11/118-119.

²⁵ Âl-i İmrân, 3/186; Hûd, 11/7; el-Enfâl, 8/28; el-Enbiyâ, 21/35; et-Tâhâ, 20/131; el-Ankebût, 29/2; el-Ahzâb, 33/11; Muhammed, 47/31; el-İnsân, 76/2.

²⁶ el-Furkân, 25/77.

²⁷ en-Nisâ, 4/147.

²⁸ ez-Zâriyât, 51/56.

²⁹ el-Mülk, 67/1-2. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/28-29; el-Câsiye, 45/13.

bırakmıştır.³⁰ İnsanın bu ayrıcalıklı konumu, Yüce Allah'ın ona kendi ruhundan üflemesi,³¹ akıl ve irade vermesi ve onu yeryüzünün halifesi³² seçmesi nedeniyledir. Bu bakımdan insanoğlu neden ve niçin yaratıldığını,³³ kendisini yoktan var eden Yüce Allah'ın sıfatlarını ve tüm evreni tefekkür etmekle³⁴ mükelleftir.³⁵ Bu, insanı diğer canlılardan üstün kılan “akıl nimetiyle ve vahyin aydınlatıcı, diriltici ve yol gösterici rehberliğiyle” yapılabilecek bir husustur. Nitekim insana vahiy gönderen de akıl veren de Yüce Allah'tır. O halde selim aklın rehberliği esas alınarak “sağlıklı tefekkür” yapmak bir zarurettir. Zira Allah Teâlâ'nın insanoğluna bahsettiği en büyük nimet olan aklın görevi “tefekkür”dür. Tefekkür, kesin bilgiye ulaşmak için vazgeçilmez bir yöntemdir. Nitekim akl-ı selim sahibi bir kimse, bilinen bir delilden yola çıkarak bilinmeyenin bilgisine ulaşabilir, tutarlı, mantıklı ve çelişkiden uzak tefekkür faaliyetiyle hakikati idrak edebilir, böylece Yüce Allah'ı hakıyla takdir etmeye başlayabilir, O'nun karşısında saygıyla eğilebilir ve O'na karşı kulluk vazifesini eksiksiz yerine getirmeye çalışabilir.

Kur'ân'a göre tefekkür; zan, tahmin, ön yargı, mitoloji, efsane, masal, hikâye veya taklide dayalı bilgilerle³⁶ değil, tam tersine “güvenilir ve sağlam delillerle” yapılırsa sağlıklı sonuçlar verir. Zira insanoğlu, Yüce Varlıkla kâinat arasında ilişki kuran ve doğru sonuçlara götüren bir tefekkür faaliyetiyle Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini idrak edebilir, O'nunla bağıını kuvvetlendirebilir ve O'nun ilminin ve kudretinin sonsuz ve sınırsız olduğunu anlayabilir.

İşte el-Harakânî, sağlıklı tefekkürün hakkını vererek yüksek manevî derecelere ulaşmış ve dinî tecrübelerini öğrencilerine anlatarak onların da bu mertebelere ulaşmalarını istemiştir.

³⁰ “O, göklerde ve yerde olan her şeyi, Kendinden [bir başış olarak] emrinize vermiştir. Bunda düşünen bir topluluk için mesajlar vardır!” el-Câsiye, 45/13. Ayrıca bkz. İbrâhim, 14/32-33; en-Nahl, 16/12-14; el-Hac, 22/65; Lokmân, 31/20, 29; ez-Zuhruf, 43/13.

³¹ el-Hicr, 15/29; es-Secde, 32/9.

³² el-Bakara, 2/30; el-En'âm, 6/165; el-Fâtır, 35/39.

³³ Âl-i İmrân, 3/6; en-Nisâ, 4/1; el-En'âm, 6/2; el-Â'râf, 7/11, 189; en-Nahl, 16/70, 78; el-Hac, 22/5; el-Mü'minûn, 23/12-16; el-Fussilet, 41/53; el-İnsân, 76/1-3.

³⁴ el-Bakara, 2/73, 164, 219, 266; Âl-i İmrân, 3/190-191; el-En'âm, 6/50; el-A'râf, 7/185; el-Hac, 22/46; Rûm, 30/8-9; 21-24.

³⁵ Harakânî'den yaklaşık olarak dokuz asır sonra yaşayan Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi de, insanın Allah'ın varlığını ve birliğini kabul edecek bir şekilde yaratıldığını, onun evreni gözlemleyerek, evrenin her bir parçasından Allah'ın birliğinin delillerini bulması gerektiğini ifade eden şiirler yazmıştır. Böylece o, şiirleriyle insanları düşünmeye ve akletmeye yönlendirmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Habib Şener, “Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43, Erzurum 2015, ss. 476-503.

³⁶ “Ama onlara, ‘Allah'ın indirdiğine uyun!’ denildiğinde bazıları: ‘Hayır, biz [yalnız] atalarımızdan gördüğümüz [inanç ve eylemler]e uyarız!’ diye cevap verirler. Ya ataları akıllarını hiç kullanmamış ve hidayetden nasip almamış iseler?” el-Bakara, 2/170; “Zira onlara, ‘Allah'ın indirdiğine ve Elçisi'nin (in sünnetin)e gelin!’ denildiğinde, ‘Atalarımızdan gördüğümüz inançlar ve filler bizim için kâfidir’ diye cevap verirler. Ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yoldan uzak kimseler idiyeler de mi?” el-Mâide, 5/104. Ayrıca bkz. el-A'râf, 7/70-71; el-Kehf, 18/5; el-Mü'minûn, 23/24; el-Kasas, 28/36; es-Sâffât, 37/69-70.

2. el-Harakânî'nin Düşünceye Verdiği Önem

el-Harakânî, sağlıklı tefekkür yapan bir mü'minin Yüce Allah'a daha yakın olacağını şu sözleriyle ifade etmiştir: *"Namaz kılıp oruç tutan kimse halka, (derin ve sağlıklı)³⁷ düşünen kimse (ise) Hakk'a yakındır",³⁸ "(Yüce) Allah ile (O'nun azametini ve yüceliğini düşünerek) bir tek nefes almak, bütün yer ve gökteki her şeyden daha iyidir (hayırlıdır)"³⁹ ve "Cennette Tûbâ ağacının altında Allah'tan habersiz olmaktansa dünya denilen şu yerde bir diken ağacının altında O'nunla beraber olmayı (sürekli O'nu anmayı, O'nun yarattığı şeyler üzerinde tefekkür etmeyi, O'nu tüm ruhumda hissetmeyi) çok daha fazla arzularım."⁴⁰*

Görüldüğü üzere el-Harakânî, tüm bu gerçeklerin farkında olarak "sağlıklı tefekkür" yapmış, Yüce Allah'a şeksiz şüphesiz inanmış, duayı dilinde düşürmemiş,⁴¹ ilahî ilhamlara nail olmuş⁴² ve bütün bunların doğal bir sonucu olarak "hikmet dolu sözler"⁴³ söylemiştir. el-Harakânî, tasavvufu bir yaşam biçimi olarak görmüş, talebelerini hayırlı hizmetler yapmaya yönlendirmiş, ilim ve hikmet öncüsü bir mutasavvıf olarak temayüz etmiştir.⁴⁴ O, bir düşünür, öncü şahsiyet ve evrensel bir değer olarak⁴⁵ söylediği sözlerle düşünce dünyamızı aydınlatmış⁴⁶ ve kendisinden sonra gelenler üzerinde derin izler bırakmıştır.⁴⁷ Nitekim o, bir sözünde tefekkürün ehemmiyetine şöyle işaret etmiştir:

³⁷ Bu makalede el-Harakânî'ye ait sözleri daha anlaşılır kılmak için yapılan tüm parantez içi açıklamalar tarafımıza aittir. Bu açıklamalar yapılırken el-Harakânî'nin tespit edebildiğimiz bütün sözleri dikkate alınmış, bütüncül bir yaklaşımla bunlar değerlendirilmiş ve onun daha doğru tanıtılması amacıyla böyle bir yöntem tercih edilmiştir.

³⁸ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 633.

³⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 627.

⁴⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 603-604. Kendisine atfedilen *Nûru'l-Ulûm* adlı eserde bu sözler yer almamaktadır.

⁴¹ el-Harakânî'nin dua anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Dualarında Üzerinde Durduğu Ana Temalar", *KAÜİFD*, 2015, Sayı: 3, s. 88-109; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Öğretisini Takip Edenlere Yaptığı Özel Dualar Üzerine Bir Değerlendirme", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars Yıl, 2014, C. 1, Sayı: 2, s. 35-68.

⁴² el-Harakânî'nin ilham anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlham Anlayışı", *Usûl İslâm Araştırmaları*, Sayı: 16, Temmuz-Aralık, 2011, s. 79-110; el-Harakânî'nin bilgi anlayışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Habib Şener, "Felsefi ve Tasavvufi Açından Harakânî'de Bilgi Problemi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 18, sy. 1, Konya 2018, ss. 77-99.

⁴³ "Allah, dileyene hikmeti (vahiyden doğru hüküm çıkarma usûl ve yöntemini) verir; kime (sağlıklı tefekkürde derinleşmesi, yoğun emek ve çaba harcamasının bir sonucu olarak) hikmet (basiret, feraset, doğru bakış açısı) verilmişse, ona büyük (bir manevî) servet verilmiştir. Ama akıl sahipleri dışında kimse bunu düşünüp anlayamaz." el-Bakara, 2/269.

⁴⁴ Özköse, Kadir, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Tasavvufi Düşüncesi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s. 132.

⁴⁵ Yüceer, İsa, "Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, s. 45.

⁴⁶ Durmuş, Mitat, "Çağımızın Çıkmazını Sağaltıma Taşımaya Bir Söylem Kaynağı Olarak Ebü'l Hasan Harakânî'nin İnsanî ve Felsefî Dili", *KAÜİFD*, 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, s. 60-62.

⁴⁷ el-Harakânî'nin hocası el-Kassâb hakkında aktarılan şu bilgi, onun ve hocasının İslâmî ilimlerde ne kadar derin bilgi sahibi olduklarını göstermesi bakımından kayda değerdir: "Ebû Saîd Ebü'l-Hayr (ö. 440/1048) şöyle demiştir: "Biz Âmul'da olduğumuz bir gün Şeyh Ebu'l-Abbas el-Kassâb'ın huzurunda otururken iki şahıs çıkageldi. Onun karşısına oturarak şöyle dediler: 'Ey Şeyh! İkimiz bir konuda ihtilafa düştük. Birimiz hüznün (kabz) tamamen ebedî ve ezeli olduğunu söylüyor. Diğerimiz de neşenin (bast) tamamen ebedî ve ezeli olduğunu söylüyor' dedi. Şeyh Ebu'l-Abbas el-Kassâb eliyle yüzünü sıvazlayarak şöyle dedi: 'Allah'a hamd

"Mü'minlerin organlarından (her) birinin aralıksız Yüce Allah (O'nun emir ve tavsiyeleri) ile meşgul olması gerekir. Ya O'nu kalbiyle anmalı ya da diliyle O'nu zikretmelidir. Ya gözle O'nun görmek istediğini görmeli, ya eliyle cömertlik yapmalı ya da ayağıyla insanları ziyaret etmelidir. (Yani; tüm insanların dert ve problemlerini dinlemeli, çözüm önerileri geliştirmeli, her konuda onlara yardım elini uzatmalı, karşılık beklemeden hizmet etmeli, daha sonra da onlara İslâm'ı anlatmalı ve Yüce Allah'ı tanıtmalıdır.) Veya başıyla (aklıyla, fikir ve düşünceleriyle, ürettiği yeni kavramlarla) inananlara hizmette bulunmalıdır. Veyahut kesin bir inanç ile (elinden başka bir şey gelmiyorsa kabul olunacağına içten inanarak Yüce Allah'a dua etmelidir. Ya da aklıdan (zihin ve düşünce dünyasında) marifete ulaşmaya (tefekfüre devam edip Allah Teâlâ'ya yakın olmaya, fenâ mertebesine vasil olmaya) çalışmalı veya her işinde ihlaslı olmalıdır. Ya da kıyamet gününün çetin geçeceği konusunda tüm insanları uyarmalı (en güzel metotla emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi 'ani'l-münker yapmalıdır). Böyle bir kimsenin (yeniden diriliş gününde) kabirden başını kaldırır kaldırmaz kefenini sürte sürte cennete gireceğine ben kefilim."⁴⁸

el-Harakânî, bu sözünde "Veya başıyla inananlara hizmette bulunmalıdır" derken tüm mü'minlere "düşünce ve fikirleriyle yol gösterecek mütefekkirler yetiştirilmesini" tavsiye etmektedir. Kanaatimizce sağlam bilgi kaynaklarının ışığında düşünce ve fikir

olsun ki, Kassâb'ın makamı ne hüzdür ne de neşe; Rabbinizin katında zaman (sabah ve akşam) söz konusu olamaz. Hüzün ile neşe, senin (beşerî) sıfatlarıdır. Senin sıfatın olan bir şey muhdestir (sonradan yaratılmıştır) ve muhdes olanın kadim (ezelî) olması imkânsızdır.' Sonra sözlerine şöyle devam etti: 'Emir ve yasak konusunda Kassâb'ın oğlu da Allah'ın kuludur (onun da hiçbir ayrıcalığı yoktur) ve sünnete uyma hususunda da Hz. Mustafa'nın takipçisidir (yani biz Kur'ân ve sünnete bakarız ve bunlardan besleniriz.) Şayet bir kimse civanmertlerin yolunu takip ettiğini iddia ediyorsa, onun şahidi (işareti, belirtisi) budur. (Yani, biz o kimsenin Kur'ân ve sünnete ittibâ edip etmediğine bakarız.) Bu söylediğimiz koca karıların âdeti (boş bir söz) değil, aksine civanmertlerin muharebe safıdır (kılavuzu, yolu, yöntemi ve hayat tarzıdır.)' dedi. O iki şahıs dışarı çıkınca ben hemen sordum: 'Bu ikisi kimlerdi?' 'Biri Ebu'l-Hasan el-Harakânî, diğeri de Ebû Abdullah el-Dastânî (ö. 417/1026) idi' diye cevap verdi." (Bkz. Muhammed b. Münevver, el-Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî's-şeyh Ebi's-Saîd, Nşr.: Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, Müessesesi-i İntişârât-i Âgâh, Tahran 1339-1345 hş. I, 49-50'den naklen Çiftçi, Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harakânî, s. 77-78, 98-99). Görüldüğü üzere nakledilen bu bilgiler, hem Şeyh el-Kassâb'ın hem de bu iki önemli talebesinin (Ebu'l-Hasan el-Harakânî ile Ebû Abdullah el-Dastânî) İslâm'ın temel meselelerine vakıf olduklarını ve kendi aralarında derin tasavvufî ve kelâmî mevzuları müzâkere ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla tüm bu bilgileri görmezlikten gelerek hâlâ el-Harakânî'yi zâhirî ilimlerden habersiz biriymiş gibi tanıtmak doğru değildir. Aynı şekilde el-Harakânî'nin rü'yettullah ile ilgili söylediği şu sözler de onun zahirî ilimleri tedris ettiğinin bir başka delilidir: "Biri sana: 'Fânî (olan insan) Bâkî'yi (Allah'ı) görebilir mi?' derse ona de ki: 'Bugün şu fânî âlemde, şu fânî kul Bâkî'yi tanır, yarın (ahirette) bu tanıma (onun için bir) nur olur. Böylece bekâ âleminde bekâ nuruyla Bâkî'yi görür!'" (Attâr, Evliya Tezkireleri, s. 627). Bir başka sefer ise el-Harakânî; "Allah kendi varlığından bir şeyi, bu erlerde (sûfilerde) zuhûr ettirmiştir; eğer biri; 'Bu, hulûla girer' derse, derim ki: 'Allah'ın nuru bunu gerektirir: (O Allah ki), mahlûkatı karanlıkta yarattı, sonra kendi nurundan onlara çatı yaptı (onları aydınlattı/ nuru kâinatı kuşattı)" (Attâr, Evliya Tezkireleri, s. 627) demiştir. el-Harakânî, burada nuru, "sûfinin kalbinde yer alan Allah'ın bir sıfatı" veya "Allah'ın vahdaniyetinin bir parçası" veyahut "Allah'ın kendisi" olarak görmektedir, denilebilir. Takdir edileceği üzere bütün bu ve benzeri sözleri iyi bir dinî eğitim almamış "ümmî" birisinin söyleyebilmesi zor, hatta imkânsızdır. Sonuç olarak bütün bu bilgiler, el-Harakânî'nin İslâmî ilimleri tedris ettiğinin ve dinî meselelere vakıf olduğunun apaçık delillerindedir.

⁴⁸ el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Kantarcı, s. 43. Ayrıca bkz. el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Çiftçi, s. 240.

üreten,⁴⁹ ürettiği bilgiyi tüm insanlığın yararına sunan⁵⁰ bir akademisyen/ bilge/ düşünür “aklıyla” topluma hizmet etmekte,⁵¹ kamu yararına görüş, düşünce ve kanaat belirterek sosyal sorumluluğunu yerine getirmektedir.⁵² İşte el-Harakânî, bu sözüyle tefekkürün önemine işaret etmekte ve takipçilerine düşünen ve bilgi üreten mütefekkirler/ münevverler yetiştirilmesini tavsiye etmektedir.

el-Harakânî'nin düşünceye verdiği önemi gösteren ve düşünce dünyamızı aydınlatan bir diğer sözü ise şudur: *“Hak Teâlâ bana öyle bir fikir (sağlam ve sarsılmaz iman ve teslimiyet sonucu ulaşılan engin bir hoşgörü ve empati yapabilme yeteneği) verdi ki, O'nun bütün mahlûkatını onda gördüm (bu düşünce sayesinde artık tüm yaratılmışlara sevgi, şefkat ve merhametle baktım); onda kalıp durdum; gece gündüz onun meşguliyeti beni sardı, (bu fikirde iyice derinleştim ve bu) fikir (zamanla) basirete (meselelerin iç yüzüne nüfuz etmeye, ileri görüşlülüğe, derin kavrayış ve sezise, idrak ve iz'ana) dönüştü; (Daha sonra ise) küstahlık (Yüce Allah'a ve tüm insanlığa karşı aşırı derecede adeta taparcasına bir sevgiye) ve muhabbete dönüştü; (Daha sonra) heybet ve vakara dönüştü; o fikirle (aklıselim ve sağlam muhakemeye) O'nun birliğini (çok daha iyi) kavradım ve öyle bir mertebeye ulaştım ki, (bu) fikir, hikmete (Kur'ân ve sünnetten doğru hükümler çıkarma yönteminde derinleşmeye) dönüştü. (Sonra) dosdoğru yola (istikamet üzere olma) ve halka şefkat hâline (karşılıksız sevgiye) dönüştü. (Bunun üzerine) O'nun halkına (yarattığı tüm varlıklara) karşı kendimden daha şefkatlisini görmedim.”⁵³*

Bir gönül insanı olan el-Harakânî, bu sözünde özellikle “düşünceye, basirete, fikre, ferasete ve hikmete” vurgu yapmıştır. Bu bakımdan onun gibi “teakkule/ tefakkuha/ tezekküre/ tedebbüre/ tefekküre” böylesine önem veren bir şahsiyetin İslam düşünce geleneğini olumlu anlamda etkilemesi kaçınılmazdır. Bilindiği üzere sağlıklı tefekkür

⁴⁹ Nitekim Yüce Allah, şu âyette müslümanların bir kısmının dinî ilimlerde köklü ve derin bilgi sahibi olmalarını ve bunu kendilerinden sonra gelenlere aktarmalarını/ öğretmelerini tavsiye etmektedir: *“Bütün bunlarla birlikte, [savaş zamanı] müminlerin hepsinin toptan yola çıkması doğru olmaz; onların arasında her (ilmî) gruptan bazılarının seferden geri kalmaları, [bunun yerine] din hakkında derin ve sağlam bir bilgi elde etmek yolunda çaba göstermeleri ve [böylece] seferden dönen kardeşlerini aydınlatmaya çalışmaları daha yerinde olacaktır; böylece belki, onlar [da] kötülüğe karşı kendilerini (daha iyi) korumuş olacaktırlar.”* (et-Tevbe, 9/122). Görüldüğü üzere bu âyet, dinî ilimlerde derinleşmenin, uzmanlaşmanın ve eğitim-öğretimin ne kadar önemli ve gerekli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü dünya ve âhiretin mutluluğu ancak ve ancak son din İslâm'ın doğru anlaşılmasına, uygulanmasına/ yaşanmasına ve tanıtılmasına bağlıdır.

⁵⁰ el-Harakânî, tüm insanlığın iyiliği için çalışmış bir mütefekkiridir. Ayrıntılar için bkz. Yüceer, “Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası”, s. 57.

⁵¹ Düşünce üretmenin, hem İslam düşüncesine hem de müslüman topluma sağladığı faydalarla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Kutlu, Sönmez, “Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, C. 1, Sayı: 1, s. 168-210.

⁵² el-Harakânî'nin birlikte yaşama tecrübesine yaptığı katkılarla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Anadolu'nun Manevî Mimarlarının Birlikte Yaşama Tecrübesine Katkıları -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği.” *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars Yıl, 2015, C. 2, Sayı: 3, s. 1-35.

⁵³ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 606. Ayrıca bkz. Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, s. 21.

yapan ve salih amel işleyen mü'minlerin istikamet üzere olacakları,⁵⁴ ancak bunun hakkını veremeyenlerin ise istikametten ayrılıp dalâlete sapacakları Kur'ân'ın bir ifadesidir.⁵⁵ Bu nedenledir ki el-Harakânî, halkın istikametten ayrılmaması için onlara iyi bir dinî eğitim verilmesini savunmuş, bunu başarmak için “tekâmül ettirme ve kemale erdirmeye metodunu” kullanmış, toplumda “hem kâmil hem de kemale erdiren bir insan” olarak tanınmış,⁵⁶ sevilen ve öğütlerinden istifade edilen bir değer konumuna yükselmiştir.⁵⁷ Ancak el-Harakânî, bir kişinin bunu yaparken kendi indî ve keyfi yaklaşımlarını/ yorumlarını “yegâne din anlayışı olarak dayatmasını ise sakat bir zihniyetin ürünü olarak” değerlendirmiş, gerçek bir İslâm âliminin insanları kendine değil, hakikate yani; son din İslâm'a davet etmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁸

el-Harakânî, hem talebelerine hem de etrafında bulunanlara söylediği şu sözlerinde de tefekkürün önemine dikkat çekmiş ve onları düşünmeye sevk etmiştir: “*Sûfî ölü bir beden (gibidir, dünyaya ve içindekilere değer vermez; Yüce Allah'ı düşünür; O'na yakın olmaya çalışır; o), yok olan bir kalp(tir), yanık bir candır (zira o sûfî her an Yüce Allah ile dir.)*”⁵⁹ “*Allah'ı bir kere (gerçek manada) zikretmek (O'nu sıfatları üzerinde düşünmek, bu konuda çok büyük çaba sarf etmek, uykusuz kalmak, savaş esnasında) yüzüne bin kere kılıç yemekten daha güçtür (zordur, bu da görüldüğü kadar kolay değildir.)*”⁶⁰ “*Şu üç konuda halk (Yüce Allah'a ve Resûlune) itaat halinde olmalı: Sürekli olarak kalp (derin bir tefekkür), nefis (ihlasla yapılan ibadet) ve dil (doğru sözlü olmak) ile itaat. Bu üçünü Allah ile meşgul etmek gerekir ki, şuradan dışarı çıkıp sorgusuz sualsiz cennete gidebilsin.*”⁶¹ “*Beş çeşit sefer var: İlki ayakla (bedenle), ikincisi kalple (tefekkürle), üçüncüsü himmetle (Yüce Allah'ın nuru olan Kur'ân'ı anlama, idrak etme ve hakikate ulaşma hususunda canı gönülden gösterilen gayretle), dördüncüsü temaşayla (Yüce Allah'tan kalbe gelen bir ilhamla tüm mevcûdâtı seyretmekle), beşincisi nefiste fâni olmakla (bütün ruhunda Yüce Allah'ı hissetmekle).*”⁶²

el-Harakânî, yukarıdaki sözlerinde “kalp” ifadesiyle “tefekkürü, zihnî faaliyetleri, akli ve fuâdı (gönlü) etkin kullanarak sarsılmaz imana ulaşmayı ve müslümanların yararına kaliteli fikir ve düşünceler üretmeyi” kast etmiş olmalıdır. Zira o, mezkûr sözünde “kalple itaat”ten söz etmektedir. “Kalp ile itaat”, tam bir teslimiyetle Yüce Allah'a

⁵⁴ “Öyleyse, onlar bu Kur'an üzerinde hiç düşünmezler mi? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?” Muhammed, 47/24. “[Ey İnsanlar!] Gerçek şu ki, Biz size, akılda tutmanız gereken her şeyi kapsayan ilahî bir mesaj indirdik: hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?” el-Enbiyâ, 21/10. Ayrıca bkz. en-Nahl, 16/78-83.

⁵⁵ “Yazıklar olsun size de, Allah yerine tapınıp durduğunuz bütün bu nesnelere de! Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?” el-Enbiyâ, 21/67.

⁵⁶ Yüceer, “Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası”, s. 52-53.

⁵⁷ Yüceer, “Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası”, s. 64.

⁵⁸ Özköse, “Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Tasavvufî Düşüncesi”, s. 129.

⁵⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 627.

⁶⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 629.

⁶¹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 629.

⁶² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 626.

bağlanmakla, her an O'nu anmakla ve O'nun rızasını kazanacak salih ameller işlemekle⁶³ mümkün olabilir.

el-Harakānî, nefsinin tezkiye etmeyi başaran,⁶⁴ dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyan bir mü'minin konuşurken ve düşünürken Yüce Allah'ın kendisiyle olduğunu bilmesini istemiş ve bunu şu sözüyle ifade etmiştir: *"Bazı kimseler ibadetle, bazıları günahla geliyor. Yol bu değildir. Zira bu hiçbir şeye sığmaz, sen ikisini de unut. Geriye ne kalır? Allah! Her kim konuşurken ve düşünürken Allah'ı kendisiyle beraber görmezse (her an Yüce Allah'ın kendisiyle olduğunu bilmezse ve O'nun ilkelerine uygun hareket etmezse) bu iki konuda da âfete düşer."*⁶⁵ el-Harakānî, bu sözünde konuşurken ve "düşünürken" de Yüce Allah'ın koyduğu prensiplere uygun hareket etmeyen "O'nun rızasına kavuşamayacağını, yaptığı ibadetlere güvenmesinin fazla bir anlam ifade etmeyeceğini ve felakete sürüklenmekten kurtulamayacağını" haber vermektedir, denilebilir. Nitekim el-Harakānî, kesbine güvenmeyi, ameline paye vermeyi, vuslata sırf kendi çabasıyla erişeceğini zannetmeyi "taşkınlık alameti ve sapma işareti" olarak görmüş ve böyle değerlendirmiştir. Ona göre vuslat, Yüce Allah'ın lütfu ve hidayetiyle gerçekleşir; "vasıl olma" değil "Allah'ın vasıl kılması" söz konusudur. Dolayısıyla kulun ameline güvenmemesi, her an Yüce Allah'ın lütfunu, inayetini ve rahmetini istemesi ve bunun için de çalışması gerekir.⁶⁶

el-Harakānî; *"İki yıl aklım bir fikirde (zor bir meselede) takılıp kalmıştı (sürekli o konuyu tefekküre devam ettim.) O fikir benden yok olmadan (çözümü konusunda bir düşünce üretmeden/ geliştirmeden) gözüme bir damla uyku girmede. Bu yol kolay mıdır sanıyorsunuz?"*⁶⁷ derken dinî ve tasavvufî konularda tefekküre devam ettiğini ve müslümanların sorunlarını kendine dert edindiğini⁶⁸ göstermektedir. O, bir konuda aklı etkin ve verimli kullanmadan, çile çekmeden, ter dökmeden, zaman ve emek harcamadan, kafa patlatmadan ve zihnen yoğunlaşmadan "bazı ilâhî ikramlara nail olmanın mümkün olmadığına" bu şekilde dikkat çekmektedir. Nitekim edindiği sağlam dinî/ ilmî bilgiler üzerinde derin tefekküre dalanların ve laboratuvarlarda deney üstüne deney yapanların kalplerine/ zihinlerine birtakım "manevî ilhamların/ ilâhî yardımların" gelmesi ve yeni

⁶³ el-Harakānî'nin cihat ve şehitlik anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 1, s. 135-168; Seyhan, Ahmet Emin, "Şehit Ebu'l-Hasan El-Harakānî'den Sarıkamış Şehitlerine İslâm'ın Cihat Ruhu Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 8, C. 8, Sayı: 15, Ocak-Haziran 2015/1, s. 51-74.

⁶⁴ el-Harakānî'nin nefis tezkiyesiyle ilgili görüşleri için şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet, Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", *Turkish Studies*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, p. 1335-1359; Seyhan, Ahmet, Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 1-32.

⁶⁵ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 625.

⁶⁶ Özköse, "Ebu'l-Hasan Harakānî'nin Tasavvufî Düşüncesi", s. 131.

⁶⁷ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 607.

⁶⁸ el-Harakānî'nin "iyiliği emir kötülüğü nehiy" anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Emr-i bi'l- Ma'ruf ve Nehy-i 'ani'l- Münker Anlayışı", *Turkish Studies*, Ankara Turkey, Volume 10/6, Spring 2015, p. 815-832.

keşifler/ icatlar yapmaları söz konusudur. İşte tüm bu gerçeklerin farkında olan el-Harakânî, geleceği görebilen, istikbali imar edebilen, hayatının her anında Yüce Allah'tan yana bir bilinç ve duyarlılık içinde olan gönül insanları/ mütefekkirler yetiştirilmesini tavsiye etmiş ve kendisi de bu konuda takipçilerine örnek olmaya çalışmıştır.⁶⁹

Netice itibarıyla el-Harakânî, insanın eğitimine önem veren, düşünen, sorgulayan ve tenkidi önemseyen bir İslâm mütefekkiridir. O, zihnî faaliyetlerinin sonucunda ilâhî ilhamlara nail olmuş, bu sayede hikmet dolu sözler söylemiş ve geride bıraktığı fikirleriyle düşünce dünyamızı aydınlatmıştır.

Sonuç

Bu makalede ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Ebu'l-Hasan el-Harakânî büyük bir âlim ve mutasavvıftır. O, Kur'ân-ı Kerîm ve sahih sünnetin şaşmaz ilkelerini kendine rehber edinmiş, ömrü boyunca İslâm'ı tebliğ ve temsil etme vazifesinin farkında olmuş, her anını tefekkürle geçirmiş ve civanmertlerine de tefekkür tavsiyesinde bulunmuştur.

el-Harakânî, yaşadığı dönemde ulaşabildiği İslâm âlimlerinden dersler almış, el-Kassâb gibi bir âlimin rahle-i tedrisinden geçmiş, sürekli kendisini geliştirmiş, manevî mürşidi kabul ettiği Bâyezîd'i kendine örnek almış, gösterdiği azim ve kararlılık neticesinde makamlar aşmış, manevî bir derinliğe ulaşmış, Bâyezîd'i kat be kat geçmiş ve kendisinden sonra gelenler üzerinde derin izler bırakmıştır.

el-Harakânî, sağlıklı tefekkürün doğal bir sonucu olarak "her işin başının Yüce Allah'a iman, O'na tam anlamıyla teslimiyet, O'nun verdiği sayısız nimetlere sonsuz şükretmek, O'na dua/ hamd etmek ve O'nun rızasını kazanma şansını doğru değerlendirmek" olduğu düşüncesine ulaşmıştır.

el-Harakânî, tasavvufu bir yaşam biçimi olarak görmüş, talebelerini hayırlı hizmetler yapmaya sevk etmiş, müslümanlar arasında ilim ve hikmet öncüsü bir mutasavvıf olarak temayüz etmiştir.

el-Harakânî, bir düşünür, öncü şahsiyet ve evrensel bir değer olarak halkı eğitirken "tekâmül ettirme ve kemale erdirmeye metodunu" kullanmış, toplumda "hem kâmil hem de kemale erdiren bir insan" olarak tanınmış, sevilen ve öğütlerinden istifade edilen bir gönül sultanı olmayı başarmıştır.

el-Harakânî, gerçek bir İslâm âliminin halka din anlatırken kendi indî ve keyfî yorumlarını/ yaklaşımlarını "yegâne din anlayışı olarak dayatmasını sakat bir zihniyetin ürünü olarak" değerlendirmiş ve hakiki bir âlimin insanları "kendine/ grubuna/ hizbine/ mezhebine/ meşrebine/ cemaatine/ tarikatına" değil, sadece İslâm'a davet etmesi gerektiğini söylemiştir.

⁶⁹ Yüceer, "Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası", s. 47;

el-Harakânî, hikmet dolu sözleriyle düşünce dünyamızı aydınlatmış ve mü'minlerin zihinlerinde yeni pencereler/ ufuklar açılmasına imkân sağlamıştır.

Kaynakça

- Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Çelik, İsa, "Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, (ss. 75-89).
- Çiftçi, Hasan, "Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Mevlânâ Özel Sayısı)*, Ankara 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, (ss. 565-590).
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münacât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Ankara 2004.
- Çiftçi, Hasan, "Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki", *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, (ss. 22-40).
- De Bruijn, J.T.P., "Kharakani, Abu'l-Hasan 'Ali b. Ahmad (d. 1033)", *Biographical Encyclopaedia of Sufis (Central Asia and Middle East)*, (Prepared by N. Hanif), Sarup and Sons, New Delhi 2002.
- Durmuş, Mitat, "Çağımızın Çıkamazını Sağaltıma Taşıyacak Bir Söylem Kaynağı Olarak Ebü'l Hasan Harakanî'nin İnsanî ve Felsefî Dili", *KAÜİFD*, 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, (ss. 51-64).
- Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-'Ulûm ve Münacât'ı, (Çeviri-Açıklama-Metin)*, Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Ankara 2004.
- Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-'Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara 1997.
- Ebu'l-Hasan Harakânî, *Seyrü Sülûk Risâlesi*, Çev.: Mustafa Çiçekler, (Der.: Sadık Yalsızuçanlar), Sûfî Kitap, İstanbul 2006.
- Erdoğan, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.
- Gök, Bilal, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Hacı Bektâş Velî: Aralarındaki Bağlar ve Anadolu'nun İslâmlaşmasına Katkıları", *KAÜİFD*, Kars 2014, Sayı: 1, (ss. 100-134).
- Gürer, Dilaver, "Şiblî, Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 125-126.
- Kalın, Mehmet Fatih, "Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde İlahî Aşk ve Allah Düşüncesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 32, Temmuz 2018, ss. 189-202.
- Kartal, Alparslan, "Bir Nebevî Gelenek Olarak Münacât ve Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Yeni Bulunan Bir Münacâtı", *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2018, C. 13, Sayı: 2, (ss. 491-515).

- Kartal, Alparslan, "Ebu'l Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar, 2015, Sayı: 15, (ss.161-175).
- Kartal, Alparslan, "Ebu'l-Hasan Harakanî İle Hacı Bayram-ı Velî Arasındaki İlişki ve Anadolu'nun İslamlaşmasına Katkıları", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalem Yayınları, Ankara 2017, (ss. 127-142).
- Kartal, Alparslan, "Huzur Derslerine Katılan Karşı Âlimler", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017, C. 4, Sayı: 8, (ss. 224-243).
- Kızılar, Hamdi, "Tasavvufun Kurumsallaşması Sürecinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî ve Döneme Etkisi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, (ss. 188-199).
- Koçyiğit, Hikmet, "Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretlerinin Bazı Ayet Yorumlarının Tefsir Açısından Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, (ss. 331-349).
- Kutlu, Sönmez, "Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, C. 1, Sayı: 1, (ss. 168-210).
- Maral, Cüneyt, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ'nın Bazı İşâri Tefsir Örneklerinin Mukayesesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2017, C. 4, Ek Sayı: 1, (ss. 208-225).
- Muhammed b. Münevver, *el-Esrâru't-tevhîd fî makâmâtî's-şeyh Ebi's-Saîd*, Nşr.: Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, Müessese-i İntişârât-i Âgâh, Tahran 1339-1345 hş.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- Okudan, Rifat, "Ebû Bekir Şiblî: Hayatı ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, Yıl, 8 (2007), Sayı: 19, (ss. 211-234).
- Öngören, Reşat, "Tasavvuf", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 124.
- Özköse, Kadir, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Tasavvufî Düşüncesi", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, (ss. 122-132).
- Palabıyık, Hanefi/ Keleş, Reyhan, "Şeyh Ebu'l-Hasan-i el-Harakânî'nin Nûru'l-Ulûm Adlı Eserinde Nasihat", *KAÜİFD*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 2, (ss. 21-45).
- Palabıyık, M. Hanefi, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", *Ekev Akademi Dergisi*, (Yaz 2007), Yıl: 11, Sayı: 32, (ss. 139-152).
- Palabıyık, M. Hanefi, "Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler", *Ekev Akademi Dergisi*, (Güz 2007), Yıl: 11, Sayı: 33, (ss. 67-94).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, (p. 641-664).

- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Dualarında Üzerinde Durduğu Ana Temalar", *KAÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2015, Sayı: 3, (ss. 88-109).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Düşünce Dünyasında Allah Sevgisi", *JASSS, International Journal of Social Science*, Adıyaman 2016, Spring I, Number: 43, (p. 71-89).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Emr-i bi'l- Ma'ruf ve Nehy-i 'ani'l-Münker Anlayışı", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 10/6 Spring 2015, (p. 815-832).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Öğretisini Takip Edenlere Yaptığı Özel Dualar Üzerine Bir Değerlendirme", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars Yıl, 2014, C. 1, Sayı: 2, (ss. 35-68).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'ye Göre Hakikî Âşıkların Temel Özellikleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart/ 2016, Yıl, 3, Sayı: 5, (ss. 20-49).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, C. 1, Sayı: 1, (ss. 1-32).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, (p. 1335-1359).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 2, (ss. 81-116).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Sünnet Anlayışı", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C. 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, (ss. 101-126).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa October 2013, Volume 6 Issue 8, (p. 551-588).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 1, (ss. 135-168).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Şehit Ebu'l-Hasan El-Harakānî'den Sarıkamış Şehitlerine İslâm'ın Cihat Ruhu Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 8, C. 8, Sayı: 15, Ocak-Haziran 2015/1, (ss. 51-74).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin Tefekkür Anlayışı", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, (p. 2053-2071).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakānî'nin İlim Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa May 2013, Volume 6 Issue 5, (p. 1049-1083).

- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlham Anlayışı", *Usûl İslâm Araştırmaları*, Sayı: 16, Temmuz-Aralık, 2011, (ss. 79-110).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Tasavvufî Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği-", *Hikmet Yurdu*, Malatya Yıl: 7, C. 7, Sayı: 14, Temmuz-Aralık 2014/2, (ss. 11-42).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Anadolu'nun Manevî Mimarlarının Birlikte Yaşama Tecrübesine Katkıları -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği-" *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars Yıl, 2015, C. 2, Sayı: 3, (ss. 1-35).
- Şener, Habib, "Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43, Erzurum 2015, ss. 476-503.
- Şener, Habib, "Felsefî ve Tasavvufî Açından Harakânî'de Bilgi Problemi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 2018, c. 18, sy. 1, Konya 2018, ss. 77-99.
- Uludağ, Süleyman, "Bâyezîd-i Bistâmî", *DİA*, İstanbul 1992, V, 240.
- Uludağ, Süleyman, "Cüneyd-i Bağdâdî", *DİA*, İstanbul 1993, XIII, 120.
- Uludağ, Süleyman, "Harakânî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 93-94.
- Yazoğlu, Ruhattin, "Ebu'l-Hasan Harakânî'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, Sayı: 1, (ss. 1-10).
- Yüceer, İsa, "Alperen ve Manevî Mimar Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Düşünce Dünyası", *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kalkan Matbaacılık, Kars 2012, (ss. 44-64).

TARİHİ CAMİSİ VE SÛFİLERİ İLE KÜRE-İ HADİD (DEMİRLİ) KÖYÜ

ŞENOL SUSOY^a

Öz

Bugün Karabük ili Eflani ilçesine bağlı olan Küre-i Hadid (Demirli) Köyü Kaska, Hitit, Paflagon ve Roma imparatorluğu hâkimiyetlerine girdikten sonra, Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı I. İzzettin Keykâvus (1211-1220) döneminde Türk hakimiyetine girdi. Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'in 1461 yılında Candaroğulları Beyliği'ne son vermesiyle Küre-i Hadid Köyü de Osmanlı Devleti yönetimine girdi. Osmanlı yönetiminde bazı dönemlerde kaza statüsünde olan yöre, 1864 yılından itibaren köy statüsüne düşürüldü.

Küre-i Hadid Köyü'nde son Candaroğlu beyi olan İsmail Bey'in yaptırmış olduğu bir cami bulunmaktadır. Bu cami beylikler dönemi sanatını yansıtmaktadır. Bu çalışmada caminin özellikleri ve bânisi İsmail Bey hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca caminin yanında mezarı bulunan ve köyün önemli bir şahsiyeti olan Şeyh Mahmud Efendi ile onun yanında yetişen Şeyh Muhyiddin Efendi'nin hayatları anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küre-i Hadid, Candaroğlu İsmail Bey, İsmail Bey Camisi, Şeyh Mahmud Efendi, Şeyh Muhyiddin Efendi.

KURE-I HADID (DEMİRLİ) VILLAGE WITH ITS HISTORICAL MOSQUE AND SUFIS

Abstract

Küre-i Hadid (Demirli) Village that is connected to Eflani, a province of karabük today, entered to the domination of Turks in the period of Anatolian Seljuk State's sovereign İzzet Keykavus (1210-1219) after the dominations of Kaska, Hittite, Paphlagon and Roman Empire. In 1461, the ruler of the Ottoman Empire Fatih Sultan Mehmed, put an end to Candarogullari so it entered to the domination of Ottoman Empire. During the period of Ottoman Empire it was a district for a few years but since 1864 it has been a village.

In Küre-i Hadid Village there is a mosque, built by İsmail Bey, the last ruler of Candaroğulları. In this work there is information about the features of the mosque and İsmail Bey. Also there is information about Sheikh Mahmut Efendi, an important person of the village and whose tomb is near the mosque, and Sheikh Muhyiddin Efendi who has been educated near him.

Key Words: Küre-i Hadid, Candaroğlu İsmail Bey, İsmail Bey Mosque, Sheikh Mahmud Efendi, Sheikh Muhyiddin Efendi.

^a Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
(senolsusoy@gmail.com)

1. Yörenin Kısa Tarihi

Halk dilinde Küre olarak geçen Demirli Köyü; Küre, İnciğez, Ovacık ve Küpelik mahallelerinden meydana gelmekte olup Karabük iline bağlı Eflani ilçesininin 13 km güneydoğusundadır.

Küre-i Hadid köyünün bağlı bulunduğu Eflani ilçesi ile ilgili ilk tarihi bilgilere Hititlerden kalan tabletlerden ulaşılmaktadır. Bu belgelere göre Eflani'de Hulana kenti, Devrekani Çayı çevresinde ve bu günkü Azdavay - Eflani - Daday üçgeni içinde ise Hulana ülkesi vardı. Varlıklarını kendi kendine koruyabilme çabasında olan bu kent ve ülkeler bazen Hitit, bazen de Kaska hâkimiyeti altına girmektedir.¹

Kaska kabileleriyle yüzyıllarca uğraşmak zorunda kalan Hititler, I. Suppiluliuma ve II. Murşil'in Kuzeybatı Anadolu'ya düzenledikleri seferlerle Eflani'nin de içinde bulunduğu Kastamonu çevresindeki ülkeleri MÖ. 1380'li yıllardan sonra ele geçirdiler.² Küre-i Hadid köyünün bulunduğu Kuzeybatı Anadolu'da bir asırdan fazla kalan Hititler, MÖ. XII. yüzyılda Avrupa'dan gelen göçler sonucunda yıkıldı.

Göçlerle gelen topluluklardan olan Paflagonlar, MÖ. 1200 yıllarında Kuzeybatı Anadolu'nun iç kısımlarına yerleştiler. Paflagonlar bir süre bağımsız yaşadıkdan sonra başka devletlerin egemenliği altında yarı özerk şekilde yaşamaya devam ettiler. En son olarak M.Ö. 6 yılında yerel hanedanın ortadan kalkmasından sonra Roma'nın bir eyaleti haline gelerek etkinliklerini tamamen kaybettiler.³

Türkler Anadolu'ya geldikten sonra Kuzeybatı Anadolu sürekli el değiştirdi. Son olarak I. İzzettin Keykavus döneminde (1211-1220) Bizans üzerine sürekli akınlar yapan Hüsameddin Çoban'ın Kastamonu'da Beylerbeyi olmasıyla Eflani ve çevresinde Çobanoğulları dönemi başlamış oldu.⁴

İlhanlı hükümdarı Geyhatu'nun, Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Mesud'u Çobanoğullarının saldırısından kurtaran Şemseddin Yaman Candar'a Eflani çevresini tımar olarak vermesiyle yöre Candaroğulları Beyliği yönetimine girmiş oldu.⁵

Türklerin Anadolu'ya yerleşme sürecinde aşiretlerin toplanma ve dağılma yerlerinden biri olan⁶ Küre-i Hadid (Demirli) Köyü'nde Candaroğulları Beyliği döneminde demir madeni çıkarılmakta olan önemli bir yerdi.⁷

¹ Hayri Ertem, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala - Tum(m)ana*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 1.

² J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev.) Esra Davudoğlu, Arkadaş Yayınları, Ankara 2001, s. 115.

³ *Büyük Larousse*, "Paflagonya", c. XVIII, Gelişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 9150; Talat Mümtaz Yaman, *Kastamonu Tarihi*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1935, s. 23.

⁴ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 36.

⁵ Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, s. 54.

⁶ Hulusi Yazıcıoğlu-Mehmet Al, *Safranbolu (Safranbolu-Karabük-Ulus-Eflani)*, Şa-to Yayınları, İstanbul, 1982, s. 21.

Yöre 1383–1423 yılları arasında birkaç defa Candaroğulları ile Osmanlılar arasında el değiştirdi.⁸ 1423 yılında yapılan savaşta Candaroğlu ordusu yenilince Eflani yöresi kesin olarak son kez Osmanlı hâkimiyetine girdi.⁹ Fakat Küre-i Hadid'in Osmanlı sınırları içinde olup olmadığı kesin değildir. Bu tarihte sınır Eflani ile Küre-i Hadid arasından geçiyor olmalı. Çünkü Küre-i Hadid'deki tarihi camiyi son Candaroğlu hükümdarı İsmail Bey'in yaptırmış olması, daha önce II. Murad zamanında alınan Kastamonu'yu Fatih Sultan Mehmed'in yeniden almış olması ve Eflani'den uç olarak bahsedilmesi¹⁰ Küre-i Hadid'e kadar olan yerlerin II. Murad tarafından Candaroğullarına geri verildiğini göstermektedir.

Fatih Sultan Mehmed 1461'de Candaroğlu Beyliğine son verince Küre-i Hadid de Osmanlı egemenliğine girdi ve Kastamonu sancağı dâhilinde Anadolu Beylerbeyliği'ne katıldı.¹¹

H. 1215 / M. 1801 Yılı kayıtlarında ve 1811 yılındaki değişikliklerde Küre-i Hadid kaza merkezi olarak Kastamonu sancağına bağlıydı.¹² H. 1247 / M. 1831 yılında ise Küre-i Hadid bir kaza merkezi olarak gözükmemektedir.¹³

1844 yılında Bolu Eyaleti'nin Kastamonu sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak görülen Küre-i Hadid kazasının divanları Nefs-i Küre (Merkez)¹⁴, Totla¹⁵, Dökmeler¹⁶, Çöplüce¹⁷, Tepeköy,¹⁸ Karabüzey¹⁹ ve Bağsub²⁰ divanları idi. Küre-i Hadid'in merkez divanına bağlı köyler ise Küpelik, Kızılgelik ve İncügez köyleri idi.²¹

Küre-i Hadid, H. 1271 / M. 1855²², H. 1272 / M. 1856 ve H. 1273 / M. 1857²³ tarihli salnamelerde Kastamonu merkez sancağının kazalarındandır. Daha sonraki yıllarda da aynı durum devam etti.²⁴

⁷ Hüseyin Lütfi Ersoy, *Eflani Tarihi ve Köyleri*, Kurtiş Matbaası, İstanbul 2005, s. 153-154; Fuat Yaşar, *Her Yönüyle Araç*, Güven Matbaası, Ankara 1969, s. 68.

⁸ *Karabük 1999 İl Yıllığı*, (ed.) Bahir Altunkaya, Karabük Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1999, s. 30-31.

⁹ Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, s. 96.

¹⁰ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (haz.) Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Koç Kültür Tanıtım A.Ş. Yayınları, İstanbul 2003, s. 234.

¹¹ İlhan Şahin, "Kastamonu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 543.

¹² Burhan Şahin, *Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdari-Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1903)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1992, s. 4.

¹³ Şahin, *Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdari-Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1903)*, s. 6.

¹⁴ BOA, ML. VRD.TMT, 4283.

¹⁵ BOA, ML. VRD.TMT, 4280

¹⁶ BOA, ML. VRD.TMT, 4286

¹⁷ BOA, ML. VRD.TMT, 4281

¹⁸ BOA, ML. VRD.TMT, 4282

¹⁹ BOA, ML. VRD.TMT, 4284

²⁰ BOA, ML. VRD.TMT, 4285

²¹ BOA, ML. VRD.TMT, 4283

²² Ersoy, *Eflani Tarihi ve Köyleri*, s. 156.

²³ *Devlet Salnamesi*, 1273, s. 100.

24 Rebiülahir 1277 (9 Kasım 1860) tarihinde Küre-i Hadid kazası, Yörükân-ı Araç kazası ile birleştirildi ve Dadaylı Ahmet Ağa asaleten kaza müdürü oldu.²⁵

1864 yılında kabul edilen “İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizamnâmesi” ile Eflani, Ovayüzü, Küre-i Hadid gibi küçük kazalar ya nahiye ya da köy yapıldı.

Araç ilçesine bağlı bir köy olan Küre-i Hadid (Demirli) köyünün önce Kızılgelik mahallesi 25.5.1974 tarihli bir kararla Eflani ilçesinin Çal köyüne, 1992 yılında da Küre-i Hadid (Demirli) köyü Eflani’ye bağlandı.²⁶

2. Küre-i Hadid Köyü Candaroğlu İsmail Bey Camii

Halk tarafından “Direkli Cami” olarak da adlandırılır. Kitabesinin metni ve anlamı şu şekildedir:

1. بنى هذا المسجد المبارك السلطان المعظم اسماعيل بن
2. ابراهيم بن اسفنديار خان ايد الله دولته و افاض الى سخاء العفو
3. و المغفرة بروح على ابنه و جده فى سنة تاريخ خمس و خمسين ثمانمائة.

Manası: Bu mübarek mescidi büyük sultan İsfendiyar Han Oğlu İbrahim Oğlu İsmail bina etti. Allah onun devletini ebedi kılsın, af ve mağfiretiyle şereflendirsın, babasına ve dedesine rahmet etsin. Tarih: Sekizyüzellibeş senesi.²⁷

Bu eser, Orta Asya ve Türkistan geleneğini Anadolu’da yaşatan kökü süslü ahşap çadır direklerine dayanan eserlerdendir.²⁸ Caminin ustası bilinmemektedir. Candaroğlu devrindeki ustası bilinen bu tipteki camilerin Ankaralı ustalar tarafından yapıldığı biliniyor olmasından dolayı bu caminin de ustalarının Ankaralı olma ihtimali yüksektir.

Bazilikal (uzunlamasına) tipte olan İsmail Bey Camii²⁹ kuzey güney yönünde düzgün dikdörtgen planlıdır. Yapı dıştan oldukça sadedir. Dış görünüşü itibariyle Beyköyü Camii ile aynı karakterde, fakat ondan daha büyüktür.

Yapıda örgü malzemesi olarak moloz taş, kaplama malzemesi olarak yalnızca portalde kesme taş, mihrapta alçı, tavan ve döşemelerde ise ahşap malzeme kullanılmıştır. Bağlayıcı malzeme beyaz kireç harcıdır.

Duvarlar, dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiş, mihrapta ise kalıplama tekniği kullanılmıştır. Ahşap tavan, bindirme tekniğinde, kirişlemesi üstten kaplamalı olarak inşa edilmiştir. Karşılıklı duvarlara ve hatıllara oturtulan kirişler, mihrap duvarına paralel olarak 40 cm aralıklarla yerleştirilerek üzerlerine kaplama tahtaları çakılmıştır. Bu

²⁴ Gülin Erdem, *Kastamonu, Aydın, Hüdavendiğar ve Ankara (Bozok) Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272h/1855-6 ile 1328 h/1910-1)*, (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2001, s. 4.

²⁵ BOA, A.MKT.UM, 432/20.

²⁶ Ersoy, *Eflani Tarihi ve Köyleri*, s. 154.

²⁷ Erdal Eser, “Küre-i Hadid Köyü’nde Candaroğlu İsmail Bey Camii”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 26, Ankara 1997, s. 237-238.

²⁸ Gönül Önay, *Beylikler Devri Sanatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 35.

²⁹ Önay, *Beylikler Devri Sanatı*, s. 11.

kirişlerin altlarına kademeli olarak yükselen bir şekilde yerleştirilen iki sıra ahşap konsol dizisi, tavanı yükselttiği gibi kademeli bir görünüm de kazandırmıştır.

Harimin kuzeyinde kadınlar mahfili, mahfilin altında ise sekiz küçük zikir hücreleri vardır. Yapıda süslemenin en yoğun olduğu öge mihraptır. Mihrapta alçı ve kalem işi süsleme bulunmaktadır. Alçı malzeme ile yapılmış olan bezemeler özgündür. Kalem işleri ise sonradan yapılmıştır. Yöre sakinleri süslemelerin son zamanlarda yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca, ana kirişi taşıyan sütunlar üzerine, lale devrine ait olan³⁰ oldukça basit bitki motifleri ile süslemeler yapılmıştır.³¹

Caminin doğu bitişiğinde yer alan türbede iki kişinin kabri vardır. Yöre halkının bir kısmına göre bu kabirler Halvetî tarikati şeyhi Şeyh Şa'ban-ı Veli'nin halifesi Şeyh Mahmud ve eşine aiddir. Çevreden gelenler günümüzde hâlâ Şeyh Mahmud adına dua ederler. Ömer Fuâdî'nin eserlerindeki bilgiler ve camide bulunan 1890 (Şevval 1308) yılına ait iki piriç şamdan üzerinde "Şeyh Mahmud'un dergâhı"³² adının geçmesi yöre halkını doğrulamaktadır.

İsmail Bey Camii'ne gelir getirmesi için Küre-i Hadid ve çevre köylerde birçok vakıf bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Eflani'de Karlı köyünde 220 akçelik geliri olan bir çiftlik

Eflani'de Başegdi köyünde 100 akçalık geliri olan bir çiftlik

Küre-i Hadid köyünde bir hamamın 400 akçelik kira geliri.

Küre-i Hadid köyünde yıllık kira bedeli 100 akça olan 8 dükkân.³³

İsmail Bey Camii 2013 yılında restore edildi.

3. Candaroğlu İsmail Bey (1419- 1479)

Küre-i Hadid (Demirli) köyündeki bu camiyi yaptıran İsmail Bey, ilmi, fazileti, yüksek karakteri, imar faaliyeti ve hayırlı müesseseler yaptırmasıyla Candaroğulları ailesinin değerli bir beyidir. 822 Cemaziyevvel (Haziran 1419)'da doğdu. Babası olan İsfendiyar oğlu İbrahim Bey'in 1443 Mayıs'ında ölümü ve onun büyük oğlu olması dolayısı ile beyliğin başına geçti. Büyük oğlunun adı Hasan olduğundan künyesi Ebül Hasan³⁴ olup Kemalettin ünvanını kullanmıştır.³⁵ Annesi Devlet Hatun'dur.³⁶

³⁰ A. Baha Gökoğlu, *Paphlagonia (Paflagonya) Gayri Menkul, Eski Eserleri ve Arkeolojisi, (Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra)*, c.1, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1952, s. 227.

³¹ Eser, "Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii", s. 237-239.

³² Eser, "Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii", s. 238. Araç kaymakamının hediye ettiği bu şamdanlar maalesef 2009 yılında çalınmıştır.

³³ Caminin vakıfları için bkz: Ayşe Tosunoğlu, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Kastamonu*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 130; Nazım Kuruca, *16. Yüzyılda Kastamonu Vakıf Tahrir Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 40, 222; Ersoy, *Eflani Tarihi ve Köyleri*, s. 155.

³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 135.

³⁵ Yaşar Yücel, "Candaroğulları Beyliği", *Belleten*, c. XXXIV, sy. 135, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Temmuz 1970, s. 375.

İsmail Bey hükümdarlığı zamanında Osmanlılarla dostane ilişkilere önem verdi. Fatih Sultan Mehmed'in Candaroğlu beyliğine son vermek istediğini anlayan İsmail Bey Trabzon Rum İmparatorluğu, Akkoyunlu devleti, Karamanoğulları ve bazı Avrupa devletleri ile ittifak kurma girişimlerinde bulundu.³⁷ İttifaklar netice vermeden Osmanlı ordusu İsmail Bey'i Sinop kalesinde kuşatması üzerine beylikten feragat ederek Sinop'u padişaha teslim edeceğini bildirdi. Bu haber üzerine Fatih Sultan Mehmed Sinop'a geldiğinde Candaroğlu İsmail Bey, Fatih'in huzuruna çıkarıldı. Fatih, İsmail Bey'i otağın kapısında ayakta karşıladı.³⁸ İsmail Bey, Fatih Sultan Mehmed'in elini öpmek istediğinde Fatih ona: "Sen benim büyük kardeşimsin. Reva mıdır ki elimi öpesin" diyerek elini öptürmedi. Daha sonra kendine verilen söz üzerine Candaroğulları Beyliği'ne bedel olarak Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar tımarı verildi. Karamanoğlu'nun İsmail Bey'e Osmanlı devletine karşı ittifak teklifinde bulunması üzerine İsmail Bey: "Bu senin sözün Müslümanlığa layık bir söz değildir. Bir gazi padişah gidiyor. Onun yolundan komak İslam'a sığar iş değildir. Bilhassa kalelerinde o padişahın kulları oturuyor. Hem memleket dahi kardeşim Ahmet Bey elindedir" cevabını verdi.³⁹ Kardeşi Kızıl Ahmed'in Osmanlı devletine isyanı üzerine Fatih Sultan Mehmed tarafından yeri değiştirilerek kendisine Filibe sancağında Markova köyü ile haraç, ispence ve mahsulat gibi gelirler temlik edildi. Kalan ömrünü Markova köyünde geçiren İsmail Bey (H. 884) 1479 yılında 62 yaşındayken öldü.⁴⁰ İsmail Bey Filibe'deyken hayır işlerine devam ederek bir çok eserler yaptırdı, vakıflar kurdu ve İslam'ın yayılması için çalışmalar yaptı.⁴¹ Mezarı Filibe'deki Bey Mescidi (İbni Kasım Mescidi) yanındayken I. Dünya Savaşı'nın başında türbesi yıkıldı ve Bulgarlar'ın "Glavna Ulitsa" dedikleri büyük cadde buradan geçirildiği için Mescit ve kabri kaldırıldı.⁴²

Fatih'in bir kız kardeşi ile 1440'da evlendiği için onun eniştesidir. Bir çok tarihçinin yazdığına göre İstanbul'un fethinde bulunmuştur. 5 oğlu, 2 kızı vardır.⁴³ Bilinen erkek çocukları Hasan, İshak, Yahya ve Murad'dır.

Candaroğulları beyliğine kültür ve sosyo-ekonomik yönden en yüksek dönemini yaşatan İsmail Bey büyük bir imarcıdır. Gerek beyliği döneminde gerekse sonraki hayatında, biri ilçemizdeki Küre-i Hadid köyündeki cami olmak üzere yol, köprü, kışlak,

³⁶ Yaşar Yücel, *13-15. Yüzyıllar. Kuzeybatı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları - Candaroğulları*, Ankara 1980, s. 136.

³⁷ Yücel, "Candaroğulları Beyliği", s. 379-383.

³⁸ Yücel, "Candaroğulları Beyliği", s. 386-389.

³⁹ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 237-238.

⁴⁰ Yücel, "Candaroğulları Beyliği", s. 390.

⁴¹ Abdülkadir Abdülkadiroğlu, *Güncel Yazılar*, Anıl Matbaası, Ankara 1997, s. 159.

⁴² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 138; Yaman, *Kastamonu Tarihi*, s. 152.

⁴³ İhsan Ozanoğlu, *Kastamonu'nun Yetiştirdiği Meşhur Adamlar: Candaroğulları (İsmail Bey)*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1959, s. 4.

mektepe, medrese, kütüphane, cami, mescid, kervansaray, han, hamam ve çeşme gibi çok sayıda hayır müesseseleri yaptırdı. İsmail Bey'in birçok yerde de vakıfları vardır.⁴⁴

Değerli bir âlim olan İsmail Bey'in zamanı ilim ve kültür bakımından beylikler döneminin en yüksek devridir. Yaptığı ilmi çalışmalar ile Kastamonu, zamanın en önemli İslam âlimlerinin çekim merkezi oldu. İsmail Bey, onlara her türlü imkânı hazırladı, diğer hükümdarların hepsinden daha fazla değer verip maaş bağladı. Onun ilmi ve ilme dair methinin şöhretiyle zamanın en önemli âlimleri Kastamonu'ya akın etti ve Kastamonu İslam dünyasının en önemli ilim muhitlerinden biri oldu.⁴⁵

İsmail Bey, himaye ettiği âlimlerden eserlerini Türkçe olarak yazmalarını tavsiye ederek Türk kültürüne hizmet etti.

Kendisi de değerli bir fıkıh âlimi olan İsmail Bey, günümüze kadar gelen Hulviyyat-ı Şahi (veya Sultani) adlı eserini Türkçe olarak yazdı. Eserine ilk defa bir tatlı çeşidinin ismini (Hulviyyat = tatlılar) veren âlimdir. Hanefi fıkhı üzerine yazılmış 1525 fetvayı ihtiva eden "Mecmua-i fetava" denilen türde derleme bir eserdir. 77 bab üzerine telif edilen bu eserin yerli ve yabancı ülkelerdeki kütüphanelerde 62 nüshası bilinmektedir. 700 sayfaya yakındır. İsmail Bey bu eseri, halkının ibadetler konusunda sıkıntıya düşebileceklerini düşündüğü problemlerin cevaplarını bulduğu kaynak kitapları (en az 219 eser) tarayarak yazdı. Oldukça genç yaşta (1400-1401 [H. 803] yılında) böyle bir eseri kaleme alması, onun ilmi kapasitesini göstermektedir.

Bu eser o kadar rağbet görmüştür ki günün belli vakitlerinde cemaate okuması için fermanlar yazıldığı söylenmektedir. Anadolu'nun birçok camilerinde nüshalarının bulunması rağbet gördüğünü doğrulamaktadır.⁴⁶

4. Şeyh Mahmud Efendi

Küre-i Hadid köyünde İsmail Bey camisinin yanındaki türbede medfun bulunan ve Halveti Tarikatı'na mensub olan Şeyh Mahmud Efendi'nin isim künyesi Mahmud bin Nefes bin Kemal bin Mes'ud'dur.⁴⁷

Aslen Araç ilçesinin Okçular Köyü'nden olan Şeyh Mahmud Efendi, önceleri İstanbul'da meşhur olan Sünbül Efendi'nin halifelerindendi. Şeyh Mahmud Efendi'nin Sünbül Efendi'nin halifesi olarak Kastamonu'ya gitmesi şöyle anlatılır:

"Kastamonu sancağında Küre-i Hadîd'e seccâdeleri olup orada hâlâ medfûn olan Kutbu'l-evliyâ ve zâhirü'l-asfiyâ el-ârif-i billahî'l-vedûd Hazret-i Şeyh Mahmud Efendi (k.s.),

⁴⁴ Ozanoğlu, *Kastamonu'nun Yetiştirdiği Meşhur Adamlar*, s. 14-28.

⁴⁵ Ozanoğlu, *Kastamonu'nun Yetiştirdiği Meşhur Adamlar*, s. 7-9.

⁴⁶ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Candaroglu İsmail Bey ve Hulviyyat-ı Sultani Adlı Eseri Üzerine Notlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Koruma Derneği Yayınları, Kastamonu 1988, s. 49-54.

⁴⁷ Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî, *Risâle-i Tâciyye fî Tarîki's-Sûfiyyeti's-Sâfiyyeti'l-Mustafaviyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2395, vr. 19b, 20b.

Hazret-i Sünbül Efendi Hazretleri (k.s.) hulefâsından olup hilâfetle Arâc kazasında Okcular nâm mahalle gelip orada câmi-i şerifi binâ edip ve erkân sürüp ve mücâhede ederlerdi...”⁴⁸

Şeyh Mahmud Efendi Okçular Köyü’nde Sünbül Efendi’nin yolunda gitmekte iken bir gün rüyasında Resulullahı gördü. Ondandır tecelliyat ve kemalatının artması için ricada bulundu. Resulullah, ona pek çok kemalata ulaşacağını müjdeleyip “Kamil ve kutb-ı rical bir büyük kişiden çokça hal ve kemal tahsil edeceksin” diyerek sevindirdi. O da o şerefli zatın ortaya çıkışını bekler iken bir gün o sıralar Kastamonu’da tanınmaya başlayan Şeyh Şaban-ı Veli’nin huzuruna geldi. Bu görüşmesinde, rüyasında verilen haberin gerçekleştiğini anladı.⁴⁹ Esasen Şabaniyye de Sünbülüyye gibi Halvetiyye’nin kollarından biri olduğu için Mahmud Efendi’nin, Sünbül Efendi’nin halifeliliğini terk ederek Şeyh Şaban-ı Veli’ye intisab etmesi o kadar zor olmasa gerekir.

Muhyiddin Efendi, Şeyh Mahmud Efendi’nin Şeyh Şaban-ı Veli’ye intisabı konusunu şöyle rivayet etmektedir: *“Dervişliğim zamanında Mahmud Efendi ile bir gün Şaban Efendi Hazretlerine gelip rüyalarını anlattıklarında teslimiyetini imtihan etmek için sessiz kaldılar. Birkaç gün içinde üç kere tekrar ettiğinde yine sessiz kaldıktan sonra Mahmud Efendi Hazretlerinin mübarek gözlerine yaş gelip, “Benim efendim gerçi ben Sünbül Efendi halifelerindenim ama huzurunuzda en aşağı dervişiniz olmaya geldim, eğer kabul etmezseniz kıyamet gününde elim yakanızdadır”* diyerek ağladıklarında tam teslimiyetleri kesinleşince Şaban-ı Veli Hazretleri gönülden iltifat edip *“Söyle kardaş, doğrusun, kabul ettik”* buyurdular. *Mahmud Efendi gayet ehl-i ilim bir kişi olup Hazret-i Sultanla her çeşit ilimden sohbet ederlerdi. O zamana gelinceye kadar Şeyh Şaban-ı Veli’yi herkes ümmi zannederken ileri derece ilim sahibi oldukları ortaya çıktı.”⁵⁰*

Daha önceleri Sünbül Efendi zamanındaki bir olayda adı geçen Şeyh Mahmud Efendi, Küre-i Hadid’deki türbede yatan zat ile aynı kişidir. Bu olay şöyle olmuştur: Sünbül Efendi’nin sema hakkındaki görüşlerine karşı olan zamanın İstanbul kadısı Mevlana Sarı Körez Muslihiddin Efendi devrin şeyhülislamı meşhur alim İbn-i Kemal’e şikayette bulunur ve Sünbül Efendi’nin idamı için fetva almaya çalışır. Bu olaydan haberi olan Sünbül Efendi bir müddet murakabeden sonra *“müjdeler olsun, Resulullah efendimiz ricamızı kabul buyurdular”* dedi. Sonra da *“müftinin yakını ve güvendiği bir kişiyi aracı eylesin. İnşallah bunun neticesi kısa zamanda gözükür. Fetvanın, müftü efendinin sarığı arasında olduğunu sanırım”* dediğini ekledi. Daha sonra bunları söylemesini istediği Şeyh Mahmud Efendi’yi şeyhülislama gönderdi. Sabah namazında Mahmud Efendi’nin geldiğini gören müftü efendi ona: *“Hacı halife niye geldiniz”* der. Şeyh Mahmud Efendi de ona: *“Tarikat ehli ile şeriat âlimleri arasında ikilik ve anlaşmazlık çıkmıştır. Bozgunculara güvenmemek gerekir. Ulemaya yakışan bir tarafı tutmak değil, aradan ikiliği kaldırmaktır”*

⁴⁸ Ömer Fuâdi, *Menkıbe-i Mahmûd Efendi*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 951/13, vr. 1a.

⁴⁹ Ömer Fuâdi, *Menkıbe-i Mahmûd Efendi*, vr. 1a.

⁵⁰ Ömer Fuâdi, *Menâkıb-ı Şâbân-ı Velî*, Kastamonu 1294, s. 59-60.

der ve şeyhülislamdan başka kimsenin yerini bilmediği fetvanın şeyhülislamın sarığı arasında olduğunu söyler. Bunun üzerine şeyhülislam: “*Mademki yerini keşfeylediniz, alıp imha ediniz*” der ve kavuğu uzatır.⁵¹

Şeyh Mahmud Efendi'nin ne zaman doğup ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Sümbül Efendi'nin 1529 Eylülünde vefat ettiğini, Hayrettin Tokadi'nin Şaban-ı Veli'yi 1530'da Kastamonu'ya uğurladığını ve 1533 yılında da vefat ettiğini bildiğimize göre Şeyh Mahmud Efendi 1533'den sonraki tarihte Şaban-ı Veli'ye bağlanmıştır. Şaban-ı Veli'nin 4 Mayıs 1569 yılında öldüğünü⁵², Mahmud Efendi'nin de Şaban-ı Veli'den önce öldüğünü bildiğimize göre Şeyh Mahmud Efendi'nin 1569 yılından önce öldüğü ortaya çıkmaktadır.

Şeyh Mahmûd Efendi'nin Tâcnâme⁵³ türünde bir risalesi bulunmaktadır. Risalenin tam adı “Risâle-i tâciyye fî tarîki's-sûfiyyeti's-sâfiyyeti'l-mustafaviyye”dir.⁵⁴ Sefine adlı eserin yazarı Vassaf, Şeyh Mahmud'dan bahsederken, “*hakkında bilgi bulamadım ama risalesini mütalaa ettiğimde onun pek âlim, arif ve âşık bir zat olduğunu anladım*” der.⁵⁵

Osmanlı tâcnâmeleri içinde derviş tacının dinî meşruiyetini açıklayan en önemli risâlelerden biri Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî'nin risalesidir.⁵⁶ Şeyh Mahmud Efendi, “*İhvândan bazı, fitne çıkararak adamlara cevâb yetiştirmek üzere sünnet olan kalensüvenin durumunu öğrenmeyi taleb ettiklerinde; Kadîr olan rabbına muhtaç olan bu fakir ya'nî Mahmûd b. Nefes b. Kemâl b. Mesûd, kitâb, sünnet ve icmâ-i ümmette konu hakkında anlaşılacak şeyleri, ledünnî ilimlerde işaret edilenleri mü'minlerin yakîne ermesine faydalı olması, tereddüdü olanların şüphelerini gidermesi, münkirlerin inkârını def' etmesi için bir araya getirdi*”⁵⁷ diyerek başladığı risâlesinde, tac giymenin meşruluğunu, kur'an ve hadis kaynaklarına dayanarak açıklar. Ayrıca tâcın nasıl dâllendiğini, nasıl terklendiğini, tâcın renklerini ve diğer unsurlarını, bunların her birinin batınî mânâlarının neler olduğunu âyet ve hadîslere dayanarak açıklamaktadır.

5. Şeyh Muhyiddin Efendi (ö. H.1013 / M.1604)

⁵¹ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 373-374.

⁵² Vahit Göktaş, “Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2011/1, sayı: 26, s. 136.

⁵³ Tâc, tarîkat şeyhlerinin, ruhanî saltanat ve manevî devlet simgesi olarak giydikleri; ayrıca sülûkte belirli bir mertebeye ulaşmış dervişlerin tarîkat kıyafeti olarak kullandıkları bir başlıktır. Her tarîkatın kendine mahsus farklı şekil ve renkte başlıkları mevcuttur. Tarîkatlerin zuhuru ile birlikte zühd, takvâ ve manevî olgunluğun temsili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Taclarla ilgili yazılan yazılara Tacname denir. Reyhan Gökben Saluk, “İslâmî Türk Edebiyatında Tâc ve Tâcnâmeler”, *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, İzmir 2012, s. 247.

⁵⁴ Şeyh Mahmud, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 20b.

⁵⁵ Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, c. IV., (haz.) Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 50

⁵⁶ Semih Ceyhan, “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 25, İstanbul 2011, s. 124.

⁵⁷ Mahmud b. Nefs b. Kemal Mahmud el-Kürevî, *er-Risalet et-Taciye fî Tarikat es-Sufiye*, Atatürk Kitaplığı, O.E. Yz. Nr. 0415/01, vr. 1b.

Halvetiyye tarikatının Şabaniyye kolunun beşinci şeyhi olup babasının adı Muhammed'dir.⁵⁸ Küre-i Hadid Köyü'ndendir. Zahiri ilimleri tahsil ederken ilahi cezbeye kapılarak önce Şeyh Şaban-ı Veli'nin Küre-i Hadid'de irşadla görevlendirdiği halifesi müşid-i kâmil Şeyh Mahmud Efendi'ye, onun ölümünden sonra da Kastamonu'daki Şeyh Şaban-ı Veli'ye intisab ederek⁵⁹ mücahededini tamamladı. Şeyh Şaban-ı Veli'nin halifelerinden oldu ve O'nun tarafından Şam'a gönderildi. Oradan da hacca gitti. Şeyhinin ve onun yerine geçen diğer üç halifesinin ölümü üzerine posta oturdu. Şaban-ı Veli'den sonra posta oturan dördüncü müşid olduğundan dolayı Hz. Ali'ye benzetilmiştir.

Muhyiddin Efendi bir taraftan tekkedeki hizmetleri titizlikle yerine getirip mânevi bakımdan ilerleme kaydederken bir taraftan da Ata Bey Camii'nde hitâbet ve imâmet görevinde bulundu. İbâdetinden ve tarîkate ilişkin âdâbdan asla ödün vermezdi. Hizmetimde kusur edersem ilerlememde kusur olur endişesiyle olabildiğince titiz davranırdı.⁶⁰

Muhyiddin Efendi tarikat ve şeriat adabından zerre kadar şaşmazdı. Tasavvufun yanında zahiri ilimlere de önem verirdi. Sadakatıyla Şaban-ı Veli'nin muhabbetini kazandı. Hisaraltındaki âsitane de zorluk çekilir, kış günlerinde ateş bulunmazdı. Şeyhin bulunduğu yere uzak olan ve Honsalar Camii yakınlarındaki hamamın bitişiğindeki bir odada zaruret içinde olmasına rağmen çetin kış günlerinde bile şehrin bir ucundan gelip nöbetini kaçırmaz, hocasına hizmette kusur etmezdi. Kapı dervişleriyle kapıda bile beklerdi. Nöbet gecelerinde gözlerine uyku girmezdi. Bu yüzden hocasının duasını ve himmetini aldı.

Gittiği hacdan dönmekte iken Şaban-ı Veli'nin seccadesine oturacağı kendisine ilham oldu. Küre-i Hadid yakınlarındaki bir mağarada ibadete çekildi. Şaban-ı Velinin diğer talebesi Abdülbaki Efendi'nin 1589 yılında irtihali üzerine hilafet nasib oldu. Onaltı yıl sonra H.1013/M.1604 yılında vefat etti.⁶¹

Muhyiddin Efendi hem zahiri ilimlerde hem de tasavvuf ilminde son derece dirayetli ve ehil idi. Rüya tabir etmekte, dervişlerin seyr ü sulûk döneminde karşılaştıkları ruhi problemleri çözmede ve onların mertebeleri aşmalarında çektikleri güçlüklerle çare bulmakta meşhurdu.⁶²

Sonuç

⁵⁸ Vassaf, *Sefine-i Evliya*, c. IV., sh. 101.

⁵⁹ Şeyh Mahmud Efendinin ölümü üzerine "sadhazar inkisar ve hüzn ü bî-şemar ile" Kastamonu'ya Şaban-ı Veli Efendi hazretlerine gelip garib kaldığını izhar ettiğinde Şeyh Şaban-ı Veli ona: "Elhükümü li'llah, sen sağ ol. Eğer gerçek talib ve aşık isen isteyen tanrısını bulur ve bu kapıda garib olmazsın. Sen bize Mahmud Efendi'nin yadigârisin" dedi. Muhyiddin Efendi de şeyhin elini öperek tahsil-i marifete başladı. (Fuadi, *Menakıb-ı Şaban-ı Veli*, s. 118.)

⁶⁰ Asuman Ünal, *Ömer Fuadi'nin (V. 1560/1636) Risale-i Virdiyye Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s. 11.

⁶¹ Vassaf, *Sefine-i Evliya*, c. IV, s. 15.

⁶² Fazıl Çiftçi, *Hazreti Pir Şeyh Şaban-ı Veli*, Hazreti Pir Şeyh Şaban-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları, Kastamonu 2005, s. 176.

Karabük ili Eflani ilçesine bağlı olan Küre-i Hadid (Demirli) Köyü tarihimizde önemli bir yere haizdir. Türklerin Anadolu'ya yerleşme sürecinde aşiretlerin toplanma ve dağılma yerlerinden biri olan ve Candaroğulları Beyliği döneminde demir madeni çıkarılan Küre-i Hadid (Demirli) Köyü sanat tarihimiz ve tasavvuf tarihimiz açısından da önemlidir.

Küre-i Hadid (Demirli) Köyü'nde bulunan Candaroğlu İsmail Bey Camii beylikler dönemi sanatını yansıtan önemli eserlerinden olup kökü Orta Asya süslü ahşap çadır direklerine dayanmaktadır. Ahşap tavanı bindirme tekniği ile yapılan caminin mihrabı, caminin sanat yönünden en özgün yeridir.

Küre-i Hadid (Demirli) Köyü'ndeki camiyi yaptıran İsmail Bey Candaroğulları Beyliği'nin son beyidir. Siyasi yönünün dışında alim bir kişi olan İsmail Bey, pek çok mimari eserler de yaptırmıştır. İsmail Bey'in Küre-i Hadid (Demirli) Köyü'ne cami yaptırması, önemli bir maden olan demirin çıktığı bir yer olan ve Osmanlı Devleti sınırında bulunan bu köye onun önem verdiğini göstermektedir.

İsmail Bey Camii'nin bitişiğinde medfun bulunan Şeyh Mahmud Efendi tasavvuf tarihimiz açısından önemli bir kişidir. Halvetî Tarikatine mensub olan Şeyh Mahmud Efendi, tasavvuf tarihimizde önemli yeri olan Sümbül Efendi ve Şeyh Şa'bân-ı Velî'nin halifesidir. Şeyh Mahmud Efendi'nin yazdığı Risâle-i Tâciyye adıyla bilinen Risâle-i Tâciyye fî Tarîki's-Sûfiyyeti's-Sâfiyyeti'l-Mustafaviyye adlı eseri tacnâme türünde yazılmış önemli eserlerdendir.

Şeyh Mahmud Efendi'nin yetiştirdiği Küre-i Hadid Köyü'nden Şeyh Muhyiddin Efendi, Halveti Tarikati'nin Şa'bâniyye kolunda önemli bir kişidir. Şeyh Muhyiddin Efendi, Şeyh Mahmud Efendi'nin ölümünden sonra Şeyh Şa'bân-ı Velî'nin yanına giderek onun yanında tasavvuf eğitimini tamamladı. Şeyh Şa'bân-ı Velî ve üç halifesinin ölümünden sonra şeyh oldu. Muhyiddin Efendi, kendisinden sonra şeyh olan ve yazdığı eserlerle Şâbâniyye kolunun tanınması ve yayılmasına büyük katkı sağlayan Ömer Fuâdî'nin yetişmesinde katkısı odu.⁶³

Kaynakça

- BOA, ML. VRD.TMT, 4283.
- BOA, ML. VRD.TMT, 4280.
- BOA, ML. VRD.TMT, 4286.
- BOA, ML. VRD.TMT, 4281.
- BOA, ML. VRD.TMT, 4282.
- BOA, ML. VRD.TMT, 4284.
- BOA, ML. VRD.TMT, 4285.
- BOA, ML. VRD.TMT, 4283.

⁶³ İlyas Yazar, "Ömer Fuâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 62.

- BOA, A.MKT.UM, D: 432, G: 20.
- Abdülkadiroğlu, Abdülkadir, *Güncel Yazılar*, Anıl Matbaası, Ankara 1997.
- Abdülkadiroğlu, Abdülkadir, "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyat-ı Sultani Adlı Eseri Üzerine Notlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Koruma Derneği Yayınları, Kastamonu 1988.
- Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (haz.) Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Koç Kültür Tanıtım A.Ş. Yayınları, İstanbul 2003.
- Behçet, Mehmed, *Kastamonu Eski Eserleri*, (haz.) Musa S. Cihangir, Kastamonu Valiliği Özel İdare Yayınları, Kastamonu 1998.
- Büyük Larousse*, "Paflagonya", c. VIII, Gelişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Devlet Salnamesi*, 1273.
- Erdem, Gülin, *Kastamonu, Aydın, Hüdavendiğar ve Ankara (Bozok) Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272h/1855-6 ile 1328h/1910-1)*, (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2001.
- Ersoy, Hüseyin Lütfi, *Eflani Tarihi ve Köyleri*, Kurtiş Matbaası, İstanbul 2005.
- Ertem, Hayri, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala - Tum(m)ana*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- Eser, Erdal, "Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii", *Vakıflar Dergisi*, sy. 26, Ankara 1997, ss. 237-248.
- Gökoğlu, A. Baha, *Paphlagonia (Paflagonya) Gayri Menkul, Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, (Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra), c.1, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1952.
- Göktaş, Vahit, "Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2011/1, Sayı: 26, ss. 133-160.
- Karabük 1999 İl Yılığ*, (ed.) Bahir Altunkaya, Karabük Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999.
- Kuruca, Nazım, *16. Yüzyılda Kastamonu Vakıf Tahrir Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- Macqueen, J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev.) Esra Davudoğlu, Arkadaş Yayınları, Ankara 2001.
- Ozanoğlu, İhsan, *Kastamonu'nun Yetiştirdiği Meşhur Adamlar: Candaroğulları (İsmail Bey)*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1959.
- Ömer Fu'âdî, *Menkıbe-i Mahmûd Efendi*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 951/13.
- Ömer Fu'âdî, *Menâkıb-ı Şabân-ı Veli*, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu 1294.
- Önay, Gönül, *Beylikler Devri Sanatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

- Saluk, Reyhan Gökben, “İslâmî Türk Edebiyatında Tâc ve Tâcnâmeler”, *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, İzmir 2012.
- Şahin, Burhan, *Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdari-Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1903)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1992.
- Şahin, İlhan, “Kastamonu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 585-588.
- Şeyh Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî, *Risâle-i Tâciyye fî Tarîki's-Sûfiyyeti's-Sâfiyyeti'l-Mustafaviyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2395.
- Tosunoğlu, Ayşe, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Kastamonu*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Ünal, Asuman, *Ömer Fuâdi'nin (V. 1560/1636) Risale-i Virdiyye Adlı Eserindeki Tasavvufi Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Vassaf, Osmanzade Hüseyin, *Sefine-i Evliya*, c. IV, (haz.) Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- Yaman, Talat Mümtaz, *Kastamonu Tarihi*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1935.
- Yaşar, Fuat, *Her Yönüyle Araç*, Güven Matbaası, Ankara 1969.
- Yazar, İlyas, “Ömer Fuâdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 61-63.
- Yazar, L. Nihal, *Halvetiliğin Şa'baniye Kolu, Menakıb-ı Şaban-ı Veli ve Türbename*, MAS Matbaacılık, Ankara 1985.
- Yazıcıoğlu, Hulusi, Al, Mehmet, *Safranbolu (Safranbolu-Karabük-Ulus-Eflani)*, Şa-to Yayınları, İstanbul 1982.
- Yücel, Yaşar, “Candaroğulları Beyliği”, *Belleten*, c. XXXIV, sayı: 135, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970.
- Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Yücel, Yaşar, *XII-XV. Yüzyıllar Kuzeybatı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları - Candaroğulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980.

Ekler

İsmail Bey Camiinin kitabesi

İsmail Bey Camiinin genel görünüşü

Şeyh Mahmud Efendi'nin türbesi

Şeyh Muhyiddin Efendi'nin (Soldan en başta) bulunduğu Şeyh Şaban-ı Veli Türbesi

BEYNELMİLEL İÇTİMAİYAT KONGRESİ VE İNTİBALARIM

Müellif: MUSLİHİDDİN ADİL TAYLAN^a

Transkripsiyon: EMİNE ÖZTÜRK^b

Öz

Aşağıdaki metin 9-16 Ekim 1921 tarihinde İtalya'nın Torino şehrinde gerçekleştirilen Beynelmîlel İçtimaiyat Kongresi yani I. Uluslararası Dünya Sosyoloji Kongresi üzerine Muslihiddin Adil Taylan tarafından kaleme alınan sosyoloji kongresi hakkında müellifin izlenimlerinden ve toplantıda tartışılan metinlerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası, Sosyoloji, Kongre, Muslihiddin Adil

INTERNATIONAL SOCIOLOGY CONGRESS AND MY IMPRESSIONS

Abstract

The following text consists of the impressions of the authors on the sociology congress held by Muslihiddin Adil Taylan on the 1st International Congress of International Sociology, held in Turin, Italy, on 9-16 October 1921 and texts discussed at the meeting.

Key Words: International, Sociology, Congress, Muslihiddin Adil

1. (II. Kısım) Tahrip Olunan Yerlerin İmarı ve Beynelmîlel Tesanüt

Cemiyet-i beşeriye, efradı tekessur etmiş bir ailedir. Bu ailenin, bütün fertleri arasında hakiki teavün olmayınca, devamlı bir sulh mümkün olamaz; beynelmîlel tesanüt bir eser-i şefkat değil, menafi-i müşterike fikrine müstenit içtimai bir vazifedir. Hiçbir millet diğer milletlerin maddi ve manevi muavenetinden müstağni bir halde yaşayamaz.

Bilhassa harb-ı umumiden sonra, galip-mağlup, birçok memleketlerde baştan başa tahrip edilmiş, mübeddel-i rimad olmuş şehirlerin, köylerin yekten inşası, bilumum medeni milletlere teveccüh eden ulvi ve müşterek bir vazife halini almıştır. Ancak böyle umumi bir tesanütdedir ki, sinesinde kin ve intikam tohumları besleyen menatıkta, yeniden tesis-i muvalat mümkün olabilecektir.

İşte kongre harap olan, yerlerin imarı meselesinde bu fikirlerden mülhem olmuştur. Bu meselenin müzakeresi esnasında bize taalluk eden şayan-ı dikkat bir hadiseyi şuraya kayd ve işaret etmek istiyorum:

^a Darülfünun Hukuk İdaresi Müderrisi, Esbak Maarif Müfettişi İstanbul, Matbaya-ı Amire, 1338-1341.

^b Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi [ozturkemine25@gmail.com]
Çalışmadaki katkılarından dolayı değerli öğrencilerim Adem Erdoğan, Gökhan Hancı, Halil İbrahim Öztürkci'ye medyun-u şükranım.

“Kongreye iştirak eden, Ermenistan’ın Roma sefiri mösyö “Varanadyan” ekalliyetler, meselesi hakkında heyeti umumiyeye verdiği takrirden Ermenistan’ın caniyanebir programa tevfikane tahrip ve takriben bir milyon Ermeni’nin -kadın ve çocuklar da istisna edilmeksizin-başbozuk asker ve Türk ahali tarafından katil ve imha edildiğini zikr eylediği gibi bu takriri izahen şu sözleri de söylemiştir:

“Ermenistan’da (Türkiye’nin ermeni sakin olan vilayetlerinde) tahrip ve imha keyfiyeti hiçbir sebebi askeriye müstenit olmaksızın ve münhasıran müstakil bir Ermenistan teşkiline mani olmak fikriyle, harp zamanında idareyi deruhte eden hükümet tarafından evvelce tespit olunmuş bir programa tevfikane icra edilmiştir. Bu mezalim yalnız itilaf memleketlerinde v bitaraf milletlerde değil, Türkiye’nin müttefik olan Almanya’da bile bir hiss-i nefret ve tegbih uyandırmıştır. 1910 ve 1916 seneleri zarfında, bu faciaya mani olamayan Almanya, bu hareket-i vahşiyaneyi tegbih etmek için bir vesile ittihaz etmez istiyordu. İşte birkaç ay evvel yerilen cinayet mahkemesi heyet-i adulenin bu mezalimin başlıca amili olan Talat Paşa’nın katili Ermeni gencin beraetine karar vermesi, Almanya’da beslenen nefreti bariz bir surette ispat eylemiştir.”

“Bir milyon Ermeni kadın ve çocuklar da dâhil olduğu halde tehcir esnasında yollarda başbozuk asker ve ahali tarafından bir sureti vahşiyanedeki katledildi. Ermeni vilayetlerinde Ermeni kavminin asırlardan beri tesis ve ihya ettiği asar ve mebani namına ne varsa hayvanat ve nebatata varana kadar her şey kamilen tahrip ve imha olundu. Bu mezalimi istilzam eden esbabı tahlile girişmeyeceğim. Neslen bade neslin intikal eden ve günleri mazide olan bir zihniyet-i müşterekten bahsetmeyeceğim. Bunlar nazar-ı içtimaiyata müteallikmesaildir. Biz ise burada ameli hareket etmek üzere içtima etmiş bulunuyoruz.”

Bundan sonra mösyö Varanadyan Ermeni mukadderatının garp devletlerince büsbütün ihmal edildiğinden, şikayet etmiş ve Ermenistan’ın imarı için muavenet edilmesini, Cemiyet-i Akvam nezdinde bir imar komisyonunun teşkilini şarkta cereyan etmiş olan hadisat hakkında tahkikat icra edilmesini talep eylemiştir.

Mösyö Varanadyan’ın muhiç bir lisanla söylediği bu sözlerle Türk murahhası itidal ve metanetle şu müdafa da bulunmuştur.¹

“Türk-Ermeni meselesinin tedkiki ve bu babdaki mesuliyetlerin tahriri, ilmi, bir kongrenin salahiyeti haricindedir. Önegeçen bu mesele etrafında münakaşaya girişmeyi muvafık bulmuyorum. Nitekim dün bir başka vesile ile Alman murahhası muhteremi müderris “Ratgen” ilanı harbin mesuliyetini muhariblerden bir zümreye atfetmek istediği vakit, heyeti muhteremeniz, bu meselenin münakaşası mutemirinsalahiyeti haricinde olduğuna karar vermiştir. Vaziyet aynıdır. Mamafih Ermeni murahhası büyük ve necip

¹ Giordani Legislation Social Mecmuası, C:I, :Sayı:6, s.29-292.

milletime isnatlarda bulunduğu için, ifadelerini vesaikle red ve tekzip ve izay-ı kiramiyi tenvir etmek mecburiyetindeyim:"

Şarkta cereyan etmiş olan müessif hadiselerin kimler tarafından ihdar ve ika edildiğine ve Türkiye'nin tamamıyeti mükemmeliyesi ve alelumum Türk ahali hakkında Ermeni kavmiyetleri tarafından icra edilmiş mezalime eser, resmi ve hususi binlerce vesaik-i cihan efkar-ı umumiyesine arz olunmuştur. Bilhassa "Türk-Ermeni Meselesinin Mahiyeti Hakkında" ünvanı altında intişar eden eser, bu babda tam ve adil bir fikir vermeye kafidir.

Bir nüshasını kitapta tevdi eylediğim bu eserin mütalasını bilhassa rica eylerim. Ben burada heyet-i muhtereminizi işğal etmemek için vesaik-i mevcudeden yalnız birini zikretmekle iktifa edeceğim. Altı sene Erzurum ve Van general konsolosluklarında bulunmuş olan bir Rus generali "General Mayevesky" bir raporunda bakınız; ne suretle idare-i kelim ediyor: (Şarkta vakit vakit zuhur eden ihtilallerin mesuliyeti, daima Türklere ve kısmen Türk hükümetine teveccüh edilmektedir. Halbuki hakkında bu ihtilaller bir Türk tazyikinin akis tesiri değildir. Bilakis Babıalî'nin hususat-ı mezhebiye ve milliyede Hristiyanlar'a takip ettiği gayet vasi bir serbestiyetinin neticesidir.

Avrupa'nın müdahalesini talep etmek bu sayedeilan-ı istiklal eylemek için her ne pahasına olursa olsun, ihtilaller vücuda getirmek, Türkiye'de sakin Hristiyanların gaye-i amalidir. Türkler yalnız diğer Akvam-ı İslamiye arasında değil, Asyay-ı Suğra'da sakin bütün milletler arasında mümtaz bir unsur teşkil ederler. Rus ve Avrupa matbuatının bir kısım mühimi tarafından Türklere isnad olunan müsavi onların fitratlarında meknuz değildir. Hakikati olduğu gibi söylemek icab ederse, itiraf etmelidir ki, Şark'ta zulüm edenler Müslümanlar değil, fakat Hristiyanlardır.

Türk Murahhası, Harap hükümetinin siyasetini müdafaa bir lahza hatırlıdan geçirmemiştir. Yalnız şurasını söylemek mecburiyetindeyimki; Türkiye mevcudiyeti mevzu bahis olan müthiş bir harbe girişmiş ve memleketin bütün kuvvasını ve vesaitini muzafferiyetin istihsaline hasretmiş olduğu bir zamanda harici düşmanla birlikte hareket eden dahili bir düşman karşısında bulunmuş ve öyle bir vaziyette her hükümetin bilatereddüt yapacağı bir harekete tevessül; yani Ermenileri harp mıntıkası haricine tehcir etmeğe mecbur olmuştur. Mamafih tehcir esnasında bazı müessif vekayiin hadis olduğuna(meydana geldiğine) bilahire vakıf olan millet, mütarekeyi müteakip mütecasirlerini(kalkışanlarını) pençe-i kanuna teslim etmekte tereddüt etmemiştir.

Şarkta cereyan eden vekayi hakkında tahkikat icrası teklifine gelince: Bu hususta, bi-tarafane tahkikat icrasını arzu etmeyecek bir tek Türk mutasevver değildir. Nitekim Bab-ı Ali'nin 19 Şubat 1919 tarihinde itilaf devletlerine verdiği muhtırada Şark'ta müessif hadiseler meydana verenlerin derece-i mesuliyetini tayin etmek üzere bi-taraf devletlerin murahhaslarından mürekkep bir heyet-i tahkikenin izamını bizzat talep eylediğini heyet-i muhteremelerine tahattür ettirmek istiyorum.

Ermeni murahhasının Türk seciyesi ve zihniyeti hakkında ima etmek istediği ifadata gelince, o sözlere Fransız edip ve tarihşinası meşhur Lamartin'in lisaniyla ve şu sözlerle cevap veriyorum: "Türkler bir ırk ve millet sıfatıyla Şark akvamı arasında birinci mertebeyi ve şayanı hürmet mevki-i ihraz eder. Türk hasleti kavmiyesi yüce ve asil, şecaati nakabil-i tenkid, fedail-i medeniye ve aileviyesi her bi-taraf fikre hürmet ve hayret ilga edecek mahiyettedir. Türkün necabeti(soyluluğu) nasiyesinde(alın yazısında) menkuştur(nakşolunmuştur). Ve bütün hissiyatı alicenabanedir(civanmerdanedir). Türk mutekit ve dindar, kahraman ve fedakâr bir kavimdir.

Türk ırkı insaniyete şeref veren bir ırktır. Bu hakikatlerin gayet samimi bir tarzda izahı aza üzerinde o kadar feyyaz tesirler bırakmıştı ki Mösyö Varanadyan'ın, sözlerimi kesmek üzere ve yermeğe teşebbüs ettiği izahat, şiddetle redde maruz oluyor ve (Türk murahhası müdafaanıza devam ediniz!) sözleri tekrar ediliyordu.

Cevaplarımı ikmal edince, içtima'a riyaset eden Fransız Müderris-i Muhteremi (Blondel): (Türk murahhasının beyanatını pek haklı bulduğunu Türklerin izzeti nefsinin rencide edecek tabiratin, ulvi hislerden mülehhem olan bir mütemirin mukarreratında makes bulması icap ettiğini) söyleyerek, Türk murahhasının takrirdeki şu: (vahşiyane bir programa tabian Türk askeri ve ahali tarafından kabul ve imha edilen), ibaresinin tayyi hakkındaki teklifini reye vazetmiş ve teklif vakian alkışlarla kabul edilmiştir.

Tahrip olunan yerlerin imarı hakkında kongre şu mukarreratı ittihaz eylemiştir. (Kongre, 1- Harp esnasında harap olan yerlerin yeniden inşasının beynelmilel mahiyette müstacel bir iş olduğunu ve tahrip olunan memleketlerde emr-i imara masruf olan mesaiye, beynelmilel vesait-i mahsusa ile muavenet ve muzaheret edilmesi icap edeceğini; 2- Ve bu hareketin yalnız mesai buhranını izale ve vesaiti-i istihsaliyeyi tekmiil değil, belki bu suretle, senesinde kin ve intikam hisleri besleyen menatıkta, bile tesanüt tahammüllerinin manadar olmasına hizmet eyleyeceğini nazarı dikkate alarak: (1- Kongre cemiyet-i akvamın himayesi altında, (harap olan yerlerin imarı beynelmilel bir federasyon) vücuda getirilmesini temenni eyler. (2-Kongre, Ermenistan'ın nüfus zukurundan nısfından fazlasının kayıp ve şehir ve köylerinden büyük bir kısmının kamilen harap olduğunu, muhtelif mahallelere hicret eden yüzbinlerce Ermeni'nin açlıktan ve sara vb. hastalıklardan telef olduklarını nazar-ı itibara alarak Cemiyet-i Akvamın Ermenistan'ın imarı meselesiyle musariateniştigal v Ermenilerin ihyasını teshil yelmesi için harap olan mahallelerde tahkikat icrası zımmında beynelmilel bir komisyonun teşkilini cemiyetten temenni eyler.

2. Yeni Teşkilat-ı Askeriye ve Millet-i Musliha

Teşkilat-ı Askeriye, Türk ve Tahdid-i Teslihat meseleleri Kongrede uzun münakaşata zemin olmuştur. Orduların ve teslihatın şiddetle aleyhinde bulunan murahhaslar bile meseleyi bugün ve yarın için başka başka tetkik etmek ve ayrı ayrı

hüküm vermek mevkiinde kalmışlardır. Bugün için orduların lüzumunda kanaati umumiye vardı. Avrupa devletlerinin siyasi vaziyetleri itibarıyla, her devlet için derece-i kafiyede kuvvetli ve her ihtimale göre hazırlıklı ve becerikli bir orduya malik olmak mecburiyeti kabul ve tasdik olunuyordu. Yalnız mesarif ve hizmeti askeriye'nin tahdidi emeli pek umumi idi.

Filhakika münakaşa edilebilecek mesele Türk teslihatı değil tahdid-i teslihat meselesi idi. Bu mesele hakkında Rus murahhası Mösyö Biryanchaninov diyordu ki; Türk teslihatından bahsediyorsunuz. Fakat görüyorum ki, her millet Harp bütçelerinin altında seneden seneye biraz daha ezilmektedir. Her devlet yine tepeden turnağa kadar pürsilahdır (tam teşkilatlıdır). Maalesef medeniyet harbi elan zaruri bir hal içtimai olarak telakki ediyor ve insanlar tekamülü elan silahla ve topla ölçmek istiyor.

“Japonlar, bir vakit bütün cihan medeniyetini takdir ve hayretini celp edecek derecede nefis mesnuatı vücuda getirirken biz medeniler onlara vahşi nazarıyla bakıyorduk. Çünkü onların daha topu, tüfeği, zırhlı kruvazörü yoktu. Vaktaki Japonlar süngülerini çıkardılar ve kılıçlarını biletiler ve iki müthiş harpte evvela Çinlilerden sonra Ruslardan iki milyonu müteceviz nüfusu beşeriye kılıçtan geçirdiler. Bu kanlı hüneri görünce onları vahşiler uddadından çıkardık. Ve medeni hayatın en yüce mevkiine is'ad ettik.

Evet biliyorum ki, bugünkü Türk teslihatı bir hayaldir. Fakat bu hayal hakikate inkılabı mümkün bir hayaldir. Siz hastalığın Türk teslihatı olduğunu zan ediyorsunuz. Maraz değil, arazdır. Araz'ı izale ile uğraşmaktan ise, asıl marazı tedaviye çalışmak daha makuldür. Bu da ancak beynelmillel ihtilafları adalet düsturlarına göre hal edecek bir taraf bir divan-ı aliyenin teşkiline ve divan kararlarının cemiyeti akvam tarafından tenfizine vabestedir.

“Cemiyet-i akvam bu gayeyi temin edecek surette tadil ve ıslah edilmelidir. Cemiyeti Akvamın belli başlı bütün milletleri sinesinde cem etmemiş olmasıdır. Amerika hükümet-i müçtemiası bu cemiyete iştirak etmemiş büyük küçük milletlerden bir kısmı da hariç bırakılmıştır.”

Bu sebeple cemiyet, ihtilafatı düveliyeye hakemlik vazifesini ifa için lazım olan salahiyetten ve kuvve-i tenfiziyeden mahrumdur. Eğer cemiyeti akvam cihazı tadil olunursa teslihatı humaları kendiliğinden sukünet bulur ve her millet yalnız zabıta işleri için muhtaç olduğu derecede silahlanarak fazla kuvvetlerini dağıtır. Efendiler ben, abide medeniyeti, harb dedikleri yalçın kaya üstünde değil; sulh ve musalemet ovasının ortasında görmek isterim!

Kongre bu mesele hakkında şu kararı ittihaz etmiştir:

(Kongre; Türk teslihatı yahut mesarifat-ı askeriye'nin tahdidi hakkındaki projelerin esbabı atiyeden naşı, amel-inetayice iktiran edemeyeceğine kaildir:

“1-Muhtelif milletlerin vesait-i müdafaları arasında bir tevazen vücuda getirmenin namümkün olması.

2-Bu tarikle kavilere karşı zayıf devletlerin müdafasını temin etmenin gayrı kabil olması.”

“Kongre, akvam arasında muvalatı temin eden teşklat-ı hukukiyyenin emrine tabi beynelmilel bir kuvve-i askeriye ihdası hakkında seri ve amik icrasının insaniyeti harpten siyanet için eden yegâne ameli çare olduğun kaildir.”

“Kezalik kongre hal-i hazır için bir tedbir-i muvakkat olmak ve aynı zamanda Türk teslihat-ı gayesine vasıl olabilmek için her şeyden evvel her devletin teşklat-ı askeriyesinde ıslahat icrası suretiyle bu fikri kabule bir muhit ihzar temek lazım olduğun takdir ve şu teminat-ı dermiyan eyler.”

“1-Hizmet-i Askeriye’den hiç değilse bir sene tenzil edilmelidir.

2-Kuvve-i Umumiyyeyi, Nüfus-u Umumiyyenin miktarına ve müdafanın icabatına göre hadd-i asgariye tenzil etmelidir.

3-Teşklat-ı Askeriyyeye yaradım edebilecek, bilumum müesseseleri ıslah ederek, gençliğin, askerliğe takaddüm eden usul-u terbiyesini tekemmül ettirmelidir.

4-Teslihat-ı berriyye gibi, teslihat-ı bahriyyeyede aynı esasları ve aynı tahdide teşmil etmelidir.”

3. Harp Malulleri Ve Şuheda Eytamı

Her yerde her ferdin en kutsi vazifesi içinde doğduğu, topraklarının üstünde gezdiği, altında yatacağı her gün büyüklüklerini, her saat güzelliklerini takdir ettiği vatanını sevmek, ona karşı hayatının son dakikasına kadar arz-ı hizmet etmektir. Vatana karşı olan muhabbet ve merbutiyyet hiçbir şeyle ölçülemez. Vatani o kadar büyük bir hissi hürmetle, validemizi sevdiğimiz gibi hiçbir fikr-i menfaate tabii olmaksızın, severiz.

Vatan muhabbeti bize, her şeyden evvel onun muhafaza-i mevcudiyeti uğrunda terk-i hayat eden vatandaşların millete yadigar bıraktıkları eytamını, harp meydanlarında çarpışırken vücutlarının bir uzvunu ğaib eden yarım şehitleri, onların refahlarını haya-ı müstakbellerini düşünmeyi emreder.

O itamı ve bu yarım şehitleri bi-hakkın taziz ve tavgir edebilmek için, onlara hayat-ı omuzlarına atılmış, sürüklenecek bir yük gibi değil, vücutlarının cemiyet için lüzumlu ve şerefli bir hatıra seyyar ve şanlı bir abide olduğu fikrini teslim ettirmelidir.

“Renan diyor ki; bir millet efradı ihtiyar ettiği fedakârlıklar, çektiği ıstıraplar ve fenalıklar nispetinde sevişirler. Maziden intikal etmiş bir miras-ı ezvak, istikbalde tatbik edilecek tasavvurat-ı müşterike birlikte keder görmüş, birlikte mesut olmuş, birlikte ümitler beslemiş olmak, efkâr-ı askeriyyenin vücuda getireceği hudutlardan daha çok müessirdir.”

“Bu cihetle her memleket, harp malullerinin ve şüheda eytamının temin ve refahı için, azami fedakârlıklar ihtiyar etmektedir. Bu meseleyi şu ulvi hislerden mülhem olarak tetkik eylemiş olan kongre, mukarrerat-ı atiyeyi ittihaz eylemiştir.”

“Kongre, harbe iştirak etmiş olan bütün milletlerin, atideki esaslar dairesinde hareket etmesini kendileri için bir şeref ve namus borcu addeyler:

1-Malulin-i askeriye'nin derece-i maluliyetlerine göre, kendileri ve aileleri için uygun bir meaş mazhariyeti;

2-Askeri tekaüt maaşının ve bu maaşı bir irad olarak getirebilecek bir sermaye haline ifrağı(haline getirilmesi);

3-Kazalara karşı ameleye temin olunan sigorta ve tazminat esasının harp malullerine de aynen tatbiki,

4- Tekaüt ve eytam ve eramil maaşı tahsisi hakkındaki muamelat kırtasiyenin son derece basit bir şekilde ifrağı ve bunun için hususi bir usulü tahkikiye ihdası;

5- Şüheda eytamının himayesi ve tahsili için mevcut olan gerek devlete gerek vilayete ait bil-umum müesseseler arasında bit tesanüd ve irtibat tesis ve bu müesseselerin en faal ve mahir ellere tevdi ve bu husus için hasseten kadınların faaliyetinden istifade edilmesi.”

4. Mesaiyye Mutallık Mesail

Harbi umumi, erbabi mesaiyyenin ufku tezarini ve medaiyyatını pek ziyade tevsî etmiştir. Her yerde zaferin istihsali için ihtiyar edilen fedakârlıklarda amelenin büyük bir hassası bulunmak ve harbin bar-ı mesaibi(musibetler) en ziyade müstahdeminin ve işçilerin omuzlarına yüklenmiş olmak itibariyle, top seslerinin sustuğu günden beri, male-i mesail-i bütün devletleri şiddetle alakadar etmiş ve beynelmillel mesai teşkilatı vücuda getirilmesine mecburiyet hissedilmiştir.

İbtidaen Versay muahadesinin on üçüncü kısmında ilan olunan ve müteakiben diğer muahedatta da bir kısım-ı mahsus işgal eden mesai teşkilatı şu gayeleri istihdaf etmektedir:

1-Henüz sekiz saatlik gün veya kırk saatlik haftanın kabul olunmadığı yerlerde bunların kabulü esasının istikmalı,

2-Mümkün olduğu halde Pazar gününü ihtiva etmek üzere asgari yirmi dört saat hafta istirahatının kabulü,

3-İşçi tedariki ve işsizliğe karşı mücadele,

4-Uygun bir maişete kifayet edecek bir ücret tediyesinin taht-ı zamana alınması;

5-Erbab-ı mesainin umumi ve mesleki hastalıklarına ve işten mütevellit kazalara karşı himayesi;

6-Şeyhuhat(Yaşlılık) ve maluliyet(Engellilik)tekaüdiyelerinin(emekli maaşlarının) tayini;

7-Memaliki ecnebiyede istihdam olunan işçilerin himaye ve müdafaası;

8-Sendikaların serbestisi usulünün kabülü;

9-Tedrisatı meslekiye ve fenniye'nin ihdası;

10-Çocukların, reşitlerin, kadınların siyaneti;

11-Aynı kıymette iş için bila tefrik cinsiyet aynı ücret te'diyesi esası ;

12-Her memlekette şeraiti mesai hakkında tanzim edilecek kanunların o memlekette mukim olan bütün erbabı mesaiye seyyanen tatbiki;

13-Her hükümette erbabı mesainin himayesine ait kavanin ve nizamatin hissini tatbikini temin ve murakabe için azası meyanında kadınlarda bulunmak üzere bir heyeti teftişe teşkili;

İşte bu gayeleri temin etmek üzere "beynelmîlel heyeti daime" teşkil olunmuştur. Cemiyeti akvamın azayı asliyesi, bir amele parlamentosu mahiyetinde olan bu heyetinde azayı asliyesindedir. Heyet-i daime "konferans" ve "beynelmîlel mesai idaresi" namıyla iki uzuvdan müteşekkildir.

Konferans cemiyeti akvama dâhil olan her devletin dörder murahhasından mürekkeptir. Bu dört murahhastan ikisi hükümet tarafından ve diğer ikisi bu hükümetin tabiiyetinde işçi istihdam eden sermayedarlar ile işçiler tarafından intihab olunur. Konferans ihtiyaç hâsıl oldukça, fakat la akıl senede bir defa akdi içtima eder. İçtimalar cemiyeti akvamın merkezinde yahut azanın sülüsünün ekseriyetiyle kararlaştırılan herhangi bir mahalde akd olunur. Konferans, balada işaret olunan gayeleri temin edecek tedabir ve esasat-ı takrir ve tespit etmek vazifesiyle mükelleftir.

"Beynelmîlel mesai idaresi" meclisi idarenin nazaratı ve bu meclis tarafından müntehab bir müdürün idaresi altındadır. Bu meclis, on ikisi hükümetlerini temsil eden aza, altısı sermayedarları temsil eden konferans murahhasları tarafından müntehab aza, altısı işçileri temsil eden konferans murahhasları tarafından intihab edilen aza olmak üzere yirmi dört kişiden mürekkeptir. Azalık müddeti üç senedir.

Beynelmîlel mesai idaresinin vazifesi, işçilerin tarzı mesaisi hakkında beynelmîlel vad olunacak nizamata müteallik malumatı cemi ve telfiki(birleştirilmesi), bilhassa beynelmîlel mukavelatı ahkaminca konferansa arzı iktiza eden mesailin tetkiki, konferans tarafından lüzum görülen kaffe-i tahkikatının icrası ve konferans ruznamelerinin ihdârı hususlarından ibarettir.

Şu izahat, mesai mesailine atfedilmiş olan ehemmiyet-i iraseye kifayet eder, kongre bu nukatı nazarı dikkate alarak bu mesaili üç kısma tefrik ve her biri hakkında ayrı ayrı kararlar ittihaz eylemiştir:

1-Mesai Kanunları Ve Sai İle Sermaye Arasındaki Münasebat

"1-Versay muahedesinin 13. kısmıyla ilan olunan mesai ahitname-i beynelmîleli, bir beynemîlel parlamento ihdası ve amelenin hukuki beynelmilliyesini bilumum akvamın

irade-i müşterekesiyle temin etmek suretiyle, sai ile sermaye arasındaki münasebatta yeni bir devir küşat eylemiştir(yeni bir çığır açmıştır).

2-Cemiyeti akvam tarafından tesis edilen beynelmillel mesai konferansı ile, beynelmillel mesai idaresi cihan efkar-ı umumiyesinde bir istinatgâh bulamadığı takdirde tamamıyla ikamete mahkum olacaktır. Binaenaleyh sulh ve müsalem ve içtimai adalet taraftarları sanat, ticaret ve ziraat sahasında çalışan erbabı mesaiye, insani ve adil şeraiti say temini maksadıyla “mesai teşkilatı daimesi” nin faaliyetine her yerde müzahir olmalıdırlar.

2-Sai Hakkında İlmi Tetkikat

Kongre, ulum-u iktisadiye ve siyasiye meyanında, sai ve amele ve erbabı mesaiyye mutaallık malumatı fenniyyetiflik ve bunları mültezim bir usul tahtına vaz edecek bir “ilmi mesai” vücuda getirilmek suretiyle, mesai kanunlarının ihdarında ilmin nüfuzunu temin eylemeyi zaruri addeyler.

3-Mesai Ahidnamesinde Tadilat

Kongre; cemiyeti akvam tarafından vücuda getirilen (mesai teşkilatı daimesi) müessesenin temin eylediği menafiin elyevm gayr-i munkerin bulunduğunu; ve bu teşkilattan azami istifade etmek için, gerek bizzat cemiyet-i akvamın faaliyetiyle, gerek cemiyet azasından olan her devletin mesai-i mahsusasıyla, onu ikmal ve faaliyetini ahenktar kılmanın adalet-i içtimaiyyenin ve sulh-i cihanın icabat-ı meşruasına daha ziyade tevafuk edeceğini nazar-ı dikkate alarak şu temennileri sardeyler:

1-Versay muahedesinin mesai-i ahidname-i beynelmilleline müteallık 389. Maddesi, mecliste hükümetlerle müstahdimin ve amele tarafından aynı miktarda murahhas bulundurulması esasına göre ve 293. Maddesi, üç zümre ekalliyetlerinin temsil edilebilmesini temin edecek tarzda ve 402. Maddesi metninde mezkûr olan sülûsan ekseriyet yerine ekseriyet-i adiyeninkabuü suretiyle tadil edilmelidir.

2-405. madde, bazı memleketlerin icabat-ı hukukasına nazaran umumi mahiyeti haiz mukavelatın ilgasına dair olan projeler, o memleket hükümetlerinin resmi raporlarıyla ve müstahdimin ve amele konfederasyonlarının raporları tetkik edildikten sonra kabul ve tetkikatın daimi bir komisyon tarafından icar edilmesi esasına göre tadil olunmalıdır.

3-422. madde mesai teşkilat-ı daimesine müteallık tadilatda beynelmillel mesai konferansını ekseriyeti adiyesi kararıyla icra olunabilmesi esasına tevfiyen, tadil olunmalıdır.

“Kongre, Versay muahedesiyile tesis olunan beynelmillel mesai teşkilatının zirai mesaide tetkike selahiyettar olduğuna kani bulunduğundan şu temenniye dermeyan eyler: Ziraatteyevi saat-i mesainin, mesai-i ziraiyyenin tatbik edildiği mahallerin şerait-i hukukiyesine göre tayin edilmesi kayd-ı ihtiraziyesi altında olarak Salifu’z-zikr Mesai teşkilatında ziraate aynı sanaiye bahşedilmiş olan mevki-i temin etmelidir.

Kongre, şu teminleri de serdeyler: muhacirlerin hicret ve tevdin ettiği en büyük merakizde bulunan sefaretle maiyetine birer mesai ataşesi memur edilmeli ve buralarda mesai konsoloshaneleri tesis olunmalıdır.

Saniyen – hayatı mesaiyi murakabe etmek üzere beynelmilel bir heyet teftişe teşkil edilmelidir.

Salisen- (mesai ahitnamesine tevfi ken) bil umum amele ve müstahdemine, tatbikatında bir güne tehdi de maruz olamayan bir sendika hakkı mefhumunu telkin edebilmek maksadıyla her memlekette sendika teşkilatının ve bu bap tapropaganda icrasının serbestiyesini temin eylemelidir. Mamafih kongre, beyneldüvel sendika teşkil hakkının, her devletin memurun kanunlarıyla muayyen olan kuyuda irasihulul edemeyeceği kanaatindedir.

5. İctimai Sigortalar

Mesai teşkilatının bir mühim gayesi de erbabı mesaiye-i atiyesinden emin bir vaz-a ilka edebilmektir. Yevmi cedid, rızkı cedid geçinen amele, her gün, her saat hayatını tehdid eden mehalike karşı mücehhez bulunmayı, maişetinin temin edilmesini ister. Hastalık, vefat, şeyhuhat, maluliyet, kazalar, istihsalatın tadili gibi ahvale karşı mücehhez olmayan amele veya ailesi için tam bir sükûn ve refah kabil olamaz.

Filhakika, mesela hastalığa karşı, imalathanelerin hıfzısıhhaya muvafik bir tarzda inşası ve amelenin kavaid-i sıhhiyeye riayeti gibi bazı tedabirin ittihazı, kafi bir teminat teşkil edemez. Bu tedbirler, ne hastalığa, nede mevte büstbütün mani olabilir. Kazaların men-i vuku-u için hükümetçe ittihaz olunan tadabiri idareye ve maniada tam bir teminat olamaz. İktisadi buhranlarda amelenin işsiz kalmasına karşı belediyeler ve hayırperver cemiyetler tarafından gösterilen ihtimamlarda, işsizlikten mütevellit sefaleti tehvin edemez. Bütün şu mehalike karşı en ciddi tedbir içtima-i sigortalardır.

Bu sigortalar, eğer amele arasında muavenet-i mütekabele şirketi suretinde teşkil etmiş ise ameleyi tedavi etmeyi fabrikadan alamadan yevmiyenin nisfı derecesinde kendine bir ücret vermeyi, vefat ederse onun teçhiz ve tekfinine bakmayı, ailesine maaş tahsis eylemeyi, ve alelade sigorta şirketi mahiyetinde ise tazminat idasını taahhüt eyler ve bu nevi sigortalarda sigorta ücretinin bir kısmı amele, bir kısmı sermayedar tarafından tesviye olunur. Almanya da bu usul caridir.

Sinn-i şeyhuhatta vasıl olan amelenin hayatını ve ailesinin maişetini temin eden sigortalarda sigorta ücretinin tesviyesinde hükümet veya sermayedar tarafından muavenette bulunulur. Almanya'da ihtiyarlığa karşı sigorta mecburidir. İngiltere bu hususta mecburi sigorta kabul etmemiş, fakat ihtiyar olup ta vasita-i maişete malik olmayan ameleye tekaüt maaşı bağlanması esasını kabul eylemiştir. Kazalara karşı sigortalarda da ekser memleketlerde bir kısım sigorta ücretinin sermayedar tarafından

tesviyesi yahut kaza vukuunda sermayedarın tazminat ihdası mecburiyet-i esası kabul olunmuştur. En az taammüm eden sigorta, işsizliğe karşı olan sigortalardır.

Kongre, içtimai sigortaların taammümünü, beynelmillel tesanütün en mühim şartı olarak telakki etmiş ve şu kararları ittihaz eylemiştir:

Kongre içtimai sigortaların hastalığa, kazalara, şeyhuhata, maluliyete, işsizliğe karşı sigorta taammümünü, siyaseti içtimaiye-i beynelmilliyenin usulünü idada pek ziyade medar olacağını nazarı dikkate alarak beynelmillel daimi muhaceret komisyonu tarafından ağustos zarfında Cenevre'de ittihaz olunan mukarrerata iştirak eyler.

Kongre beynelmillel mesai idaresi tarafından, beynelmillel konferansın nazarı tetkikine arz edilmek üzere, muhtelif memleketlerin şeraiti hususiyesini nazarı dikkate alarak bilumum devletler veya muhtelif devlet zümreleri arasında imkânın müsaade ettiği derecede içtimai sigortalara mütedair yek nesak kanunlar vaz-ını istihdaf eden bir tedbi-i icra edilmesi hakkında, maralezkir komisyonun ittihaz eylediği kararı teyit eyler.

Kongre müsavi muamele icrasına dair kavanini mahsusa tanzim edilmemiş memleketlerle münasip mukaveleler akt edilerek hariçten gelip tevdin eden amele ile bunların varislerinin imkânın müsaade ettiği mukayesede tamamen yerli amele gibi muamele görebilmesinin teminini temenni eyler.

Kongre vaz-ı kanunlar tarafından erbabı mesai için kabul edilmiş olan himayenin tehdidi ve tenkisi kabil olamayacağını mübeyyin mesai ahitnamesinin 405. maddesi ahkamına her devletin dahili siyasetinde hürmet edilmesini temenni eyler.

6. Muhaceret Meselesi

Medeni bir memleket ahalisinin diğer medeni bir memlekete hicret etmesinin esbabı muhtelifdir. Halen muhacereti tevlit eden en mühim amil, amele yevmiyesinin uygun bir maişete kâfi gelmemesidir. Ezcümle İtalya'dan Amerika'ya vuku bulan hicretin sebebi budur. Erbabı mesai saylerinin, vatan-ı asliyeden ziyade müsmir olduğunu görüyor ve oraya şitab ediyorlar(yöneliyorlar).

Muhaceret hem muhacerete müsaade eden hem de muhacir kabul eden memleketler için iktisadi menfaatleri müstelzimidir. Nüfusu seneden seneye tezayüt eden bir memlekette hicret muhacirinin say ve amellerinden daha vasi surette istifade eylemelerini mucip olduğu gibi bu suretle fazla nüfusun diğer bir memlekete nakil eylemesi suretiyle, vatan-ı asliyede kalanlar için de refah ve saadeti temin eyler. Diğer taraftan menabi-i tabiiyesini işletmek için, dahildeki bab-ı mesaiden başka bir çok işçilere muhtaç olan memlekette muhacir kabul etmek suretiyle hayat-ı iktisadiyesini tekmil ettirir. Bugün sinesine daha milyonlarca nüfus alarak onları mesuden yaşatabilecek vasi araziye pek zengin menabi-i tabiiyeye mazhar olan Amerika muhacir kabul etmek suretiyle memleketine nihayetsiz bir feyz ve refah bahş eylemiştir. Mamafih muhaceretin mufid olması için nazar-ı dikkate alınması icab eden nukat-ı esasiye vardır:

1-Muhacir kabul eden memleket hakikaten erbabı mesaiye muhtaç olmalıdır.

2-Muhacirletr maddi ve manevi bir sermayeyi haiz bulunmalıdır. Fakir ve sefillerden mürekkep bir halk kitlesi, muhacir kabul eden memleket için bir seyyil-i mesaibden başka bir şey olamaz.

3-Muahcirler, rekabet tesiriyle memleketin ahali-i asliyesini ezmemelidir. Nitekim Japon ve Avrupa amelesinin, Amerika amelesinden daha az ücretle çalışarak yerli ameleye rekabet ettiğini gören Amerika, muhacir kabulü hakkında müşkilat-ı i'kaina başlamıştır.

4-Muhaceret esbabı siyasiye ve mezhebiyyeden mütevellit olmamalıdır. Muahceret meselesinde hükümetlerin tamamen bi-taraf kalmaları hakkındaki eski meslek-i iktisadi bugün tamamen terk edilmiştir.

Vakıan hakk-ı hicret, medeni milletlerce hürriyeti şahsiye cümlesinde ad edilmektedir. Mamafih, bu hakkın istimali dolayısıyla, halkın bir takım menfaatperestlerin iğfalatına karşı muhafazası da hükümete mutahtem vezaifedendir. Bu cihetle hükümetler, hakk-ı hicreti tasdik etmekle beraber, teb'alarını , hicreti teşvik eden bazı şirketlerin iğfalkar neşriyatına karşı himaye eyleyecek kavanin ve nizamatvaz'ına mecburiyet görmüştür.

Bir de hakk-ı hicret mutlak bir hak tevdini icap etmez. Devletler ülkelerinde tevdini bazı şeraite tabi kılabilirdikleri gibi, bunu büsbütün men etmeye de muktedirlerdir. Bugün medeni milletlerin ekserisinde hicrete büyük bir temayül görülmekte olduğu için, devletler muhacirinin vaziyeti hukukiyelerini muahedeti mahsusa ile tanzime mecbur olmuşlardır. İşte kongre, bu iktisadi mülhazalardan hukuki desatirden mülhem olarak muhacerat meselesi şu mukarreratı ittihaz eylemiştir:

Kongre, 1- Vasi mukayesede hicret eden milletlerin, ekseriyetle , ifratına saha-i istihsal olacak müstemlekelerden mahrum olduğunu; 2- muhaciratın beynelmilel tensik ve tanziminin, işsizliğe karşı mücadele ve cihanın menabi-i tabiyesini nem'adar edebilmek için büyük bir faydayı istilzam edeceğini; 3-muhaciratın ve bilhassa harbin haşeratından mütevellit mecburi hicretin fahişi teshil ve diğer ittimai emrazı tevlit eylediğini nazarı dikkate alarak şu temmenileriserd eyler:

1-Nüfusu nispeten keşif bulunan ve mesaisini hariçte daha müessir surette kıymettar edecek olan memleketlerdeki muhaceret cereyanlarına, tesanüt beynelmilel fikrinin tekamülü nokta-i nazırından müşkülata ika edilmemelidir.

2-Ya doğrudan doğruya hükümetler yahut cemiyeti akvamın himaye ve nezareti altında hususi cemiyetler tarafından idare edilmekte olan kadın ve genç ve kızların himayesine müteallik teşkilatı beynelmileliye, henüz cemiyeti akvama dahil olmayan memleketlerde dahil olduğu halde her yerde mazharı teşvik ve müzaheret olmalıdır.

7. İktisadı İctimai Mesailin Halinde Kadın

Harp esnasında, cephe gerisindeki boşlukları dolduran kadın sanayinin her safhasında ihraz eylediği muvaffakiyetlerden sonra kıymet ve meziyeti cinsiyesini daha iyi anlamış ve asırlardan beri kendisinden esirgenen hukuku tabiiyesini istirdat için yeniden mücadelelere başlamıştır. Bu itibar ile kadın meselesi beynelmillel bir mahiyet kesp etmiş ve ilmi kongreler için mühim bir tetkik zemini olmuştur. Kadınların talep ettiği hukukun başlıcalarını tespit etmek mümkündür.

1-Mecalise iştirak etmek, intihab etmek ve olunmak hakkı.

2-Kadının, erkeğin tabi olduğu şerait dairesinde bilimum mesalik ve sanayiye intisabı hakkı.

3-Aynı iş için Bila tefrik cinsiyeti müsavi ücret idası.

4-Rabita-i zevciyete riayet emrinde zevcin arasında tam bir müsavat.

5-Bey ve şir'a, tasrifi emlak gibi muamelatı medeniyede müteehhil kadının istiklali.

6-Kadının ve hususiyle müteehhil kadının hukuk-u irsiyesinin tezyidi.

7-Evlat üzerinde baba gibi ananın da hukukunun tasdiki ve aile meclislerin de haiz rey olması.

8-Bazı memalikte kadının hak şehadeti.

9-Kadın amelenin himayesi.

10-Bazı memleketlerde kadına gayri meşru çocuğu için tahri-i ebvet hakkı verilmesi.

Kongrede, kadının talep ettiği hukuk ve harpten sonraki iktisadı- ictimai mesailin halinde ifa edeceği rol tetkik edilirken aza, leh ve aleyhte olmak üzere iki zümreye ayrılmış ad olunabilirdi. – Çok samimi olmak için söyleyeyim –en güzide kadın azadan iki üçünü de ihtiva eden birinci zümre, kadının ictimai hayattaki muvaffakını aile hayatına münhasır görmüş ve onun siyasi hayata iştirakine şiddetle muarız olmuştur. Cenevre hukuk medresesi reisi müderrisi [tanduri] ile İtalya'nın münevver kadınlarından senyoraUselela'nın sözlerini bu zümrenin zübde-i efkârı olarak arz edebilirim. Müderris [Tanduri] diyordu ki:

(Ben kadının, aile ocağının aşıyan şefkatinin haricinde yaşamasını isteyenlerden değilim. İctimai hayatın nihayetsiz tufanlarına kapılarak meçhul vadilere doğru sürüklenen kadın, ruhunda bütün bedi-i heyecanları kaybetmiş bir kadındır. Yarın ki nesli uyutan beşiği sessiz ve ninnisiz bırakarak medeniyetin vadettiği yoksun sandalyelerin ümitli rüyasına koşan kadın arkasında kendisi için gözyaşları döken ne acıklı yetimler bıraktığına vakıf mıdır? Kadının bugün gitmek istediği yolda beş bin yıllık insanîyetin hicran ve ızdırapları yaşıyor. Kadın bu yolda giderken asıl analık vazifesine hakiki hayata ve nura giden doğru yoldan uzaklaşmış oluyor. Saadet uçağının harareti sakafında aramayı, istikbali idare edecek yavruları müşfik ve samimi elleriyle okşamayı bilen kadındır ki, yüksek nasiyesiyle yarın ki tesellik huzuruna çıkacaktır.)

Senyora Uselela da şu tarzda idare-i kelim ediyordu. Tabiata galebe aklımın ermediği fütuhatındır. Kadınların erkekler gibi aynı mesalike suluk etmesini tavsiyeden, Allah beni muhafaza etsin! Kadın, ordulara kumanda tevzi adalet, halk huzurunda iradı nutuk için yaratılmamıştır. Tabiat bu meşakkatli ve ciddi vezaif için icap eden evsafi, kuvveti, sesi, sarsılmaz iradeyi belagati siyasiyenin meşhurane savletlerini kendisinden diri etmiştir.

Kadına bütün istediklerini vermeyi iltizam eden ikinci zümrenin mutaalatına tercüman olmak için devren darülfünunu müderrislerinden (Kozantini)ile rayihşitağ azasından madam (AdolSchroiber)in sözlerini nakledeceğim: Müderris Kozantini şu fikirleri serd ediyordu: (Hayatta kadının mevki; erkeğin tapanı başında bulunmaktadır. Bir cemiyetin bir nisfını bir takım hukuka mazhar edipte diğer nisfını bundan mahrum bırakmak doğru olamaz. Yarın ki kadın hukukundan, vazifesinden vebal netice mesuliyetinden emin olan kadındır. Kadının şu veya bu erkek kadar ifa edememesi, ona verilen terbiyenin tesiridir. Kadını erkeğin şeraiti terbiyesine, erkeğe sarf olunan itina ye mazhar ediniz, bakınız, onlarda kendi aralarında hukuki şinaslar, tabipler hakimler yetiştiremezler mi? Kadını hayatı siyasiyeden uzak bulundurmamak cemiyetin menafiine muhaliftir. İntihap meselesi bir kabiliyet meselesi değil bir menfaat meselesidir. Bir memleketin hayatıyla kadında erkek kadar alakadardır. Madam (Schroiber)de diyordu ki:

(Kadın meselesi bir cinsiyet meselesi değil, bir insaniyet meselesidir. Hayatta hukuken ve vazifeten müsavat vardır. İşte beş bin senedir cihanı erkekler idare ettiler. Ve nihayet bize böyle müthiş bir harbi hediye verdiler. Şimdi bir kerede bizi tecrübe ediniz. Bakınız, biz beşeriyete nasıl bir sulh getirebileceğiz?)

Kadın meselesi münakaşa olunurken, şark kadınları da mevzu bahis olmuştu. Bilhassa kadın azayı en ziyade alakadar eden, Türk hanımlarının vaziyeti hazırası ve taaddüdü zevcat meselesiydi. Onların ale'l-umum şark hakkındaki yanlış fikirleri bilhassa hanemize taalluk eden cidden elim bir mahiyet arz ediyordu... söz aldım, ve; (bugün garp kadınlarının talep ettikleri hukukun bir kısmı muhimmini, İslamiyet'in bin üç yüz sene evvel İslam hanımlarına temin eylemiş olduğunu söylersem hayret etmemelerini ve sıdk-ı ifademe itimat etmelerini) rica ederek İslam ve Türk kadınının mevki hukukiyesini, vaziyeti hazırasını, ve Türkiye'de terbiye-i inası, bilhassa son zamanlar atfedilmiş olan itinaları; taaddüdü zevcatın zan olunduğu gibi bir ömür mecburi olmayıp bilakis ale'l - ade bir ruhsattan ibaret olduğunu, ve bu müsaadenin pek ağır şeraiti adle tabi olması itibarıyla şarkta taaddüdü zevcatın hemen metruk olduğunu izah eyledim.

Kadın meselesi hakkındaki münakaşadan sonra kongre şu kararları ittihaz eylemiştir:

(Kongre, kadın meselesini yalnız cinsi bir mesele olmayıp, insani bir mesele olduğunu nazara dikkate alarak, faaliyeti beşeriyenin tazahür ettiği her sahada kadınında sar-ı mesai edilebileceğini tasdik eyler.) Ve bunun neticesi olarak:

(Evvelen – kavanini hazıra, kadına da hukuki amme ve hukuki hususiye sahasında aynı erkeğin haiz olduğu hukuku temin edecek surette tadil edilmelidir.

Saniyen- talim ve terbiye ve mesleki tedris programları, kadının içtimai hayattaki vazifelerini daha iyi bir surette tahakkuk ettirebilecek tarzda tertip ve tanzim olunmalıdır.

Salisen-kongre, kadının basireti içtimaiyye ve tezvive istihlak serveti sahalalarında teşrin-i mesaisinin bilhassa müfit ve şayan-ı tesvik olduğunu takdir eder ve akvamın hayatı iktisadiyesinde, tevzi servete mütedair mesailin günden güne ehemmiyeti mahsusa kesp ettiğini nazarı itibara alarak: inas tedrisatında iktisadiyyat-ı ile sıkı surette alakadar olan (iktisat). Mühim bir mevki bahş edilmesini temenni ve her memleketin maarif adımlarını, kadını muhtelif mesaini içtimaiyyeye intisap edebilmesini temin edecek bir terbiye ile mücehhez olarak bitıştırmeye davet eyler.

8. Beynelmîlel Harsi Münasebat

Bugün cihanda 280 darülfünun ve mektebi ali, bin darülfünun mesai ve darülistihdar, yirmi beş bin müderris yarım milyon talebe ve her memlekette vusta olarak yüz kadar ilmi cemiyet mevcut olduğu hesap edilmektedir. Bütün medeni alemde, senevi 180 bin eser neşr olmakta ve altmış devletin binden fazla umumi kitap hanelerinde nazarı ammeye arz edilmektedir. İşte bu muazzam cihaz fikrinin beşeriyete daha feyyazı semratbahş edebilmesi için, beynelmîlel harsi münasebatı tesis etmek, mesaiye-i fikriye için teşkilatı mahsusa vücuda getirmek zaruridir. Milletler arasında münasebatı harsiyeye tetkikat ve taharriyatı ilmiyeyi teshil ve teşvik, ıstılahatı milliyeyi ve mükayesatı tevhit edecek ve münakaşatı ilmiyeye ve neşriyata daha büyük vüs'at ve inkişaf vererek medeniyetin tekâmülüne hizmet edecektir.

Beynelmîlel harsi münasebat için, bilhassa darülfünunların pek mühim bir amil olduğunda şüphe yoktur. Çünkü darülfünun, haiz olduğu istiklal cihetiyle, adil bir devlet-i fikrîyedir. Ve memleket behemehâl onun tesiratı altındadır. Bir memleketin takip edeceği efkarın mahiyeti, darülfünundaki müderrislerin mahiyeti fikriyesinin aynıdır. Darülfünun milli şuuru kemale erdiren bir hars merkezidir. Bir milleti diğer milletten ayıran farikalar ve hususiyetler ancak o milletin harsında mündemiç olduğu için, darülfünun her yerde çok mühim ve kutsi bir vazife ifasıyla mükelleftir. Kongre beynelmîlel harsi münasebat hakkında şu mukarreratı ittihaz eylemiştir:

1-Kongre Brüksel² Beynelmîlel Darülfünununun tesisini alkışlar ve bütün milletler alim ve muharrirlerinin bu büyük tesise iştirak ederek tesanüd-ü beynelmîlel revabıtını takviye eylemelerini temenni eyler.

² Brüksel Beynelmîlel Darülfünunu, muhtelif milletlere mensup müderrisleri aynı sakf-ı irfan altında toplamış olan bir müessese-i aliyedir. Ekser devletler, darülfünun müderrislerini münavebeten burada icrayı-ı tedrisata memur etmektedir. Maamafih bu darülfünunda daimi kürsü işgal eden ecnebi müderrisleri de vardır. Bürüksel darülfünununda daimi bir kürsü ihdası için ilk defa tahsisat veren ecnebi devlet Bulgaristan'dır!

2-Kongre sanat, edebiyat ve fen sahasındaki büyük cereyanlarından haberdar olmak ve bu sayede beynelmilel bir hars vücuda getirmek maksadıyla bütün darülfünunlarda ve ali ve tali hars müesseselerinden tedrisat ve muhaderat icra etmek üzere ecnebi müderrislerini kendi müesseselerine davet eylemelerini temenni eyler. Kongre beynelmilel harsın milli fikir cereyanlarının ihlal değil fakat onları daha ahenktar bir hale ifrağ edeceğine kaildir.

3-İbtidai mekteplerden itibaren, gençlere adalet ve tesanüt-ü beynelmilel fikirlerini telkin eden bir terbiye verilmelidir.

4-Cemiyet-i akvamın münazaratı altında beynelmilel siyasi bir gazete veya mecmua neşredilmelidir. Bu gazete her milletin amal ve efkârına makes olacak ve her memleketin muaveneyni tahririyesinden bulunacaktır. Bu suretle gazete, beynelmilel siyasi ve iktisadi ihtilafatta muslih rolünü ifa edebilecektir.

5-Kongre Cemiyet-i Akvam'a merbut olmak ve mesai-i fikriyenin bilumum tezahüratına taalluk eden mesail-i tedkik etmek üzere cemiyet-i akvam merkezinde: Halen mevcut olan (mesai beynelmilel idaresi) gibi bir (mesai-i fikriyebeynelmilel idaresi) ve bir (terbiye-i beynelmilel idaresi) teşkil edilmesini talep eyler.

Kongre darülfünun şahadetnamelerinin muadat-ı hakkında muhtelif devletler arasında ihtilaflar akdedilmesini temenni eyler. Maamafih ecnebi darülfünunu şahadetnamelerinin bir mesleğin icrasına salahiyet verebilmesi meselesi, bu muadat meselesinin büsbütün haricindedir.

9. Harbin Tevlid veya Tezyid Ettiği Emraza Karşı Mücadele

Baba ve ana olmaktan meccanîyet, kuule ve morfin, kokain, afyon gibi muhadderlere iptila, kumar ve fuhuş, bilhassa harpten sonra, hemen her memlekette öyle müthiş savletler göstermektedir ki; bu iraz-ı içtimaiyye karşısında, yalnız milli mücadelelerin hakiki bir semere bahşedemeyeceğine umumi bir kanaat hasıl olmuştur.

İstatistikler ispat ediyor ki, küül istihlakı, morfin iptilasını her tarafta günden güne tamim ediyor ve bu cihetle cinayetler, intiharlar, sarkıtlar ve umumi adalet fevkalade bir surette tevsi ediyor. Vakiendau'l-kuule karşı her yerde bazı tedabir ittihaz eylemiştir. Ez cümle kuul satış ve imalin meni, meyhanelerin tahdidı, yahut satış veya imalin devlet inhisarı haline vazı, sarhoşluğun cezalandırılması, perhiz cemiyetleri teşkili gibi tedabir bu cümledendir. Amerika cemahir müttehidesi, bu hususta daha ileri giderek, memleketinde müskirat imal ve istimalini memnuiyeti kanuniye altına almıştır.

Mamafih bu tedabir hiçbir yerde tam bir semere bahş etmiş değildir. Diğer taraftan, kumar iptilasının da önüne geçmek kabil olamamaktadır. İşte medeniyet için birer amil tahrip olan bu emraza karşı açılacak mücadelenin şekil ve mahiyeti kongrede münakaşa edilmiş ve şu kararlar ittihaz olunmuştur:

Kongre hilaf tabiiyyet-i if'ale, gayri içtimai temayülata ve teraddiye karşı mücadele ve ne'î ıslah etmek suretiyle nüfusun tezyidi kabil olacağını nazarı dikkate alarak:

1-Her memlekette emrazı içtimaiyeye karşı mücadele için teşkil etmiş olan heyetlerin faaliyetlerini tevhit ve yek diğere muavenet ve müzaheret etmelerini;

2- Ve salim bir terbiyeyi cismaniye ve fikriye ile nev'in ıslahı için beynelmilel tedabir ittihaz olunmasını temenni eyler.

Kongre, cismani, ruhani, fikri ve iktisadi-içtimai netayic ve haymesi itibariyle insanların nema tekamüllerine mani olarak ıstıraplarını fevkelhadde tevsi eden içtimai tesammümata karşı akvamın müsaraaatenmüdafa edilmesi icap edeceğini nazarı dikkate alarak:

1)Kongre, bu içtimai tesammümata ve bilhassa daul-küulun ve afyon, morfin, kokain ve tütün gibi muhaddirlerin mucip olduğu tesammümlere karşı mücadele için tatbik edilmekte olan esaslar hakkında tetkikat icrasıyla netaicin gelecek beynelmilel içtimaiyat kongresine arzını izası meyanından müntahap bir komisyona tevdi eylemiştir.

2)Kongre, her tarafta cemiyeti akvamın nazaratı altında olarak muzırr harslar ve sanatlar yerine, müfid harslar ve sanatlar ikame edilmesini ve her medeni millette, kavanin-i mahsusa ile, çocuğun rahm-i maderden itibaren himayesini temin edecek makul bir usul-u terbiyenin kabul olunmasını temenni eyler.

3)Kongre tıfilliyeti kurtarmanın beynelmilel bir vecibe olduğunu tasdik ederek bu maksatla teşkil etmiş olan müesseseleri mütesaniden izhar ve faaliyet etmeye davet eyler.

10. Müzakeratın Hitamı

Kongre 16 teşrini evvel Pazar günü son celsesini akdetmiştir. Heyet gelecek içtimaiyat mutemirinin (Prag) ta inikadını kabul³ ile Prag kongresinde münakaşa edilecek mesaili tespit eylemek ve muhtelif mesaili hakkında birer (tetebbu-derinlemesine inceleme) ihzar etmek üzere -izası meyanında Türk murahhası da bulunan -1(daimi encümen) intihap eylemiş ve atideki kararı ittihaz ederek müzakeratına nihayet vermiştir:

Tören beynelmilel içtimaiyat kongresine iştirak eden aza, az müddet zarfında azami mesai sarf edilerek istihsal edilen neticeden dolayı memnuniyetlerini izhar, ve muhtelif mesail hakkında ittihaz olunan kararların ve serd edilen temennilerin mümkün mertebe yakın bir zamanda tatbikat sahasında telcisine(oturtulmasına) intizar eyler.

Kongre bütün cihan için feyyaz semereler bahşeden içtimailerin tertip ve idaresi emrindeki himematından dolayı tören içtimaiyatı encümen ilmiyesine şükranlarını arz ve

³ Kongrenin hitamından üç ay sonra, Prag komitesi, ancak üçüncü içtimaiyat kongresinin Prag'da inikadını iltimas eylemesi üzerine, daimi encümen ikinci kongrenin (Viyana)da inikadına karar vermiş ve keyfiyeti ilan eylemiştir.

ittihaz olunan mukarreratın milli ve beynelmilel matbuat vasıtasıyla neşredilmesini temenni eyler.

11. İntibalarım

11. 1. Mu'temirlere İştirak

Bilhassa harpten sonra iktisadi, içtimai ve siyasi hayatta layen kat-i ve vuku bulmakta olan inkılaplara ve fikri cereyanlara bigâne kalmak, bizim için telafisi na-kabil zararları muciptir. Beynelmilel mahiyeti haiz her içtimaa iştirak etmekte büyük bir tehalık göstermeliyiz. Harpten sonra, muhtelif memleketlerde muhtelif maksatlarla inikat eden müteaddit kongrelere Türklerin davet bile edilememiş olması, bizce cidden mucip endişe olmalıdır.

Beynelmilel içtimalara, her millet en güzide simalarını izam edildiği için, bu zevat ile temasın edeceği menafi, memleket için katiyen ihmal olunamayacak bir mahiyeti haizdir. Avrupa da bulunan mümessillerimiz ve memurini hariciyemiz bu gibi içtima'atdan vakit ve zamanıyla memleketi haberdar etmeli ve davet edilmemiz esbabını istikmale çalışmalıdır.

Millet ve hükümette hayati olan bu meselelerde hassasına düşen fedakârlığı ifa etmekte bir dakika tereddüt etmemelidir.

11.2. Cemiyeti Akvama Duhul

Dehaet-i siyasiye, nasıl bir meslek takip ederlerse etsinler, bu harbin bari mesai altında ezilen halk, artık devamlı bir sulhe teşnedir. İttifak yerine umumi vifak, muvazene ve rekabet yerine iştirak-i mesai, bugün değilse yarın, fakat mutlaka, siyaset cihanın mihveri olacak ve (cemiyeti akvam), hakikaten, beşeriyeti refah ve ikbale doğru sevk eden bir cihaz-ı müsalemet olacaktır. Bunun için cemiyeti akvama dahil olmak sulhperver her kavmin mefkuresi olmak la-büddedir. Husussan (cemiyeti akvam) bugün bile, beynelmilel hayatta pek mühim bir amil olmaktadır. Beynelmilel mahiyeti haiz hiçbir mesele yoktur ki, onda cemiyeti akvamın bir alakası. Merbutiyeti, nüfuz ve müessiriyeti mevcut veya mahpus olmasın!

İşte bu kadar âm ve şamil bir vazife ifa eden cemiyet, bizi pek çok alakadar eden bir cihaz gibi telakki edilmeli ve cemiyete duhul, memleket için kutsi bir emel olmalıdır. Vaki'en memleketimizde de cemiyeti akvam fikrinin aleyhtarları nadir değildir. Bazı hadiselerde zahiren bunlara hak vermektedir. Evet, münasebatı beynelmilelde siyaseti tahakküm, henüz vücudunu kuvvetle ihsas ediyor. Fakat bu siyaseti icap eden sebepler ne olursa olsun, devamlı bir hayata malik olamaz. Cemiyeti akvam, ilmin mevlididir. Binaen aleyh ilim ona dayelik de edecek ve bu cihaz tedricen tekâmül ederek sulh ve müsalemet fikri âlemşümül bir siyaset olacaktır. Memleketimizi cemiyeti akvama kabul ettirebilmek için, şimdiden cihan efkâr-ı umumiyesini ihzar etmek lazımdır. Bunun için

memleketimizde de mütarekeyi müteakip bütün medeni memleketlerde teşkil etmiş ve aralarında beynelmîlel bir ittihat vücuda getirmiş olan emsali gibi, cemiyeti akvama müzahir bir cemiyet teşkil edilmelidir.

Cemiyeti akvama müzahir cemiyetler, cemiyeti akvamın lüzumunu milletin her ferdine anlatmak ve cemiyete daha büyük bir nüfus ve kudret temin eylemek gayelerini istihdaf eyler. Bizde teşkil edilecek cemiyetin fazla olarak, Avrupa da aleyhimizde işa'a edilen akval ve efalide müdellelen ret ve cerh ederek efkârı umumiyyede bir cereyan husulünü temine çalışmak gibi, ulvi bir gayesi de olmalı ve kendisini beynelmîlel ittihadı kabul ettirerek müzaheret cemiyetleri konferanslarında temsil olunabilmelidir ⁴.

11.3. Cehde ve İftiralara Karşı Cidal

Cihan, bütün manasıyla yeni bir karnın eşiğindedir. Bu yeni karna, yeni bir fikir ve ruh ile girebilmek için, vatanın hassaten münevver sınıfına, âlimlerine ve ricaline müşkül vazifeler ve ağır mesuliyetler isabet ediyor.

İki büyük cidale, bi-payan bir azmi ve mütesanitle atılmak mecburiyetindeyiz: dâhilde cehle karşı, hariçte husumet ve iftiralara karşı!

İlk mücahedemiz, memleketimizde fikri saltanatını tesise çalışmaktır. Bugün, hiçbir millet saltanatı fikriyeyi inhisar altına alınamaz. Medeni alem gittikçe genişliyor.(fikri sultanlık iddiası, cihangirlik arzusu kadar marurattadır!) Sevgili vatanımızda ilim ve ahlakın bihakken hükümrân olduğu gün, atıye daha emin bir nazarla bakabiliriz.(Napolyon), (Saint Helen) de bulunduğu zaman: (bazen bir tek gün, bir milletin istikbalini ve tarihini yapar.) diyordu. Bu fikir, tarihe hakikatlerle müeyyiddir. Fakat aynı zamanda tarih, işte bugünü, bu itila gününü hazırlamak için münevver neslin yorulmak bilmeyen mesaisine ihtiyaç gösteriyor. Fikrimce, aristokrasinin makbul olan yalnız bir şekli vardır: ilim ve fazilet aristokrasisi demokraside hukuki terakki halka doğru inmek değil, halkı havasın seviyesine yükseltmeye çalışmaktır. Hakkın kuvvete takdim etmesini binaen medeniyeti topların değil fikirlerin müdafaa etmesini istiyorsak, çalışalım ki memlekette ilim şah ve ahlak şahensah olsun!

İkinci cidal; husumet ve iftiralara karşı mücadeledir. Düşmanlarımız hariçte aleyhimize büyük bir faaliyetle çalışıyorlar. Gazeteleriyle, kitaplarıyla adamlarıyla

⁴ Bu satırlar kisve-i tabi-e yürütmezden iyice zaman evvel yazılmıştı. Bu intibalarımı kongreden ayırt etmede bil-ihya Hariciye ve Maarif Nazaratı Celilelerine arz etmiş ve darülfünunun bilhassa bu meseleye nazarı dikkatini celp eylemiştim. Aynı zamanda bu fikir Bern Sefiri Cevat Bey efendi tarafından babı aliye ye arz edilmiş olduğundan, münevverlerimiz arasında feyyaz bir cereyan uyandırmış, ve İstanbul'da cemiyeti akvama müzahir bir cemiyet teşkil edilmiştir. Cemiyet, ahiren, beynelmîlel müzaheret cemiyetleri Prag konferansında süferayı saltanatı seniyyeden itham ve darülfünun Hukuk-u Düvel müderrisi Muhammet Cemil ve Muharrir Ahmet İhsan bey efendiler tarafından kemali muvaffakiyetle temsil edilmiş ve beynelmîlel ittihadı kabul olunmuştur.

aleyhimizde mütemadiyen propaganda yapıyorlar. Bizde onlara karşı aynı silahı kullanmalıyız. Propaganda, siyaset hususunda adeta bir mürebbiyedir. Bir maksadı siyasiyi hakikate inkılap ettirmeden evvel bunu lüzumu ve hakk-ı maneviyesi hususunda bütün cihani ikna etmek lazımdır. Lord (Northcliffe) pek haklı olarak diyor ki: (bir İngiliz racul siyasisinin nutku İngiltere için yirmi bin lira düşman memlekette tabi olunursa elli bin lira ve buna hiç cevap verilmezse yüz bin lira değerindedir!)

(Emile Faki)'nin bir sözü var: (karileri(okurları) olmak şartıyla gazetecileri, Samileri bulunmak şartıyla hatipleri pek severim.) diyor. Fakat ne çare ki, her gazetenin bir silsile-i karyeni, ve hatibin bir zümre-i Samiini var bu cihetle dahilde ve hariçte düşmanlarımızın isnat ve iftiralarını müdellelen ret etmeyi, bütün mütefekkirler en kutsi bir vazife ad etmelidir.

Bizans imparatorluğunu zapt ettiğimiz, Rodos'u Kudüs şövalyelerinden aldığımız ve şanlı ordumuz viyana kapılarına çadır kurdukları, süvarilerimiz (karniyol) derindelerine gelip te geçit bulamayınca urganlarla atlarını kapılar üzerinden aşırıdıkları zaman Avrupa Türklere (geri millet) diyemiyordu; bu zehap, sonra düşmanlarımızın faaliyeti yüzünden doğdu ve büyüdü. Şimdi aynı mesaiyi bizim izhar etmeğimizin lazımdır. Ve faaliyetimizle öyle şiddetli bir cidal açmalı bize ki, sulhtan sonrada seyrini kaybetmesin!

11.4. Ekalliyetler Meselesi Hakkında Neşriyat

Avrupa efkârı umumiyesi, lehimize tahvil etmek için yapılacak neşriyatın başında ekalliyetler meselesini zikretmek mümkündür. Ekalliyetler meselesi- evvelce işaret ettiğim gibi- hasımlarımızın elinde umuru dâhiliyemize daimi bir nüfus ve müdahale vesilesi ve itibar ile bizim için bir hayat meselesidir. Vatanımız hakkında pürü redde edilen amali harisane-i, esaslı bir surette ret edebilmek için, ekalliyetler meselesi hakkında bütün cihana vasi bir surette izahat vermek mecburiyetindeyiz.

Ekalliyetler mine-l kadim memleketimizde temin edilmiş olan hukuk, yalnız Osmanlı tarihinin değil tarihi umumiyenin en şerefli sahifelerini işgale layıktır. Fatih hazretleri Bizans'ı istila ettiği zaman, ahaliyi mağlubeye karşı gösterdiği müvetkerane ve mesaide pürverena hareketin bütün Tarih Nevisler Sena hanidir. Sultan Mehmet Sâni, Bizans enkazı üzerinde tesis ettiği tahta calis olduğu gün rahip (ganadiyos) sıfatı ruhaniyesinin alameti mahsusası olan asayı teslim ederek, onu Ortodoks milletini riyaseti ruhaniyesine tayin eylemiş ve aynı zamanda gadiusa Rumların umuru mezhebiye ve medeniyelerine ait davaları fasıl ve ruiyet etmek selahiyetinibahş eylemiştir. Fatih'in ibtidaen rumlara ve müteakiben Ermenilere bahş ve temin eylediği imtiyazat ve hukuk selatini salefe taraflarından cemaati saireye de teşmil edilmiş ve Gülhane hattı hümayunu 1272 ıslahatı fermanı ve nihayet Osmanlı kanuni esasiye si ve hukukun mahfuziyet ve muhteremiyetini teyit eylemiştir.

Görülüyor ki Türkler ekalliyetlere, bundan beş asır evvel hukuk temin etmişler. Ve hukuk zaman temini itibariyle bilhassa şayanı dikkatti: biliyoruz ki, İstanbul'un fethi, Endülüs devlet İslamiyesini inkırazı avanına müsadiftir. Şarkta bir devleti İslamiye, Hristiyan bir devletine nihayet verirken; garpte de bir devleti İslamiyenin hayatı nihayet buluyordu. Fakat ne büyük tezat-ı hissiyat ile! İstanbul'un fatihi, mileli mağlubeye, hem mezhepleri rum imparatorlarından ziyade müsaadet bahşederken, ötede ispanya, Hristiyanlığı kabul etmeyen Müslümanları, hatta Musevilerden birçoğunu diri diri ateşte yakmak suretiyle edyanı rakibe-i mecbur firar eyliyordu.

(Abemeyşon) (şarkta dini seyahat) name eserinde diyor ki: akvamı Hristiyan-iyeye için ne derece tesife şayandır ki, mevalatın esas kavmi olan (hürriyeti mezhebiyyeye riayet) kendilerine Müslümanlar tarafından talim telkin edilmiştir.

Rahip (tevrinaz) diyor ki: Katoliklik ve onun ruiseyi ruhaniye si ve misyonerler İstanbul'da olduğu kadar hiçbir yerde mazhar serbesti ve himayet olmamışlardır. İşte bu cihetler her vesile ile Avrupa efkârı umumiyesine arz ve teşrih edilmeli ve başka memleketlerde ekalliyetler için kabul olunan şeraitin haricinde Türklere muamele icrası muhik olamayacağı izah olunmalıdır.

Ez cümle düveli itlaf iyenin Romanya, Yugoslavya, Lehistan gibi bazı müttetikleriyle akd eylediği muahedelerde, o devletlerin topraklarında yaşayacak ekalliyetlerin himayesi için vaz ettikleri şerait, ekalliyetlerin hukuki meşruhasını baliğen mabaliğ tatmine kafi, ve aynı şeraitin bizce kabulü tabi iken, Sevr hüküm namesinde, ekalliyetlerin hukukuna taalluk eden şartlar, kısmen olsun, devlet teşkilatı idariye ve hukukiyesiyle kabili telif değildir.

Bu şerait dairesinde memleketimizin muhtelif unsurları arasında esaslı revabiti fikrîye harsiye tesis etmek, hatta şimdiki hâddi asgari rabitaları bile muhafaza edebilmek kabul olamaz. Bize tahmil edilmek istenilen şartlar, devlet içinde bir çok devletler tesisini istihdaf eder ki, (devlet) tabirinin asrımızda ma kabul ve muteber olan ve medlul hukukiye si ile ne derecelere kadar tearuz ettiği izah iden müstağnidir. Eski fermanlar ve hattı hümayunlar ile mevzu imtiyazat ve muafiyatın da alel hal ibkalarına, asrımızın siyasi ve hukuki umdeleri müsait değildir. Binaen aleyh diğer memleketlerde ki ekalliyetlere temin edilen hukuk, Türkiye'de yaşayacak ekalliyetler içinde kafi görülerek, eski imtiyaz ve muafiyatların devlet teşkilatıyla kabul telif olanlarını bu yeni çerçeveye yerleştirmekle iktifa etmelidir.

Memleketimizde ki ekalliyetleri minel kadim nail oldukları imtiyazatın bir kısmı, gerek esası, gerek netaici itibariyle tabien Osmaniyeyi birbirinden tamamıyla ayırıyor. Bu imtiyazları iki noktadan tetkik etmek mümkündür: bir kısmı sarf mezhebidir. Bunlar hürriyet ve cedaniyeye taallük etmek itibariyle aynen muhafazası tabiidir. Diğer kısmı hukuku ammeye ve bir nevi muhtariyeti adliyyeye taalluk eder. Bu imtiyazları hakimiyet esasları ve kanuni esasiyenin ilan ettiği müsavat kaidesi ile telif etmek mümkün değildir.

Ekalliyetler meselesinde hayatı düvelde asla nazari görülmemiş şekillerin bizim ülkemizde, tespit edilmek istenmesi, bu devrin en büyük umdesini teşkil eden milliyet prensibi ile nasıl kabul telifedir? Eğer Hristiyan ekalliyetlere, Türk ekseriyeti içinde kendi mukadderatı siyasiyelerini de kendileri idare etmek gibi bir uzviyeti siyasiye mahiyeti verilmesi mecaz görülürse şarkta sulh bir hayal olur. Mesela fener patrikhanesi, bir şahsiyeti siyasiye, ihraz eder onun mümessilin siyasiyesi olur ve şark ve vusta Avrupa devletleri dâhilinde ekseriyetin arazisi içinde herhangi bir milli akliyyet için hiç kimsenin hayalinden bile geçiremeyeceği (serbest yurt)lar bizim topraklarımızda ihdas edilmek istenirse, şark sulhuna ebediyen veda etmek iktiza eder.

İşte ekalliyetler meselesini, hem onların hukuki meşruasına, hem devletin mevcudiyeti siyasiye ve hukukiye sine muvafık bir surette hal etmek için kabule şayan olan esasları şimdiden Avrupa efkârı umumiyesine arz etmek, mütteliklerimize, ricali ilmiye ve siyasiyemize tertip eden bir vazifeyi vataniyedir⁵.

⁵ Avrupa'nın ve bilhassa cemiyeti akvamın nazarı dikkatini celp etmek üzere ekalliyetler hakkında bir eser vücuda getirilmesi, müzaheret cemiyeti tarafından sefir kebir reşit ve süfera saltanatı seniyyeden itham ve darülfünun hukuk düveli müderrisleri Nusret bey efendilere muharreri acizden mürekkep bir heyete havale edilmiş ve Fransızca olarak tahrir ve ikmal edilen bu eserin Mesudeleri matbaaya verilmiştir.